

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ
ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΕΡΕΥΝΑ-ΜΕΛΕΤΗ:

Εκτίμηση αναγκών και τοπικό αξιακό σύστημα:

Η περίπτωση του Οροπεδίου Λασιθίου

στο πλαίσιο του έργου «Παρατηρητήριο Υπαίθρου Κρήτης»

Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας

Πανεπιστήμιο Κρήτης , Τμήμα Κοινωνιολογίας

Σύνταξη και επιμέλεια μελέτης: Γιάννης Ζαϊμάκης

Ρέθυμνο Φεβρουάριος 2021

**Η έρευνα υλοποιείται στο πλαίσιο του έργου «Παρατηρητήριο Υπαίθρου Κρήτης»
Την ευθύνη του οποίου έχει η Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία, Ιδιωτικού Δικαίου
«ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ- ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΠΛΟΗΓΟΣ»**

**Η μελέτη αυτή αποτελεί τμήμα του συνολικού έργου και η ευθύνη υλοποίησης της είναι
από το Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας του
Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης**

Ερευνητική ομάδα επιτέλεσης του ερευνητικού έργου

Επιστημονικά Υπεύθυνος του Προγράμματος:

Γιάννης Ζαϊμάκης, Καθηγητής Κοινωνιολογίας Τοπικών Κοινωνιών και του Πολιτισμού, Διευθυντής ΕΚΑΕΚΕ.

Ερευνητές

Νικολέτα Ράτσικα, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας,
Μαρίνα Παπαδάκη, μέλος ΕΔΙΠ (Κοινωνική Στατιστική), Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Παν. Κρήτης

Γεωργία Μπαγιουρούκη, Διδάκτωρ Κοινωνικής Πολιτικής, Δημοκρίτειο Παν. Θράκης
Αλέξανδρος Τσιριντάνης (ΕΔΙΠ, (Τεχνολογικές εφαρμογές στη συλλογή και
επεξεργασία κοινωνικών δεδομένων)

Αντώνης Δρακωνάκης, Υποψήφιος Διδάκτορας Τμήμα Κοινωνιολογίας, Παν. Κρήτης
Ζωή Νταϊφώτη, μεταπτυχιακή φοιτήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Παν. Κρήτης
Βίβιαν Παρασκευά, προπτυχιακή φοιτήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, ΕΛΜΕΠΑ
Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου, προπτυχιακή φοιτήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Παν.
Κρήτης

Σοφία Κιλίμη, προπτυχιακή φοιτήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Παν. Κρήτης
Μαρία Ταμβάκη, προπτυχιακή φοιτήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Παν. Κρήτης
Νίκος Σφυράκης, προπτυχιακός φοιτητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Παν. Κρήτης
Σίμος Χρονιάρης, προπτυχιακός φοιτητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Παν. Κρήτης

Η φωτογραφία του εξωφύλλου είναι του Γιάννη Ορφανού

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	5
----------------	---

Μέρος πρώτο

Το οροπέδιο Λασιθίου: Γεωμορφολογία-Περιβάλλον.....	7
Ιστορία	12
Οι ανεμόμυλοι του Λασιθίου.....	17
Δημογραφικά χαρακτηριστικά- πληθυσμιακή εξέλιξη.....	22
Εκπαίδευση/Μαθητικό δυναμικό.....	27
Οικονομία/απασχόληση.....	30
Αθλητισμός	34
Κοινωνικές υποδομές, κοινωνική οργάνωση και συλλογική δράση.....	35

Μέρος δεύτερον

Η έρευνα εκτίμησης αναγκών και του τοπικού αξιακού συστήματος.....	41
Εργασίες για την προετοιμασία των ερευνητικών επισκέψεων και διαμόρφωση ερευνητικού πλάνου.....	44
Ανάλυση λόγου του πραγματολογικού υλικού συνεντεύξεων: Ο δυισμός της καθημερινής ζωής ανάμεσα σε χειμερινή και θερινή περίοδο: αμφισημία και νοσταλγία.....	51
Ελεύθερος χρόνος, αθλητισμός και εξωσχολικές δραστηριότητες.....	53
Η κοινωνική οικονομία του παρελθόντος.....	54
Η κληρονομία των ανεμόμυλων και η σημασία τους στην τοπική οικονομία.....	57
Η μετάβαση στη νέα εποχή	60
Η ερήμωση του τόπου, η αγροτική έξοδος και η εκπαίδευση ως μηχανισμός κοινωνικής κινητικότητας.....	61
Το όραμα της επανακατοίκησης.....	66
Προτάσεις για την ανάπτυξη: προς ένα μοντέλο ήπιας ανάπτυξης.....	68

Οι ανασταλτικοί παράγοντες στην προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης: υγεία, εκπαίδευση, υποδομές και οικονομία	71
Κοινωνικές σχέσεις και έμφυλες διακρίσεις	74
Πολιτισμός/παράδοση: Γιορτές, πανηγύρια, γάμοι και πολιτιστικοί σύλλογοι.....	76
Διαμάχες και κοινωνικές εντάσεις	78
Μετανάστες	80
Ομάδα Εστιασμένης Συζήτησης με νέους.....	82
Εθνογραφικές παρατηρήσεις και συλλογική μνήμη.....	85
Συλλογική μνήμη.....	91
Ανάλυση πλεονεκτημάτων, μειονεκτημάτων, προκλήσεων και κινδύνων της τοπικής κοινωνίας (SWOT ανάλυση).....	95
Επίλογος	100

Εκτίμηση αναγκών και τοπικό αξιακό σύστημα:

Η περίπτωση του Οροπεδίου Λασιθίου

Γιάννης Ζαϊμάκης

Εισαγωγή

Η εργασία αυτή εντάσσονται σε μια σειρά μελετών του Παρατηρητηρίου Υπαίθρου της Κρήτης το οποίο καταγράφει και αναλύει στοιχεία που αφορούν την ύπαιθρο και τα οποία διακρίνονται σε δυο βασικές θεματικές: το φυσικό και το ανθρωπογενές περιβάλλον. Ο βασικός στόχος του Παρατηρητηρίου είναι να παρακολουθεί και να ενσωματώνει τις θεματικές και χωρικές αλλαγές και να αναπροσαρμόζει τις κατευθύνσεις ανάπτυξης με βάση νέα ερευνητικά δεδομένα που προκύπτουν από την καταγραφή και αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάσταση και τη διατύπωση σχετικών προτάσεων.

Στη βάση αυτή η μελέτη εκτίμησης αναγκών και του αξιακού συστήματος, δηλαδή των τρόπων ζωής, της κουλτούρας και των νοοτροπιών, της εντοπιότητας, καθώς επίσης η γνώση της τοπικής ιστορίας, του οικολογικού περιβάλλοντος είναι σημαντική για την κατανόηση των τοπικών ιδιαιτεροτήτων και τον κοινωνικό σχεδιασμό δράσεων και πολιτικών στην προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης. Στη βάση της λογικής του συμμετοχικού κοινοτικού σχεδιασμού αξιοποιήθηκαν οι απόψεις, οι εμπειρίες και οι προτάσεις των συμμετεχόντων σε μια από τα κάτω προσέγγιση της εντοπιότητας. Βασική αρχή σε αυτή τη μεθοδολογική στρατηγική είναι πως η προσέγγιση ενός ιδιάζοντος κοινωνικού χώρου μιας ορεινής και κοινωνικά απομονωμένης περιοχής δεν μπορεί να γίνει από τα πάνω με τεχνοκρατικές λύσεις που βασίζονται στις ιδέες των ειδικών της αγροτικής ανάπτυξης αλλά απαιτείται μια από τα κάτω προσέγγιση που βλέπει την κοινότητα και τους πολίτες τους ως συνδιαμορφωτές κοινωνικών πολιτικών.

Η ερευνητική έκθεση χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο βασίζεται σε δευτερογενή δεδομένα που προέρχονται από μια πρώτη επισκόπηση της βιβλιογραφίας για το Οροπέδιο Λασιθίου αξιοποιώντας κατά βάση προϋπάρχοντα δεδομένα μελετών και διαθέσιμων στατιστικών. Σε αυτή τη βάση εξετάζονται ζητήματα για την γεωμορφολογία του Οροπεδίου, μια συνοπτική περιήγηση σε σημαντικές καμπές της τοπικής ιστορίας με ιδιαίτερη έμφαση στην ιστορία των ανεμόμυλων της περιοχής, το δημογραφικό προφίλ και η κοινωνική γεωγραφία της τοπικότητας με έμφαση σε ζητήματα εκπαίδευσης και μαθητικού δυναμικού, οικονομίας, αθλητισμού, υποδομών, κοινωνικής οργάνωσης και συλλογική δράσης.

Στο δεύτερο μέρος επικεντρώνεται στο πραγματολογικό υλικό επιτόπιας έρευνας που διεξήχθη από τον Ιούλιο του 2020 έως τον Ιανουάριο του 2021 από την ερευνητική μας ομάδα . Στο μέρος αυτό παρουσιάζεται η μέθοδος εκτίμησης αναγκών, η διαδικασία σχεδιασμού και οργάνωσης της έρευνας και στη συνέχεια τα συμπεράσματα από τα ευρήματα της. Έτσι παρουσιάζονται τα ευρήματα από την ανάλυση λόγου των 32 συνεντεύξεων που έγιναν, από την ομάδα εστιασμένης συζήτησης που πραγματοποιήθηκε στο χώρο του Πολιτιστικού Συλλόγου Μαρμακέτου και από την επιτόπια παρατήρηση σε οικισμούς της περιοχής. Η μελέτη ολοκληρώνεται με την παρουσίαση πίνακα που βασίζεται σε ανάλυση SWOT και απεικονίζει τα βασικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, τις προκλήσεις αλλά και τους κινδύνους που έχει να διαχειριστεί η τοπική κοινωνία στο σχεδιασμό αναπτυξιακών πλάνων.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Το οροπέδιο Λασιθίου: Γεωμορφολογία-Περιβάλλον

Το οροπέδιο Λασιθίου βρίσκεται στην οροσειρά της Δίκτης, η οποία με υψηλότερη κορυφή το Σπαθί (2.148 μ.), είναι ένας από τους τρεις κύριους ορεινούς όγκους της Κρήτης. Η οροσειρά βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα του νησιού και εκτείνεται στις περιφερειακές ενότητες Ηρακλείου και Λασιθίου. Η οροσειρά έχει σημαντικές μορφολογικές ιδιαιτερότητες: απότομες κορυφές, φαράγγια, οροπέδια, πηγές, δολίνες, δάση, χείμαρροι και μεγάλος αριθμός εγκοίλων που αναπτύσσονται στο έντονα καρστικοποιημένο ασβεστολιθικό υπόβαθρο της περιοχής.¹ Μέσα σε αυτό το γεωγραφικό περιβάλλον, το Οροπέδιο Λασιθίου αποτελεί ένα διακριτό οικοσύστημα, με όρους γεωμορφολογίας μια καρστική πόλγη² που βρίσκεται σε υψόμετρο 820-870 μέτρων στην οροσειρά της Δίκτης και αποτελεί το μεγαλύτερο από τα 25 οροπέδια που υπάρχουν στο νησί της Κρήτης.

Το πεδινό τμήμα της έχει έκταση 40 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Το οροπέδιο έχει ακανόνιστο ελλειψοειδές σχήμα με μεγάλο άξονα περίπου 9 χιλιόμετρα και μικρό 5 και περιβάλλεται παντού από όρη που συμβάλλουν στην αποστράγγιση των νερών με καταβόθρες. Γύρω από το οροπέδιο βρίσκονται οι κορυφές, βόρεια του Σελένα (1539 μ.), δυτικά του Αφέντη (1588 μ.) και Λουλουδάκι (1163 μ.), ανατολικά του Καθαρού (1564) και Βαρσάμη (1545) και νότια του Σπαθί (2148).

¹ Πάπυρους Λαρούς Μπριτάνικα, 1991, «Λασιθίου Οροπέδιο», Τόμος 37, σ. 367.

² Επιμήκης λεκάνη με επίπεδο πυθμένα και απότομα τοιχώματα η οποία έχει σχηματιστεί από τη συγκέντρωση αρκετών δολινών. Ο όρος καρστική περιοχή προέρχεται από το καρστ (karst) και παραπέμπει στο ανάγλυφο περιοχών με ανθρακικά πετρώματα στα οποία εμφανίζονται χαρακτηριστικές επιφανειακές και υπόγειες γεωμορφές. Βλ. σχετικά Γ. Σούλιος, 1985, *Συμβολή στην υδρογεωλογική μελέτη των καρστικών υδροφόρων συστημάτων του ελληνικού χώρου*. Θεσσαλονίκη

Εικόνα 1: Όψη του Οροπεδίου από τον οικισμό του Αγίου
Χαραλάμπου. (Φωτογραφία Γιάννης Ορφανός)

Σε όλη την έκταση του Οροπεδίου υπάρχουν αποστραγγιστικά αυλάκια, οι λεγόμενες λίνιες που χρονολογούνται από την περίοδο της Βενετοκρατίας. Αυτές προφυλάσσουν το πεδινό τμήμα από τις πλημμύρες. Το Οροπέδιο είναι πλούσιο σε υπόγεια νερά, μέρος των οποίων διοχετεύονται σε μεγάλη καταβόθρα βάθους 15 μέτρων, γνωστή και ως καταβόθρα του Χώνου, προς τον ποταμό Αποσελέμη. Τα υπόγεια νερά αποτέλεσαν βασικό πόρο στην ανάπτυξη της γεωργίας στην περιοχή αξιοποιώντας την πρακτική του νερόμυλου. Στη περιοχή αναπτύχθηκε, πιθανώς το πρώτο, σημαντικό αιολικό πάρκο αποτελούμενο από 8.000 έως 10.000 ανεμόμυλους που αντλούσαν νερό για την καλλιέργεια λαχανικών και δένδρων.

Εικόνα 2: Το Φράγμα του Οροπεδίου του στο οποίο καταλήγουν μεγάλο μέρος των νερών του ορεινού όγκου του Λασιθίου (Φωτογραφία Γιάννης Ορφανός)

Το οροπέδιο Λασιθίου αποτελεί περιοχή με ιδιαίτερη οικολογική αξία. Στην περιοχή υπάρχει ποικιλία οικοτόπων, σχετικά πυκνή δασική βλάστηση και χαρακτηριστικά ενδημικά είδη χλωρίδας και πανίδας, πολλά εκ των οποίων είναι τυπικά ενδημικά της Ελλάδας και άλλα βρίσκονται αποκλειστικά στην Κρήτη.

Στην ευρύτερη περιοχή συναντάμε ιδιαίτερα τοπία εξαιρετικής ομορφιάς και οικολογικής αξίας. Το φαράγγι του Χαυγά με αφετηρία τον οικισμό του Αγίου Κωνσταντίνου και κατάληξη το Οροπέδιο του Καθαρού ουσιαστικά αποτελεί ένα αγωγό παροχέτευσης των υδάτων του Καθαρού προς το Οροπέδιο Λασιθίου και διέλευσης ορμητικού χειμάρου που είναι ενεργός για μεγάλο χρονικό διάστημα του χρόνου. Χαρακτηριστικά στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος του Οροπεδίου είναι οι υψηλές κορυφές των Λασιθιώτικων βουνών Σελένα, Λουλουδάκι, Αφέντη, Σαρακηνό, Τούμπα Μούτσουνας, Καθαρό ή Τζίβη, Βαρσάμι και το Σπαθί ή Μαδάρα που αποτελεί την υψηλότερη κορυφή της οροσειράς. Το οροπέδιο Νησίμου βόρεια του Τζερμιάδου προς το ναό του Τιμίου Σταυρού και Λιμνακάρου είναι σημείο αναφοράς για ορειβατικές διαδρομές στα Λασιθιώτικα βουνά με πιο γνωστές, αυτές που οδηγούν στην κορυφή του Αφέντη, στο Σπαθί και στο Λάζαρο. Στο Οροπέδιο αυτό στη θέση Ανάστασή Στροβίλι σε υψόμετρο 1400 μ. λειτουργεί καταφύγιο του Συλλόγου Ορειβασίας και Χιονοδρομίας του Οροπεδίου Λασιθίου. Στην περιοχή υπάρχει το Ορειβατικό μονοπάτι Ε4 που διασχίζει όλη την περιοχή του Οροπεδίου και φθάνει στην ψηλότερη κορυφή της Δίκτης.³ Στην κοινότητα του Κάτω Μετοχίου υπάρχει η Μονή Βιδιανής στο χώρο της οποίας λειτουργεί και Μουσείο Φυσικής Ιστορίας και στην κοινότητα του Αγίου Κωνσταντίνου η ιστορική Μονή Κρουσταλένιας που ιδρύθηκε το 1921.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα σπήλαια της περιοχής ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν το Δικταίο Άντρο στο Ψυχρό στη βόρειο πλαγιά του όρους Μουτσούνα Τούμπα, χώρο λατρευτικών πρακτικών με πλούσια αρχαιολογικά ευρήματα που μαρτυρούν τη χρήση του σπηλαίου από την νεολιθική εποχή ως καταφύγιο ανθρώπων και ποιμενικών ζώων και στη συνέχεια ως χώρος ταφής νεκρών αλλά και λατρευτικών πρακτικών. Το σπήλαιο με τους εξαιρετικούς

³ Δήμος Οροπεδίου Λασιθίου, 2007, *Οροπέδιο Λασιθίου: ο τόπος των θεών και των θρύλων*, Τζερμιάδο, Τυποκρέτα. σ. 17.

σταλαγμίτες είναι ένας από τους πιο σημαντικούς επισκέψιμους χώρους της Κρήτης και έχει συμβάλει στην ανάπτυξη του τουρισμού των γύρω οικισμών. Σημαντική αξία έχουν το Σπήλαιο της Τράπεζας ή Κρόνιο στα όρια του οικισμού του Τζερμιάδου που αποτελούσε χώρο κατοικίας στη διάρκεια της νεολιθικής και της πρωτομινωϊκής περιόδου και το Σπήλαιο του Αγίου Χαραλάμπου στον ομώνυμο οικισμό.

Στη χλωρίδα της περιοχής περιλαμβάνονται κυρίως χόρτα, φρύγανα και δασικοί θάμνοι (ρείκι, σπάρτα, αστοιβίδες, ασπάλαθοι) και αρωματικά φυτά (μελισσόχορτο, ρίγανη, φασκόμηλο, χαμόμηλο, τίλιο, δάφνη, δίκταμος, λεβάντα, δυόσμος κ.α.) ενώ σε υψηλότερα και πιο υγρά σημεία του Οροπεδίου καλλιεργείται το σπάνιο και μοναδικό είδος σφενδαμιού (Κρητικό Σφενδάνι, *Acer Creticum*).⁴ Στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής είναι η παρόχθια βλάστηση με κοινά πολυετή και μονοετή φυτά, πευκοδάση, δάση με πρίνους (*Quercus coccifera*) αλλά και μεγάλος δάσος με αριές (*Quercus ilex*) περίπου 700 εκταρίων, το οποίο είναι ένα από τα ελάχιστα μεγάλα δάση αριάς που απέμειναν στην Κρήτη.⁵

Εξαιρετικά πλούσια είναι και η πανίδα της περιοχής στην οποία εκτιμάται πως συμπεριλαμβάνονται 107 είδη από τα οποία 38 αναπαράγονται (27 είναι μόνιμοι κάτοικοι και 11 είναι καλοκαιρινοί επισκέπτες), 15 είδη διαχειμάζουν στην περιοχή και 52 διέρχονται μόνο κατά τη διάρκεια της μετανάστευσης τους. Στα οροπέδια Νισήμου, Λιμνακάρου και Χαυγά καθώς επίσης στις χαράδρες και τα φαράγγια γύρω από το Οροπέδιο αποτελούν ενδιαιτήματα φωλεοποίησης για 94 είδη πτηνών, μεταξύ των οποίων και είδη προτεραιότητας, όπως είναι ο γυπαετός.

⁶ Στην περιοχή συναντάμε ακόμη ενδημικά και σπάνια είδη, όπως το πολύ σπάνιο σαλιγκάρι *Helicodonta wilheminae*, το δενδροβάτραχο (*Hyla arborea kretensis*), τον κρητικό αγριόγατο (*Felis silvestris cretensis*) και το στενοενδημικό σαλιγκάρι (*Oxychilus amaltheae*) που βρίσκεται αποκλειστικά στο σπήλαιο του Δικταίου Άντρου και αντιμετωπίζει τον κίνδυνο της εξαφάνισης. Η περιοχή θεωρείται και σημαντικό καταφύγιο θηραμάτων. Τα ενδιαιτήματα της περιοχής θεωρούνται

⁴ Δήμος Οροπεδίου Λασιθίου, *Οροπέδιο Λασιθίου*, ο.π. σ. 11

⁵ LIFE Natura 2000 Value Crete, GR4320002 - Δίκτη οροπέδιο Λασιθίου, Καθαρό, Σελένα, Σελάκανο, Χαλασμένη Κορυφή. Διαθέσιμο στο <http://www.ecovalue-crete.eu/el/sites/gr4320002>

⁶ Δήμος Οροπεδίου Λασιθίου, 2007, *Οροπέδιο Λασιθίου*, ο.π. σ. 13.

κεφαλαιώδους σημασίας για πλήθος προστατευόμενων αρπακτικών, που είτε φωλιάζουν στην περιοχή, όπως ο γυπαετός (*Gypaetus barbatus*), το όρνιο (*Gyps fulvus*), ο χρυσαετός (*Aquila chrysaetos*), ο πετρίτης (*Falco peregrinus*), το χρυσογέρακο (*Falco biarmicus*) και η κοκκινοκαλιακούδα (*Pyrrhocorax pyrrhocorax*), είτε έχουν σποραδική εμφάνιση. Παρουσία έχουν επίσης ο γερακαετός (*Hieraetus pennatus*) και ο σπιζαετός (*Aquila fasciata*), ενώ την ορνιθοπανίδα συμπληρώνουν κορυδαλλοί, κελάδες, κότσυφες, τσίχλες, κεφαλάδες, τσιροβάκοι και άλλα είδη των μεσογειακών θαμνώνων και των δασικών οικοσυστημάτων.⁷

Η ποικιλία των οικοσυστημάτων έχει αναγνωριστεί και έτσι η ευρύτερη περιοχή του Οροπεδίου συμπεριλαμβάνεται στο Δίκτυο προστατευόμενων περιοχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Natura 2000) που ακολουθεί συγκεκριμένες Ευρωπαϊκές Οδηγίες για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων, της άγριας πανίδας και χλωρίδας καθώς επίσης και των άγριων πτηνών. Το οροπέδιο Λασιθίου περιλαμβάνεται στις περιοχές οι οποίες έχουν χαρακτηριστεί ως Ζώνες Ειδικής Προστασίας (ΖΕΠ) για την ορνιθοπανίδα καθώς και Τόποι Κοινοτικής Σημασίας (ΤΚΣ) που αφορούν οικοτόπους και είδη για προστασία. Σε αυτήν την ζώνη περιλαμβάνονται 34. 364 εκτάρια γύρω από το όρος Δίκτη (Οροπέδιο, Καθαρό, Σελένα, Κράσι, Σελάκανο, Χαλασμένη Κορφή).⁸

Η ιδιαίτερη γεωγραφία της περιοχής που βρίσκεται σε υψόμετρο και περιβάλλεται από βουνά επηρεάζει το κλίμα που αποκλίνει από το μεσογειακό κλίμα που συναντάμε στις περισσότερες περιοχές της Κρήτης. Οι θερμοκρασίες σε όλες τις εποχές του έτους είναι χαμηλότερες από άλλες περιοχές του νησιού και το χειμώνα συχνά είναι κάτω από το μηδέν με τις χιονοπτώσεις να αποτελούν συνηθισμένο φαινόμενο.⁹ Οι χαμηλές θερμοκρασίες επηρεάζουν την κοινωνική

⁷ LIFE Natura 2000 Value Crete, ο.π.

⁸ Β. Σαμαριτάκης, (2018). *Τεχνικός Ερμηνευτικός Οδηγός για τις οικοσυστημικές υπηρεσίες των Προστατευόμενων Περιοχών NATURA 2000 στην Κρήτη*, Ερευνητική Έκθεση στο πλαίσιο του Προγράμματος LIFE Natura 2000 Value Crete: “Οι οικολογικές υπηρεσίες, τα κοινωνικά οφέλη και η οικονομική αξία των υπηρεσιών των οικοσυστημάτων στις περιοχές Natura 2000 στην Κρήτη. Ηράκλειο, Διεύθυνση Συντονισμού και Επιθεώρησης Δασών της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Κρήτης, σ. 8.

⁹ εκτιμάται πως η μέση θερμοκρασία τον Ιανουάριο είναι 5ο C. Βλ. σχετικά Εκπολιτιστικός και Λαογραφικός Σύλλογος Οροπεδίου, «Τα Οροπέδια Λασιθίου», βλ. <https://elsolas.gr/lasithi-plateau/>

οικολογία του Λασιθίου. Η περίοδος ανάπτυξης των καλλιεργειών αρχίζει αργότερα και είναι συντομότερη από της άλλες περιοχές της Κρήτης, οι ανάγκες για θέρμανση είναι αυξημένες και οι μετακινήσεις τους χειμερινούς μήνες έχουν σημαντικές δυσκολίες.

Συγκρινόμενες με τις θερμοκρασίες στην υπόλοιπη Κρήτη, οι θερμοκρασίες στο Λασίθι είναι χαμηλές. Η μέση θερμοκρασία τον Ιανουάριο είναι 5 οC και κατά την διάρκεια του χειμώνα η θερμοκρασία πέφτει αρκετές φορές κάτω από το μηδέν. Η χαμηλότερη θερμοκρασία που έχει σημειωθεί είναι -15 οC στο Τζερμιάδο το 1966. Το χιόνι είναι συνηθισμένο φαινόμενο στο οροπέδιο από το Δεκέμβριο μέχρι το Φεβρουάριο, όπου το ύψος του χιονιού μέσα στην πεδιάδα μπορεί να φτάσει και το μισό μέτρο.

Το καλοκαίρι οι θερμοκρασίες δεν ξεπερνούν τους 35 οC ενώ η μέση θερμοκρασία τον Ιούλιο, τον πιο ζεστό μήνα του καλοκαιριού, είναι λίγο πιο πάνω από τους 20 οC. Τους υπόλοιπους καλοκαιρινούς μήνες η μέση μηνιαία θερμοκρασία είναι λίγο πιο πάνω από τους 15 οC. Εξαιτίας αυτών των χαμηλών θερμοκρασιών η περίοδος ανάπτυξης των καλλιεργειών αρχίζει αργότερα και είναι συντομότερη από της άλλες περιοχές της Κρήτης. Η μέση ετήσια βροχόπτωση στο Λασίθι είναι περίπου 1450 χιλιοστά και είναι πολύ υψηλότερη συγκρινόμενη με το μέσο όρο της Κρήτης.

Ιστορία

Το Λασίθι συνιστά μια περιοχή με πλούσια και ταραγμένη ιστορία. Όπως έχουν δείξει αρχαιολογικές έρευνες που έγιναν από τους Arthur Evans (1896), R.M. Dawkins (1913) και την Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών με επικεφαλής τον John Pendlebury (1937-39) το Λασίθι κατοικείται από την νεολιθική εποχή και έχει σημαντική ανθρώπινη δραστηριότητα στη Μινωϊκή περίοδο.¹⁰ Αυτό δείχνουν αξιόλογα ευρήματα, όπως χάλκινα ειδώλια, κτιστοί βωμοί, αιχμές δοράτων, μαχαίρια, πέλεκεις, χάλκινα εργαλεία, λάρνακες, ιερά, κεραμικά και νεολιθικοί τάφοι, αγγεία, ναοί και το ιερό του Απόλλωνα, τα οποία έχουν εντοπιστεί σε

¹⁰ J.D.S. Pendlebury, *The archeology of Crete*, New York, 1963, s. 35.

διάφορες αρχαιολογικές περιοχές, όπως το σπήλαιο της Τράπεζας ανατολικά του Τζερμιάδου, το ύψωμα Κάστελος, και το Σπήλαιο του Δικταίου Άντρου στο Ψυχρό.¹¹ Επιπλέον έχουν εντοπιστεί οικισμοί και συγκροτήματα κτιρίων στην κορυφή του υψώματος Παπούρα, (όπου υπήρχε ακμάζουσα πόλη με προάστια στους αρχαϊκούς χρόνους), στο ύψωμα Καρφή σε μονοκόμματο βράχο στις δυτικές προσβάσεις της Σελένας και στο χωριό Πλάτη.¹²

Στις επόμενες περιόδους της Κρητικής Ιστορίας μέχρι την Ενετοκρατία δεν αναφέρονται αξιόλογες πληροφορίες για το Λασιίθι. Στην περίοδο της Αραβοκρατίας το Λασιίθι πρέπει να λειτουργούσε ως ημιελεύθερο τμήμα της Κρήτης και πριν την απελευθέρωση του νησιού από το Νικηφόρο Φωκά στην Β. Βυζαντινή περίοδο στην οποία δεν υπάρχουν γραπτές πηγές για την περιοχή. Σημαντική περίοδο για το Λασιίθι είναι τα χρόνια της Βενετικής κυριαρχίας στην Κρήτη (1211-1669), ιδίως στην πρώτη περίοδος της, όταν το Λασιίθι αποτέλεσε την κύρια εστία και καταφύγιο Κρητών επαναστατών, όπως οι Καλλέργηδες, οι Αγιοστεφανίτες, οι Σκορδίληδες και οι Μελισσηνοί προκαλώντας την αντίδραση των Βενετικών Αρχών. Για τους επαναστάτες το Λασιίθι ήταν το ιδανικό λημέρι τους εξ αιτίας της ιδιαίτερης γεωγραφίας του: ήταν απομακρυσμένο από τις πόλεις του νησιού, η πρόσβαση στους κατακτητές ήταν δύσκολη λόγω έλλειψη δρόμων επικοινωνίας με τις γύρω περιοχές οι οποίες μπορούσαν να φυλαχτούν από λίγους πολεμιστές και το εύφορο έδαφος του ευνοούσε την παραγωγή σιτηρών, αναγκαίων για την επιβίωση τους.¹³

Όπως φαίνεται και από κείμενα των ίδιων των Βενετών αξιωματούχων που έφερε στο φως της δημοσιότητας ο Στέργιος Σπανάκης, το Λασιίθι ήταν ένα αγκάθι

¹¹ Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα κάτοικοι της περιοχής βρήκαν στο σπήλαιο αρχαιολογικά ευρήματα που παρακίνησαν τον αρχαιολόγο Ιωσήφ Χατζηδάκη μαζί με τον Ιταλό F. Halbherr το 1886 να διεξάγουν πρόχειρη ανασκαφική έρευνα. Ανάλογες έρευνες έκαναν ο A. Evans το 1897, ο J. Demargne και το 1899 ο G. Hogarth. Το σύνολο σχεδόν των ευρημάτων που προέκυψαν από λαθρανασκαφές και επίσημες ανασκαφές δημοσίευσε ο J. Boardman το 1961. Για το Δικταίο Άντρο βλ. διεξοδικά. Ελ. Πλατάκης, Το Σπήλαιο του Ψυχρού, «Δικταίο Άντρο», Αμάλθεια, 16-17, σ. 275.

¹² Βλ. σχετικά, Χρ. Πέτρου Μεσογείτη, Το Λασιίθι και οι ανασκαφές της Αρχαιολογικής Σχολής, Κρητικές Σελίδες, Χρόνος Β., σ. . 211

¹³ Σ. Σπανάκης, 1976, Το Λασιίθι άλλοτε και σήμερα, Αμάλθεια, Τόμος. Ζ. Τεύχος 26, σ. 19· Σ. Σπανάκης Σ. 1984. Συμβολή στην Ιστορία του Λασιθίου κατά τη Βενετοκρατία, Ηρακλειο, Σφακιανός, σ. 9

στη καρδιά της Βενετίας (*una spina nel cuore di Venezia*) και έτσι με απόφαση του Συμβουλίου των Κλητών στα τελευταία χρόνια της επανάστασης του Αλεξίου Καλλέργη (1293-94) το Λασίθι ερημώθηκε μαζί και τις συγκλίνουσες προς αυτό γύρω περιοχές.¹⁴ Οι εκτός οροπεδίου πλαγιές έμειναν ελεύθερες, προσιτές για βοσκή και μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από τους επαναστάτες. Έτσι η Βενετία έκδωσε νέα επιτροπή η οποία επέκτεινε τα όρια της απαγορευμένης ζώνης. Οι κάτοικοι εξορίστηκαν, τα σπίτια κατεδαφίστηκαν, τα καρποφόρα δένδρα απαγορεύτηκαν καθώς επίσης και η βοσκή των ζώων. Παρά τις απαγορευτικές διατάξεις και τις αυστηρές ποινές στους παραβάτες που τιμωρούνταν με την αποκοπή ενός ποδαριού ή και της κεφαλής διατάξεις φαίνεται πως ατονούσαν ή δεν λαμβανόταν υπόψη από επαναστάτες των γύρω περιοχών και οι Αρχές ανανέωναν, τροποποιούσαν και συμπλήρωναν τις σχετικές διαταγές.

Κατά τη διάρκεια της επανάστασης των αδελφών Καλλέργη και την καταστολή της το 1363 κάτοικοι των γύρω περιοχών κατέφυγαν στο Λασίθι για να συνεχίσουν τον πόλεμο με επικεφαλής του Καλλέργηδες. Η επανάσταση καταστάληκε και ένα χρόνο αργότερα η Βενετική Αρχή εξέδωσε νέα απόφαση με την οποία αυστηροποιούσε τις ποινές και προέτρεπε κατοίκους της ευρύτερης περιοχής να καταγγέλλουν τυχόν παραβιάσεις βόσκησης ζώων στην περιοχή διασφαλίζοντας την μυστικότητα της καταγγελίας και αμείβοντας τους καταδότες με το ήμισυ των ευρισκόμενων ζώων.¹⁵ Ακολούθησε μια περίοδος απόλυτης ερήμωσης της περιοχής αφού δεν υπήρχαν πια επαναστάτες. Όπως αναφέρει σε σχετική έκθεση του ο Βενετός καπετάνιος Ντι Κάντια η περιοχή σκεπάστηκε από άγρια δένδρα κάθε είδους που έδιναν μια τερπνή όψη στο τοπίο¹⁶

Το Λασίθι καλλιεργήθηκε εκ νέου το 1463 όταν οι αρχές αποφάσισαν την καλλιέργεια της περιοχής προκειμένου τα συμμαχικά στρατεύματα που είχαν καταφτάσει στο νησί να πολεμήσουν τους Οθωμανούς. Η περιοχή που ήταν πλέον ιδιοκτησία της Βενετίας ενοικιάστηκε σε νέους κατοίκους αφού οι παλιοί ιδιοκτήτες

¹⁴ Σ. Σπανάκης Σ. 1984. *Συμβολή στην Ιστορία του Λασιθίου κατά τη Βενετοκρατία*, Ηράκλειο, Σφακιανός, σ. 19.

¹⁵ Σ. Σπανάκης, 1976, *Το Λασίθι άλλοτε και σήμερα*, ο.π. σ. 20-21· Σ. Σπανάκης Σ. 1984. *Συμβολή στην Ιστορία του Λασιθίου...*, ο.π. σ. 15.

¹⁶ Σ. Σπανάκης, 1976, *Το Λασίθι άλλοτε και σήμερα*, ο.π. σ. 23.

είχαν πεθάνει και οι κληρονόμοι τους δεν γνώριζαν τις περιουσίες των προγόνων τους. Ο κάμπος καλλιεργήθηκε χωρίς ικανοποιητική απόδοση που οδήγησε τη Σύγκλητο της Βενετίας να ζητήσει από την κυβέρνηση της Κρήτης να εντατικοποιήσει την καλλιέργεια ορίζοντας ως επιστάτη τον καστελάνο της πλησιέστερης περιοχής προς το Λασίθι Καστελιού της Πεδιάδος Κάρολου Κουφίνου. Μολονότι η παραγωγή σιτηρών αυξήθηκε το 1471 απαγορεύτηκε εκ νέου γιατί κρίθηκε ασύμφορη και πιθανώς υπήρχε ο φόβος να γίνει και πάλι το Λασίθι κέντρο των καταπιεζομένων. Τελικά η κανονική καλλιέργεια της περιοχής επανήλθε το 1514 όταν η διοίκηση αποφάσισε να καθαρίσει μέρος της πεδιάδας που ήταν δασωμένο και μοίρασε τη γη σε ενοικιαστές που πλήρωναν μερίδιο της σοδειάς τους στο κράτος. Το 1546 η Βενετία αποφάσισε να ανταμείψει πιστούς υπηκόους τους από τη Μονεμβασιά και το Ναύπλιο με κληρονομικό δικαίωμα των απογόνων τους με υποχρέωση να δίνουν τη μισή σοδειά στην κρατική υπηρεσία σίτου. Στην περίοδο αυτή, όπως φαίνεται και από απόφαση της Βενετικής Γερουσίας (1545) που παραθέτει ο Σπανάκης φαίνεται πως οι Βενετοί είχαν στείλει εμπειρογνώμονες στην Κρήτη για να αναζητήσουν τρόπους βελτίωσης της παραγωγικότητας της περιοχής και δημιουργίας έργων αποστράγγισης των νερών.

Το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία αξιόλογου συστήματος ευθύγραμμων αποθετικών έργων αποστραγγίσεως των νερών που αποσκοπούσαν να αποξηράνουν τον κάμπο και να ενισχύσουν την παραγωγικότητα της περιοχής που λειτουργούσε εκείνη την περίοδο ως σιτοβολώνας. Για την επίτευξη του σκοπού της αποστράγγισης των νερών χρησιμοποιήθηκαν λίνιες (linies) ή αλλιώς βάγκες) που οδηγούσαν τα νερά του κάμπου στο λεγόμενο χώνο. Υπήρχαν 12 λίνιες με κατεύθυνση από Βορρά προς Νότο και οι μεταξύ τους αποστάσεις ήταν ίσες και 12 με κατεύθυνση από Ανατολή προς Δύση. Μέσα από τις λίνιες μεγάλο μέρος του νερού οδηγούνταν στο Χώνο (καταβόθρα) και επέτρεπαν την αποτροπή των πλημμυρών στην περιοχή αλλά και την καλύτερη απορρόφηση του νερού από τη γη. Οι ενοικιαστές έμεναν κατά τη διάρκεια της σποράς και του θερισμού σε πρόχειρα οικήματα που είχαν δημιουργήσει και αργότερα έμεναν σε αυτά και στην περίοδο του χειμώνα. Εκτιμάται πως στην περίοδο αυτή διαμορφώθηκαν 40 οικισμοί, αρκετοί εκ των οποίων έχουν και σήμερα τα ίδια ονόματα που προέρχονται από

τους πρώτους τους κατοίκους (Π.χ. Τζερμιάδο, Λαγού, Μαμακέτο, Ψυχρό, Μαγουλά, Καμινάκι).¹⁷

Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας το Οροπέδιο είχε σημαντικό ρόλο στον απελευθερωτικό αγώνα ως καταφύγιο επαναστατών της Ανατολικής Κρήτης. Στην περίοδο αυτή με ελάχιστες εξαιρέσεις Τούρκων υπαλλήλων ο πληθυσμός της περιοχής είναι αμιγώς χριστιανικός. Η περιοχή καταστράφηκε δύο φορές. Την πρώτη από τον Χασάν Πασά το 1823 που οδήγησε στο θάνατο πολλών κατοίκων της περιοχής, τα κεφάλια των οποίων έκαναν πυραμίδα σε αλώνι στο χωριό Άγιος Κωνσταντίνος. Τη δεύτερη στην επανάσταση του 1866 όταν η περιοχή είχε γίνει το φρούριο της Ανατολικής Κρήτης και έδρα της επαναστατικής επιτροπής. Ο Ομέρ Πασάς που είχε αφιχθεί στην Κρήτη το 1867 μαζί με 32.000 τακτικό στρατό επιτέθηκε το Μάη του 1867 στο Οροπέδιο που αποτελούσε το σιτοβολώνα και προμαχώνα των επαναστατών συνοδευόμενο από τον Ρεσίτ Πασα και τον αρνισθήρησκο Φερίκ Ισμαήλ πασά, γιο του παπά Φραγκιά Καμπάνη από το Ψυχρό που είχε στο παρελθόν αιχμαλωτιστεί και εξισλαμιστεί.¹⁸ Η άνιση μάχη 5000 επαναστατών κράτησε 10 ημέρες και κατέληξε στην καταστροφή του Λασιθίου, αφού οι κατακτητές προέβησαν σε μαζικές σφαγές, βεβηλώσεις μνημείων και καταστροφή των καλλιεργούμενων περιοχών.

Ένα αξιοσημείωτο γεγονός των τελευταίων ετών της Οθωμανικής κυριαρχίας στο νησί είναι η δημιουργία (1858) του Παπαδάκειου αλληλοδιδακτικό σχολείο των κοινών γραμμάτων βασικής εκπαίδευσης σε κληροδότημα του ευεργέτη Αντώνη. Φ. Παπαδάκη (Καμπάνη) που στεγάστηκε σε διάφορα ιδιωτικά κτίρια στο Ψυχρό. Αργότερα (1874) στο ίδιο χώρο δημιουργήθηκε ένα Πρακτικό Τεχνικό Σχολείο εκμάθησης τεχνών (κληροδότημα του πρώτου εξαδέλφου του Παπαδάκη Ιωάννη Καμπάνη, το λεγόμενο και ως Μικρό Πολυτεχνείο, όπως το αποκαλούν ακόμη και σήμερα οι ντόπιοι .¹⁹ Αυτές οι πρώιμες εκπαιδευτικές δραστηριότητες στις οποίες δίδαξαν και σημαντικοί πνευματικοί άνθρωποι της εποχής όπως ο Αντώνης

¹⁷ Σ. Σπανάκης, 1976, *Το Λασιθί άλλοτε και σήμερα*, ο.π. σ. 24-6..

¹⁸ Για τη μάχη του Λασιθίου υπάρχουν ενδιαφέρουσες περιγραφές στο βιβλίο το Νίκου Σταυρινίδη, 1971, *Ο καπετάν Μιχάλης Κόρακας*, Ηράκλειο, σ. 66, 415, 441, 462. Βλ. επίσης, Σ. Σπανάκης, *Το Λασιθί άλλοτε και σήμερα*, ο.π. σ. 27-28.

¹⁹ Βλ. σχετικά, Γ. Καραβαλάκης, 2012, «Το 'Πολυτεχνείο' του Ψυχρού», *Λασιθί*, τεύχος 9, σ. 17-32.

Βορεάδης και ο Εμμανουήλ Μηλιαράς φιλοξενήθηκε σε κτίριο που αγοράστηκε από τον Εμμανουήλ Γαλανάκη εκτελεστή της διαθήκης του Αντώνη Παπαδάκη που είχε αποβιώσει και έμελλε να ανεγερθεί μεταγενέστερα και τη σύσταση του Καμπάνειου Ιδρύματος το οποίο συνεχίζει τις λειτουργίες του ως σήμερα.

Μετά την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα το Οροπέδιο εντάχθηκε στην ελληνική επικράτεια ως ξεχωριστή επαρχία Λασιθίου αποτελούμενη από δύο δήμους. Το Δήμο Τζερμιάδου στον οποίο υπαγόταν τα χωριά Άγιος Κωνσταντίνος, Λαγού, Πινακιανό, Φαρσάρω, Μαρμακέτο, Μέσα Λασιθί, Ποτάμοι και Μονή Κρουσταλλένιας και το Δήμο Ψυχρό με τα χωριά Αβρακόντες, Άγιος Γεώργιος, Πλαθιανώ, Καμινάκι, Μαγουλάς, Ψυχρό, Πλάτη. Γεροντομουρί, Κάτω Μετόχι και Μονή Βιδιανή.

Οι ανεμόμυλοι του Λασιθίου

Το Οροπέδιο Λασιθίου έχει σημαντική αγροτοβιομηχανική κληρονομιά εμφανής στα υλικά κατάλοιπα των ανεμοκίνητων αντλητικών μύλων και τα διάφορα μυλοτόπια στην περιοχή. Οι ανεμόμυλοι εμφανίζονται στην περίοδο της Βενετοκρατίας. Σύμφωνα με τους αρχαιολόγους Μάνο Μιχελάκη και Μαρίνα Καραβασίλη στην Κρήτη, οι οποίοι σε μαρτυρίες του Γιάννη Αλεξάκη ανεμόμυλοι στο Λασιθί υπήρχαν αρχικά στη θέση Ζάρωμα δυτικά του χωριού Μέσα Ποταμοί με φτερωτές από ψάθα που λειτουργούσαν ως το 1867 οπότε καταστράφηκαν από τους Τούρκους.²⁰ Στη συνέχεια μεταφέρθηκαν στη θέση Ασφεντάμι βορειοδυτικά του Τζερμιάδου και χρησιμοποιήθηκε το πανί στη θέση της ψάθας για να ακολουθήσει το πιο σημαντικό μυλοτόπι στην Κρήτη στη θέση Σελί της Αμπέλου.

Από ότι φαίνεται αυτή η κληρονομιά συνδέεται με μια τοπική πολιτισμική παράδοση τεχνουργίας ανεμόμυλων που αναπτύχθηκε στην περιοχή και η οποία προσπαθούσε να ανταποκριθεί στη ιδιαίτερη γεωμορφολογική σύσταση του Οροπεδίου. Η άντληση του νερού γινόταν με το γεράνι κάτι που ήταν κοπιαστικό

²⁰ Μ. Μιχελάκης και Μ. Καραβασίλη «Οροπέδιο Λασιθίου: Το πρώτο Αιολικό Πάρκο», Αρχαιολογία και Τέχνες 79, σ. 77· Ι. Αλεξάκης, 1972, *Οι Ποταμοί: το χωριό μου*, Αθήνα, σ. 28, 104, 157.

και ελάχιστα παραγωγικό. Πρωτοπόρος στην εισαγωγή των αντλητικών ανεμόμυλων στην περιοχή θεωρείται ο ξυλουργός Εμμανουήλ Παπαδάκης ή Σπιρτοκούτης ο οποίος συνδύασε τον κινητικό μηχανισμό του ανεμόμυλου (ορθά, φτερωτή, αξόνι) με την κλασσική αναρροφητική αντλία.²¹

Οι ανεμόμυλοι χρησιμοποιούνταν για το άλεσμα των σιτηρών και αποτελούσαν μέχρι και το 1950 το μεγαλύτερο μολότοπι της. Όλοι οι ανεμόμυλοι έχουν κατασκευαστεί στο τύπο του "μονόπαντου" ή "αξετροχάρη" ή "μονόκαιρου" ανεμόμυλου, δηλαδή αλέθουν σε μια σταθερή κατεύθυνση του αέρα. Ο αλευρόμυλος, είναι και ο πρόγονος του αντλητικού Λασιθιώτικου Ανεμόμυλου, με πολλές ομοιότητες στην κατασκευή και την λειτουργία τους. Ο άξονας, η πτερωτή και πολλά αλλά εξαρτήματα ήταν όμοια

Περιηγητές στην Κρήτη έχουν δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους ανεμόμυλους στο Λασιθί. Περίπου το 1830 ο Robert Pashley επισκέφτηκε την Κρήτη.²² Στη δεκαετία του 1850 ο καπετάνιος T. A. B. Spratt, ο οποίος στη συνέχεια έγινε Ναύαρχος και Διευθυντής της Μεσογειακής Έρευνας, ασχολήθηκε με τη χαρτογράφηση του Αιγαίου και αξιοποίησε το έργο του Pashley προσπαθώντας να συμπληρώσει ή να διορθώσει τις υπάρχουσες πληροφορίες μέσα από την προσωπική του εμπειρία. Οι μελέτες του που έχουν ιδιαίτερο ιστορικό και τοπογραφικό ενδιαφέρον καταγράφηκαν στο βιβλίο του Ταξίδια και έρευνες στην Κρήτη και σε αυτές υπάρχουν πολλές αναφορές σε νερόμυλους στο Λασιθί.²³ Μεγάλο μέρος των ερευνών του έγιναν σε παραθαλάσσιες περιοχές ενώ την περιοχή του Μεραμπέλου και του Οροπεδίου Λασιθίου είχε αναθέσει στον υποπλοίαρχο Mansell. Στις μαρτυρίες αυτές αναφέρονται 26 ανεμόμυλοι να βρίσκονται σε εντυπωσιακή θέση στο πέρασμα της Αμπέλου πάνω από την κοιλάδα του Αποσελέμη. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ανεμόμυλων στο Λασιθί είναι πως η κατεύθυνση τους είναι φιξαριμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να αντιμετωπίζουν τους ανέμους που συνήθως επικρατούσαν. Τα κτίρια είναι ορθογώνια και καταλήγουν σε ένα ημικυκλικό άκρο μάλλον υποδηλωτικό μιας προβλήτας γέφυρας

²¹ Μ. Μιχελάκης και Μ. Καραβασίλη «Οροπέδιο Λασιθίου, ο.π.

²² Pendlebury, J. D. S., M. B. Money-Coutts & H. W. Pendlebury, 1937-38, 'Excavations in the Plain of Lasithi. II.' *The Annual of the British School at Athens*, 38 (1937/1938), pp. 1-56

²³ Spratt, T. A. B., *Travels and Researches in Crete* (London, 1865).

(bridge pier). Σε ερειπωμένη κατάσταση όταν τα πανιά έχουν διαλυθεί και ο ανεμοφράκτης παραμένει σου δίνεται η εντύπωση μιας ερειπωμένης οχύρωσης. Η τοπική ονομασία για αυτούς του ανεμόμυλους είναι «μονόκαιροι» και σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Spratt υπήρχαν περίπου 100 ανεμόμυλοι στην ευρύτερη περιοχή του Λασιθίου (51-52).²⁴

Η συγκέντρωση των ανεμόμυλων σε αυτό το μέρος της Κρήτης συνδέεται με πρώιμες μορφές καλλιέργειας σιτηρών σε περιοχές με σχετικά μικρή ποσότητα νερού. Το Λασιθί εξ αιτίας του ότι είχε χρησιμοποιηθεί από τους κατοίκους της Κρήτης ως τόπος εξεγέρσεων στην περίοδο της Ενετοκρατίας από το 1263 για δύο περίπου αιώνες ερήμωσε και επανακατοικήθηκε στη συνέχεια κάτω από συνθήκες μεγάλων ελλείψεων σιτηρών που αποτελούσαν βασικά προϊόντα για την τοπική επιβίωση. Το οροπέδιο έχει υψηλό επίπεδο πηγών και το Μιραμπέλο δεν δέχεται αποστραγγισμένα νερά από τις περιοχές που υπάρχει χιόνι το χειμώνα. Απομονωμένοι κυκλικοί πύργοι μπορούν να βρεθούν σε περιοχές όπου τα ρεύματα είναι σπάνια, όπως το Οροπέδιο δυτικά του όρου Δίκτη και στη Μεσσαρά.

Όταν οι κοινωνικές συνθήκες άλλαξαν και η καλλιέργεια σιταριού υποχώρησε προς όφελος της καλλιέργειας λαχανικών η παράδοση των ανεμόμυλων διατηρήθηκε. Σε γειτνιάζοντα χωράφια των εγκαταλελειμμένων σιτηρών εκατοντάδες, σχετικά σύγχρονοι, νερόμυλοι δημιουργήθηκαν αξιοποιώντας μια σημαντική άυλη πολιτισμική παράδοση της περιοχής, μια ιδιαίτερη τεχνογνωσία που δεν αναπτύχθηκε, σε αυτήν την έκταση, σε καμιά άλλη περιοχή της Κρήτης. Οι ανεμόμυλοι αναπτύχθηκαν στη συνέχεια από τα τέλη του μεσοπολέμου για την άντληση νερών του κάμπου και την άρδευση μέσω αυλακιών των χωραφιών της περιοχής. Με τον τρόπο αυτό δημιουργήθηκε ένα πρωτότυπο σύστημα διατήρησης και παραγωγικής αξιοποίησης των περιορισμένων υδάτινων πόρων της περιοχής. Η χρήση αυτών των νερόμυλων απαιτούσε εργατικά χέρια και εργασίες συντήρησης των πανιών και των υποδομών του νερόμυλου και συνακόλουθα μόχθο και εργατικά χέρια. Με τη σταδιακή εμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής η πρακτική των νερόμυλων εγκαταλείφθηκε.

²⁴ Pendlebury, J. D. S., M. B. Money-Coutts & H. W. Pendlebury, 1937-38, 'Excavations in the Plain of Lasithi. II, ο.π. 51-52.

Οι ανεμόμυλοι και η ιστορία τους αποτελεί ένα αγαπημένο θέμα των ηλικιωμένων κατοίκων της περιοχής (βλ. σχετική ενότητα στο 2^ο μέρος της μελέτης) και συχνά φροντίζουν να διατηρούν την ανάμνηση τους μέσα από προφορικές μαρτυρίες και φωτογραφικά τεκμήρια που διακοσμούν τους τοίχους των σπιτιών (βλ. Εικόνα 1) ενώ προσέλκυσαν το ενδιαφέρον και περιηγητών και μελετητών του Λασιθίου (βλ. Εικόνα 2).

Εικόνα 3: Ανεμόμυλοι στο τοίχο σπιτιού στο χωριό Τζερμιάδο. Φωτογραφία Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου

Εικόνα 4: Καθημερινή αγροτική δραστηριότητα στο Λασιθί του 1980 σε φωτογραφία του François Le Diascorn

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι θέσεις που έχουν είχαν τοποθετηθεί οι πρώτοι ανεμόμυλοι που συνέβαλαν στην παραγωγή σιτηρών. Αυτή η ιδιαίτερη τοποθεσία και ο προσανατολισμός τους φαίνεται να μαρτυρά μια πρώιμη πρακτική γνώση αεροδυναμικής που μόνο στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα είχε ανακαλυφθεί και εφαρμοστεί από την επιστήμη. Οι αερόμυλοι είχαν τοποθετούνται σε σημεία που ατενίζουν τα βόρεια της δύσης σε μια κορυφογραμμή Βορρά-Νότου και να θυμίζουν είτε μια ορεινή σέλλα είτε μια ώθηση από την πλευρά της κοιλάδας. Η θέση αυτή είναι σημαντική γιατί επιτρέπει να αντιμετωπιστούν οι βορειοδυτικοί προς δυτικοί άνεμοι, που όπως ορθά είχε παρατηρήσει και ο Spratt πνέουν σχεδόν όλο το καλοκαίρι στην Κρήτη. Ακόμη οι μύλοι ήταν τοποθετημένοι όχι στις κορυφές των κορυφογραμμών αλλά στις παρυφές τους σε κατηφορικά σημεία που επιτρέπουν την ομαλή διέλευση του ανέμου χωρίς να δημιουργήσει μεγάλη καταστροφή.²⁵

Στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα οι ντόπιοι χρησιμοποιούσαν τριπλά карабόπανα που στηριζόταν από ένα σχετικά μεγάλο (8, 10 ή 12) αριθμό ακτινωτών ράβδων. Στα παλαιότερα χρόνια οι ντόπιοι φαίνεται να χρησιμοποιούσαν αχυρένιες ψάθες πανιά που είχαν τις δικές τους ιδιότητες αεροδυναμικής και εάν ο μύλος έτεινε να τρέχει πολύ γρήγορα το πανί πήγαινε προς τα πίσω και η κινητήρια δύναμη του κοπάζει. Οι Κρητικοί ανεμόμυλοι όταν οι συνθήκες ήταν ιδανικές μπορούσαν να αξιοποιήσουν περίπου δύο κιλοβατώρες ανά 6m/ανά δευτερόλεπτο όταν ο άνεμος ήταν και στα 8 πανιά

Εσωτερικά ο μύλος έχει ένα δωμάτιο, μόνο λίγο μεγαλύτερο από ότι είναι απαραίτητο για τη στέγαση των μηχανημάτων. Η πόρτα είναι στο πίσω μέρος και υπάρχουν μικρά παράθυρα χωρίς τζάμια στις δύο πλευρές του μύλου. Μια ορθογώνια τρύπα υπάρχει ψηλά στο μπροστινό μέρος του μύλου για τον ανεμοφράκτη και τα ρουλεμάν του. Η πρόσβαση στο μύλο εξαρτάται από την άμεση τοπογραφία του. Σε απότομα κεκλιμένο έδαφος, η πόρτα μπορεί να είναι τόσο κοντά στο επίπεδο του εδάφους ώστε να αρκεί ένα ή δύο σκαλοπάτια για την πρόσβαση. Σε αυτήν την περίπτωση το εσωτερικό είναι μπαζωμένο για να μπορεί

²⁵ Spratt, T. A. B., *Travels and Researches in Crete*, ο.π..

να διαμορφώνεται ένα ισόγειο πάτωμα. Σε πιο επίπεδες περιοχές απαιτείται χώρος για αποθήκευση. Μια εξωτερική σκάλα από πέτρες ή κάποια αυτοσχέδια σκάλα χρησιμοποιείται από έξω. Στο μπροστινό μέρος του μύλου ένα παγκάκι (ένα πρόσχωση) το οποίο εκτείνεται από τοίχο σε τοίχο για να μεταφέρονται οι πέτρες και κάτω από αυτό είναι ένας λάκκος για να φιλοξενηθούν εργαλεία.

Οι πάγκοι εκτείνονται σε κάθε πλευρά του μύλου για περίπου μισό του μήκους του. Αυτό μπορεί να είναι είτε σε ξύλο είτε σε πέτρα και πάνω τους ο μύλος μπορεί να σταθεί ενώ φορτώνει τη χοάνη με κόκκους (grain). Δύο ογκώδεις εγκάρσιες δοκοί είναι ενσωματωμένοι στους τοίχους για να φέρουν το πίσω ρουλεμάν του ανεμοθώρακα και την κορυφή του πέτρινου άξονα αντίστοιχα. τοίχοι είναι από ερείπια πέτρα σε πήλινο. Συνήθως αποδίδονται με ασβεστοκονίαμα εσωτερικά και δείχνουν προς τα έξω. Τα ανοίγματα πορτών και παραθύρων μπορούν κατ'εξαίρεση να υποστούν επεξεργασία με κατεργασμένη πέτρα αλλά πιο συχνά χρησιμοποιείται ένα απλό ξύλο ξυλείας. Η οροφή βασίζεται σε εγκάρσιες δοκούς ανεπεξέργαστης ξυλείας που υποστηρίζουν μικρότερα κλαδιά και ένα στρώμα από πινέλο

Δημογραφικά χαρακτηριστικά- πληθυσμιακή εξέλιξη

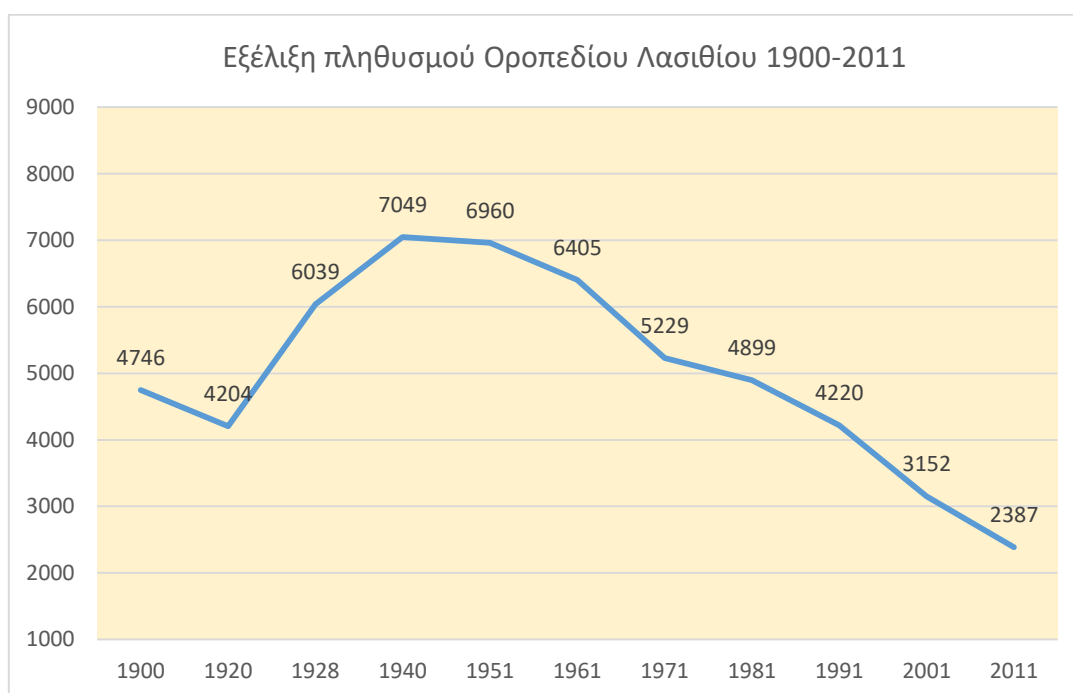
Η έκταση του οροπεδίου Λασιθίου είναι 129, 967 χιλιόμετρα και ο πληθυσμός των 11 τοπικών κοινοτήτων, σύμφωνα με την απογραφή του 2011, φτάνει τους 2.387 κατοίκους. Στον πληθυσμό αυτόν περιλαμβάνονται και οι μονές Βιδιανής (1) και Κρυσταλένιας (11) και ο εγκαταλελειμμένος οικισμός Σμαλιανό (1). Όπως φαίνεται και από τα πληθυσμιακά δεδομένα που έχουμε συγκεντρώσει ο πληθυσμός αυτός είναι ο πιο μικρός στη σύγχρονη ιστορία του και δείχνει την κορύφωση μιας πτωτικής που ξεκινά από την μεταπολεμική περίοδο και έχει ιδιαίτερη ένταση στους μικρότερους οικισμούς που απειλούνται με ερήμωση.

Παρακολουθώντας την εξέλιξη του πληθυσμού του Οροπεδίου Λασιθίου στην περίοδο 1900-2011 (βλ. Διάγραμμα 1 και Πίνακες 1 και 2) παρατηρούμε μια μικρή αναπτυξιακή πορεία του πληθυσμού στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα που διακόπτεται το 1920 λόγω των πολεμικών συγκρούσεων αλλά συνεχίζεται στη συνέχεια μέχρι και τα χρόνια της κατοχής. Η αυξητική τάση οφείλεται κυρίως στη

σταδιακή ανάπτυξη της γεωργίας στην περιοχή και στην ομαλοποίηση της πολιτικής κατάστασης με την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα στα χρόνια της Αυτονομίας και στη φυσική αναπαραγωγή συνήθως πολυμελών οικογενειών και παιδιών που συνέβαλαν στην τοπική οικονομία. Στην περίοδο της Κρητικής Πολιτείας, πάντως παρατηρούνται και μετακινήσεις πληθυσμών από τους πιο μικρούς οικισμούς του Οροπεδίου προς άλλες πιο πεδινές περιοχές. Η αύξηση του πληθυσμού κορυφώνεται στις δεκαετίες του 1940. Στα χρόνια της κατοχής αρκετοί κάτοικοι που κατάγονται από το Λασιθί επιστρέφουν στον τόπο τους ενώ στη δεκαετία του 1950 με το σχέδιο Μάρσαλ και τα έργα που γίνονται στην περιοχή το Οροπέδιο το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού εξακολουθούσε να ζει στην περιοχή.

Διάγραμμα 1:

Η διαχρονική εξέλιξη του πληθυσμού του Οροπεδίου (1900-2011)

Από την δεκαετία του 1960 και εντεύθεν παρατηρείται μια φθίνουσα πορεία στο σύνολο του πληθυσμού του Οροπεδίου, η οποία είναι ιδιαίτερα εμφανής στους μικρότερους οικισμούς του Δήμου και οφείλεται στην ευρύτερη τάση αστικοποίησης που χαρακτηρίζει την Ελλάδα και το φαινόμενο της εσωτερικής αλλά

και εξωτερικής μετανάστευσης των κατοίκων και σε κάποιο βαθμό ενισχύθηκε από την παρακμή της τοπικής κοινωνικής οικονομίας της περιοχής γύρω από τους νερόμυλους. Στους μεγαλύτερους οικισμούς υπήρξαν χρονικές καμπές με μικρή αύξηση του πληθυσμού που οφείλεται στην εσωτερική μετανάστευση από γειτονικούς οικισμούς η οποία κατάφερε να απορροφήσει την αγροτική έξοδο προς τα αστικά κέντρα. Το Τζερμιάδο γνώρισε μικρή άνοδο στις δεκαετίες του 1950 και του 1980 και σήμερα έχει περίπου το μισό πληθυσμό σε σχέση με αυτόν του πληθυσμού πριν μισό αιώνα (το 1961). Ο Άγιος Γεώργιος είχε μικρή άνοδο τις δεκαετίες του 1950 και 1970 αλλά η μακροπρόθεσμη τάση είναι καθοδική και ο σημερινός πληθυσμός είναι μειωμένος κατά 57,6% σε σχέση με αυτόν του 1961.

Η πληθυσμιακή συρρίκνωση κορυφώνεται μετά τη δεκαετία του 1990 οφείλεται σε σημαντικό βαθμό και στην «τριτογενοποίηση» και της παγκοσμιοποίηση της οικονομίας που ενισχύθηκε από την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση που επηρέασε και την ελληνική αγορά αγροτικών προϊόντων. Η τοπική οικονομία είχε δυσκολίες προσαρμογής στις συνθήκες των διεθνών ανταγωνισμών που προϋποθέτουν εξωστρέφεια, υψηλούς δείκτες παραγωγικότητας και τυποποίηση προϊόντων. Είναι χαρακτηριστικό πως από το 1991 και εντεύθεν όλες οι κοινότητες του Δήμου Οροπεδίου Λασιθίου παρουσιάζουν πληθυσμιακή μείωση με εξαίρεση δύο οικισμούς. Το Ψυχρό που είχε αξιοσημείωτη αύξηση την περίοδο 1991-2001 που οφειλόταν στην ανάπτυξη μιας τουριστικής δραστηριότητας γύρω από το Δικταίο Άντρο, η οποία, ωστόσο, δεν είχε συνέχεια στην επόμενη δεκαετία και ο Άγιος Κωνσταντίνος είχε μικρή αύξηση στη δεκαετία 1991-2001 συνδεδεμένη με την ανάπτυξη της οικοτουριστικής δραστηριότητας για να ακολουθήσει ραγδαία μείωση στην επόμενη δεκαετία.

Σε σχέση με τους πιο μεγάλους οικισμούς παρατηρούμε πως ο πληθυσμός του Τζερμιάδου στην περίοδο 1991-2001 μειώθηκε 30,8% και στην επόμενη δεκαετία 14,7% και αντίστοιχα ο Άγιος Γεώργιος είχε μείωση 29,1% και 11,6% στις αντίστοιχες δεκαετίες. Η μείωση σε μικρότερους οικισμούς στην αντίστοιχη περίοδο είναι υψηλότερης έντασης. Οι τάσεις ερήμωσης των μικρότερων οικισμών τεκμηριώνεται και από το ότι οι μισοί οικισμοί του Οροπεδίου έχουν πληθυσμό κάτω των 100 κατοίκων.

Πίνακας 1

Εξέλιξη πληθυσμού Οροπεδίου Λασιθίου ανά οικισμό 1881-1940

Οικισμός	1881	1900	1920	1928	1940
Αβρακόντες	227	308	284	453	569
Άγιος Γεώργιος	384 ²⁶	356	315	572	720
Άγιος Κωνσταντίνος	380	325	274	395	447
Άγιος Χαράλαμπος ²⁷	149	160	110	173	199
Καμινάκι	314	324	302	445	512
Κουδουμαλιά	131	143	87	148	192
Λαγού	141 ²⁸	96	119	158	167
Μαγουλάς	161	149	136	201	223
Μαρμακέτο	265 ²⁹	162	118	149	177
Μέσα Λασιθάκι		96	82	110	142
Μέσα Λασιθί	449 ³⁰	301	264	351	425
Μετόχι Κάτω	146	148	167	234	251
Μονή Βιδιανής	10	10	3		3
Μονή Κρουσταλλένιας	30	16	12	8	4
Πινακιανό		50	55	102	127
Πλαθιανό	285	264	276	490	566
Πλάτη	279	332	274	361	396
Τζερμιάδο	901 ³¹	1032	918	1163	1331
Φαρσάρο		111	83	136	145
Ψυχρό	333	363	325	390	453

Πηγή: Ν. Ανδριώτης, 2006, Πληθυσμός και Οικισμοί της Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, σ. 473-479.

²⁶ Πελαμβάνονται και δύο Μουσουλμάνοι

²⁷ Αναφέρεται στην περίοδο αυτή ως Γεροντομουρί. Το όνομα Άγιος Χαράλαμπος επισημοποιήθηκε με ΦΕΚ το 1957.

²⁸ Μαζί με το Πινακιανό

²⁹ Μαζί με το Φαρσάριο

³⁰ Πιθανότατα περιλαμβάνεται και ο πληθυσμός του οικισμού Μέσα Λασιθάκι

³¹ Περιλαμβάνονται και 4 Μουσουλμάνοι

Πίνακας 2

Εξέλιξη πληθυσμού Οροπεδίου Λασιθίου ανά οικισμό 1951-2011

Οικισμός	1951	1961	1971	1981	1991	2001	2011
Αβρακόντες	620	551	415	477	437	235	170
Άγιος Γεώργιος	1312 ³²	1246	943	1030	781	554	490
Άγιος Κωνσταντίνος	400	328	279	224	167	175	104
Άγιος Χαράλαμπος	216	179	164	121	88	80	36
Καμινάκι	511	479	416	423	383	354	273
Κουδουμαλιά	174	153	74	85			24
Λαγού	197	189	135	104	142	77	46
Μαγουλάς	208	152	121	111	107	89	80
Μαρμακέτο	161	162	153	123	86	61	25
Μέσα Λασιθάκι	160	143	86	65	45	34	18
Μέσα Λασιθί	411	435	343	303	235	164	105 ³³
Μετόχι Κάτω	239	190	177	130	135	86	66 ³⁴
Μονή Βιδιανή	2						1
Μονή Κρουσταλένια	5	7	4	5	7	9	11
Πινακιανό	158	117	95	85	77	48	19
Πλάτη	382	334	288	222	190	178	131
Τζερμιάδο	1243	1246	1129	1060	1079	747	637
Φαρσάρο	139	129	100	83	78	49	18
Ψυχρό	422	365	307	248	183	212	133

Πηγή: Απογραφή 2011. ΕΣΥΕ Ν. Ανδριώτης, 2006, *Πληθυσμός και Οικισμοί της Ανατολικής Κρήτης*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, σ. 473-479.

³² Συγχωνεύθηκε με τον οικισμό Πλαθιανό.

³³ Στον αριθμό των κατοίκων του Μέσα Λασιθίου έχουν προσθέσει τους κατοίκους που έχουν απογραφεί στον παρακείμενο οικισμούς Σμαλιανό (1) και Νικηφόρηδων (6).

³⁴ Στον αριθμό των κατοίκων του Κάτω Μετοχίου έχει προστεθεί και μία κάτοικος που έχει απογραφεί στη Μονή Βιδιανή.

Εξετάζοντας τους δείκτες γήρανσης στην περιοχή που δείχνουν την αναλογία του γεροντικού πληθυσμού (ηλικίας 65 ετών και άνω) προς τον ηλικιακά νεότερο (0 - 14 ετών), με βάση την απογραφή του 2011, παρατηρούμε πως ο δείκτης είναι πολύ υψηλός στο Οροπέδιο Λασιθίου και φτάνει στο 464,3 είναι δηλαδή υπέρ-τριπλάσιος του αντίστοιχου δείκτη στην Ελλάδα το ίδιο έτος (132,9).³⁵ Συγκρίνοντας τους δείκτες γήρανσης των διαφόρων οικισμών παρατηρούμε πως στη χειρότερη θέση βρίσκονται οικισμοί Μέσα Λασιθί, Μαρμακέτο, Λαγού που παρουσιάζουν εμφανείς τάσεις ερήμωσης με τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού να είναι ηλικιωμένοι και ο αριθμός των παιδιών να μην ξεπερνά τα δύο άτομα.³⁶ Σε συγκριτικό επίπεδο οι χαμηλότεροι δείκτης γήρανσης εμφανίζονται στους οικισμούς Καμινάκι (259), Κάτω Μετόχι (320) και Πλάτη (378) όπου εμφανίζεται ένας σχετικά ικανοποιητικός αριθμός παιδιών και αντισταθμίζει ως ένα βαθμό την ύπαρξη μεγάλου αριθμού ηλικιωμένων. Ακολουθούν οι μεγαλύτεροι οικισμοί της περιοχής Άγιος Γεώργιος (383), Τζερμιάδο (423), Ψυχρό (447).

Αντίστοιχες παρατηρήσεις προκύπτουν από την εξέταση του δείκτη εξάρτησης που δείχνει την αναλογία του μη οικονομικά ενεργού πληθυσμού (παιδιά 0-14 ετών και ηλικιωμένοι άνω των 65) προς τον οικονομικά ενεργό, με άλλα λόγια πόσα εξαρτημένα άτομα αναλογούν σε κάθε 100 παραγωγικά άτομα. Στο Οροπέδιο ο σχετικός δείκτης είναι 112,26 πολύ υψηλότερος από το αντίστοιχο της Ελλάδας το ίδιο έτος (51, 8 το 2011, 52,8 το 2012 και 53,7 το 2013).³⁷ Εξετάζοντας σε συγκριτική βάση στους οικισμούς του Οροπεδίου παρατηρούμε πως την καλύτερη αναλογία ενεργού και μη ενεργού πληθυσμού έχει το Τζερμιάδο (85,2), ακολουθεί το Ψυχρό (95,4), η Πλάτη (104,7), το Καμινάκι (105,3) και ο Άγιος Γεώργιος (109,4). Στο αντίποδα στη χειρότερη θέση βρίσκονται οι οικισμοί Μαρμακέτο (377,8) και Μέσα Λασιθί (223,7).

Συγκρίνοντας τα δημογραφικά δεδομένα των δήμων του Λασιθίου στην τελευταία απογραφή παρατηρούμε πως το Οροπέδιο Λασιθίου έχει αρκετές

³⁵ Ελληνική Στατιστική Αρχή, *Ελλάς με αριθμούς*, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2015, σ.23.

³⁶ Πολυτεχνείο Κρήτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Ερευνητικό εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού, «Πιλοτική Έρευνα- Μελέτη Οργάνωσης για το Παρατηρητήριο Υπαίθρου Κρήτης, (Π.Υ.Κ.) - Μελέτη χωρικής ενότητας Οροπεδίου Λασιθίου», Χανιά.

³⁷ Ελληνική Στατιστική Αρχή, *Ελλάς με αριθμούς*, ο.π.

ιδιαιτερότητες. Έχει τη μεγαλύτερη μείωση πληθυσμού, τη μικρότερη πυκνότητα πληθυσμού (μόλις 18 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο) αλλά και το υψηλότερο ποσοστό απασχολούμενων στο συνολικό εναπομείναν παραγωγικό δυναμικό της περιοχής (92% έναντι 88% του Δήμου Ιεράπετρας, 86% του Δήμου Αγίου Νικολάου και 84% του Δήμου Σητείας).³⁸

Εκπαίδευση/Μαθητικό δυναμικό

Στο Οροπέδιο Λασιθίου η πληθυσμιακή συρρίκνωση λόγω της αγροτικής εξόδου των τελευταίων δεκαετιών έχει οδηγήσει στη δραματική μείωση του μαθητικού δυναμικού της περιοχής στην οποία πλέον υπάρχουν μόλις τέσσερις εκπαιδευτικές μονάδες: δύο στα Τζερμιάδο (Γυμνάσιο και Λύκειο) και άλλες δύο στον Άγιο Γεώργιο (Δημοτικό Σχολείο και Νηπιαγωγείο). Λαμβάνοντας υπόψη τα σημαντικά δημογραφικά προβλήματα της τοπικής κοινωνίας (υψηλοί δείκτες γήρανσης και εξάρτησης) θεωρήσαμε σημαντική την εξέταση του μαθητικού δυναμικού της περιοχής που μπορεί να μας δείξει τις προοπτικές ανανέωσης του παραγωγικού δυναμικού της περιοχής. Εξετάζοντας την εξέλιξη του μαθητικού δυναμικού την τελευταία οκταετία (βλ. Πίνακας 1) παρατηρούμε μια τάση σταθεροποίησης του στο επίπεδο των 61 έως 65 μαθητών με δύο συγκυριακές αποκλίσεις προς τα πάνω το έτος 2014-15 που ανήλθε στους 79 μαθητές και το 2018-19 (70 μαθητές). Δεδομένου ότι το Οροπέδιο Λασιθίου είναι μια περιοχή με γερασμένο πληθυσμό και σχετικά μικρό αριθμό νέων κατοίκων ο αριθμός των μαθητών που φοιτούν στο δημοτικό είναι ικανοποιητικός, έστω και αν υστερεί δραματικά με τους αριθμούς των μαθητών που φοιτούσαν στα σχολεία της περιοχής στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, και το γεγονός πως δεν εμφανίζεται πτωτική τάση και διαρροή είναι ενθαρρυντικό στοιχείο.

Από την αντίστοιχη αξιολόγηση της εξέλιξης του μαθητικού δυναμικού στο Γυμνάσιο και το Λύκειο της περιοχής στο Τζερμιάδο (βλ. Πίνακας 4) παρατηρούμε

³⁸ Βλ. στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφή 2011· Αναπτυξιακή Λασιθίου, (2017) «Πρόταση στην Πρόσκληση για την υποβολή προτάσεων Στρατηγικών Τοπικής ανάπτυξης με πρωτοβουλία τοπικών κοινοτήτων (ΤΑΠΤοΚ), στο πλαίσιο του άξονα 5 (ΕΚΤ) του ΕΠ «Κρήτη» 2014-2020», Άγιος Νικόλαος, σ. 134-5, 153

μικρή διαρροή μαθητικού δυναμικού από το δημοτικό προς το Γυμνάσιο της περιοχής που πιθανώς συνδέεται είτε με την διακοπή της φοίτησης είτε με τη προτίμηση των γονέων να στέλνουν τα παιδιά τους σε μονάδες της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης εκτός Οροπεδίου. Αντίστοιχη διαρροή παρατηρείται από το Γυμνάσιο στο Λύκειο της περιοχής εξ αιτίας της επιλογής μαθητών/τριών της περιοχής να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε Επαγγελματικό ή Τεχνικό Λύκειο εκτός Οροπεδίου. Επιπλέον, παρατηρείται πως τόσο στο Γυμνάσιο όσο και στο Λύκειο στα περισσότερα χρόνια (με εξαίρεση μια χρονιά στο Γυμνάσιο και δύο στο Λύκειο) από ένας έως και πέντε μαθητές έχουν ελλιπή φοίτηση και είτε επαναλαμβάνουν την φοίτηση στην ίδια τάξη είτε εγκαταλείπουν το σχολείο. Επιπλέον, επισημαίνουμε ότι στο Οροπέδιο Λασιθίου, με βάση την απογραφή του 2011, καταγράφεται το μεγαλύτερο ποσοστό αναλφαβητισμού στο νομό Λασιθίου (περίπου 5%).³⁹

Πίνακας 3

Εξέλιξη μαθητικού δυναμικού Δημοτικού Σχολείου Αγ. Γεωργίου (2013-14 /2020-21)

Σχολικό έτος	Εγγεγραμμένοι μαθητές στο σχολείο (συνολικά)	Φοιτήσαντες μαθητές (συνολικά)	Εγγεγραμμένοι μαθητές στη Στ. Δημοτικού	Μαθητές που πήραν απολυτήριο
2013-14	61	61	9	9
2014-15	79	79	20	20
2015-16	65	65	21	21
2016-17	64	64	8	8
2017-18	67	67	13	13
2018-19	70	70	14	14
2019-20	64	64	13	13
2020-21	64	64	6	-

Πηγή: Δ/ση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, Δημοτικό Σχολείο Αγίου Γεωργίου

³⁹ Αναπτυξιακή Λασιθίου, (2017) «Πρόταση στην Πρόσκληση για την υποβολή προτάσεων Στρατηγικών Τοπικής ανάπτυξης με πρωτοβουλία τοπικών κοινοτήτων (ΤΑΠΤοΚ), στο πλαίσιο του άξονα 5 του ΕΠ «Κρήτη» 2014-2020», ο.π., σ. 150.

Πίνακας 4

Εξέλιξη μαθητικού δυναμικού Γυμνασίου & Λυκείου Τζερμιάδου (2013-14/2020-21)

Σχολικό Έτος	Γυμνάσιο Τζερμιάδου		Λύκειο Τζερμιάδου	
	Εγγεγραμμένοι	Ανεπαρκούς Φοίτησης	Εγγεγραμμένοι	Ανεπαρκούς Φοίτησης
2013 - 2014	39	1	28	2
2014 - 2015	37	0	26	1
2015 - 2016	48	5	28	2
2016 - 2017	49	5	30	1
2017 - 2018	42	1	32	1
2018 - 2019	34	2	41	0
2019 - 2020	36	2	37	0
2020 - 2021	38	-	30	-

Πηγή: Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Νομού Λασιθίου

Οικονομία/απασχόληση

Η οικονομία της περιοχής βασίζεται στον πρωτογενή τομέα της αγροτικής παραγωγής και της κτηνοτροφίας. Παράλληλα, υπάρχει περιοδική τουριστική δραστηριότητα, κυρίως τους καλοκαιρινούς μήνες και μικρό μέρος των κατοίκων απασχολείται με το εμπόριο και τις διοικητικές υπηρεσίες. Οι κοινότητες του Οροπεδίου Λασιθίου γνώρισαν σημαντική οικονομική ανάπτυξη στη μεταπολεμική περίοδο με επίκεντρο τη αγροτική παραγωγή στην εύφορη γη του Οροπεδίου και με τη βοήθεια ενός, από τα πρώτα στην Ευρώπη, σημαντικού αιολικού πάρκου με πάνω από 10.000 ανεμόμυλους. Τις τελευταίες δεκαετίες, η διαδικασία αστικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας και μετασχηματισμού των οικονομικών δομών της επηρέασαν τις λειτουργίες του οροπεδίου Λασιθίου. Η περιοχή παρά το πλούσιο φυσικό περιβάλλον και τη φυσική ομορφιά που διαθέτει βρίσκεται σε μεγάλη απόσταση από τα αστικά κέντρα του νησιού, έχει γερασμένο πληθυσμό και μειωμένο παραγωγικό δυναμικό. Το οικιστικό περιβάλλον είναι υποβαθμισμένο με γερασμένα συχνά παραμελημένα κτίρια στις βόρειες και υψηλότερες περιοχές

του Οροπεδίου, την ίδια ώρα που κατώτερα τμήματα η κατοικία επεκτείνεται ελαφρά προς την προσχωσιγενή πεδιάδα σε βάρος της γόνιμης αρόσιμης γης.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2011 της ΕΣΥΕ το ποσοστό του ενεργού πληθυσμού είναι μόλις 33,9% εκ των οποίων 31,2% είναι απασχολούμενοι και 2,7% ζητούν εργασία.⁴⁰ Από το σύνολο του ενεργού πληθυσμού το 47,8% απασχολείται στον πρωτογενή τομέα ως γεωργοί, κτηνοτρόφοι και γεωργοκτηνοτρόφοι ενώ εκτιμάτε πως και το υπόλοιπο τμήμα του πληθυσμού που δεν δηλώνει ως κύρια απασχόληση αγρότης συμπληρώνει το εισόδημα του μέσω γεωργικών δραστηριοτήτων. Στους υπόλοιπους τομείς απασχολούνται στην παροχή υπηρεσιών στον ιδιωτικό τομέα (10,1%) κυρίως σε τουριστικές δραστηριότητες, σε υπηρεσίες του δημόσιου τομέα και της άμυνας (8,3%), στο εμπόριο (7,8%), σε υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής μέριμνας (5,1%), στις κατασκευές (4,4%), στην εκπαίδευση (3,5%) και οι υπόλοιποι σε διάσπαρτες δραστηριότητες κυρίως του τριτογενή τομέα. Το ποσοστό του μη ενεργού πληθυσμού είναι πολύ μεγαλύτερο στους μικρότερους οικισμούς ενώ στους μεγαλύτερους συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο μέρος του ενεργού πληθυσμού (παραπάνω από τους μισούς είναι στον Άγιο Γεώργιο και το Τζερμιάδο, ενώ αυτοί οι δύο αυτοί οικισμοί μαζί με το Ψυχρό και το Καμινάκι συγκεντρώνουν τα ¾ του ενεργού πληθυσμού του Οροπεδίου.

Η οικονομία του Οροπεδίου χαρακτηρίζεται από τη δεσπόζουσα θέση του πρωτογενή τομέα τόσο από άποψη προϊόντος, όσο και απασχόλησης και την εξάρτηση από παραδοσιακά πρότυπα και καλλιέργειες όπως η πατάτα, τα όσπρια και η εκτατική αιγοπροβατοτροφία. Ο κάμπος του Οροπεδίου Λασιθίου καλλιεργείται κυρίως με πατάτα, τη γνωστή λασιθιώτικη πατάτα ενώ υπάρχει και σημαντική παραγωγή κηπευτικών προϊόντων (κολοκύθια, λάχανα, κουνουπίδια, αγγούρια, μελιτζάνες, πιπεριές, ντομάτες, καρπούζια), οσπρίων (φασόλια, κουκιά, αρακάς κλπ), σιτηρών και διαφόρων δένδρων, ιδίως αχλαδιές, μηλιές, αμυγδαλιές, καρυδιές και κερασιές, δαμασκηνιές. Λόγω του ψυχρού κλίματος στην περιοχή δεν ευδοκιμεί η καλλιέργεια της ελιάς και των εσπεριδοειδών. Στο Οροπέδιο υπάρχει σημαντική κτηνοτροφία που βασίζεται στη βοσκή κυρίως αιγοπροβάτων και

⁴⁰ Οι υπόλοιποι είναι μαθητές και σπουδαστές (9,7%), συνταξιούχοι (45,3%), ασχολούμενες με τα οικιακά (6,4%) και λοιπά (4,7%)

παράγονται κρέατα και τυροκομικά προϊόντα που θεωρούνται εξαιρετικής ποιότητας.

Σχετικά με τη δυναμική ανάπτυξης του αγροτικού τομέα παρατηρούμε μια υποχώρηση της αγροτικής καλλιέργειας και παραγωγής. Από διαθέσιμα στοιχεία που αφορούν τις αροτραίες εκτάσεις και καλλιέργειες κατά τη διάρκεια της τετραετίας 2013-2017 φαίνεται πως βασικές γεωργικές δραστηριότητες όπως η καλλιέργεια σιταριού, παρουσιάζουν έντονη μείωση της τάξης του 80% κατά μέσο όρο στην παραγωγή και στην καλλιεργούμενη έκταση ενώ σε άλλα είδη όπως όσπρια και κηπευτικά παρατηρείται μείωση μικρότερης έντασης. Σημαντική μείωση παρατηρείται και στην έκταση της καλλιέργειας της πατάτας 55% και στην παραγωγή της τάξης 28%. Την ίδια ώρα παρατηρείται και το φαινόμενο της νέας καλλιέργειας πατάτας που απλώνεται σε όλους τις εποχές του έτους (φθινόπωρο, χειμώνας και άνοιξη).⁴¹

Παρά το ότι το Οροπέδιο Λασιθίου είναι μια σχετικά εύφορη περιοχή, η ιδιαίτερη γεωγραφία της επηρεάζει την οικονομική παραγωγή και την κοινωνική ζωή των κατοίκων. Έντονα καιρικά φαινόμενα όπως είναι οι πλημμύρες, ο πάγος, το χαλάζι, η ισχυρή χιονόπτωση επηρεάζουν αρνητικά την τοπική οικονομία και μειώνουν τις παραγωγικές δυνατότητες της σε μια έντονα ανταγωνιστική οικονομία. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και η ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα ενίσχυσαν τα διαρθρωτικά προβλήματα της τοπικής κοινωνίας που έχει να ανταγωνιστεί πλέον εισαγόμενα από το εξωτερικό αγροτικά προϊόντα που παράγονται με διαδικασίες εντατικής καλλιέργειας και έχουν υψηλή παραγωγικότητα και σχετικά χαμηλές τιμές αλλά και τα προϊόντα άλλων περιοχών της Κρήτης που έχουν καλύτερες κλιματικές συνθήκες.

Εδώ συναντάμε ίσως το πιο σημαντικό πρόβλημα της τοπικής κοινωνίας η οποία αναπτύχθηκε χάρις στη γεωργία και την παραγωγή κηπευτικών και σιτηρών διαθέτοντας ένα πολιτισμικό κεφάλαιο παραδοσιακής καλλιέργειας και θα πρέπει να προσαρμοστεί στις συνθήκες ανταγωνισμού της ελεύθερης αγοράς. Η τοπική οικονομία έτσι όπως λειτουργεί σήμερα δεν είναι εύκολο να εξασφαλίζει υψηλά

⁴¹ Πολυτεχνείο Κρήτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Ερευνητικό εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού, «Πιλοτική Έρευνα- Μελέτη Οργάνωσης για το Παρατηρητήριο Υπαίθρου Κρήτης, (Π.Υ.Κ.) - Μελέτη χωρικής ενότητας Οροπεδίου Λασιθίου», Χανιά, σ. 23-24.

εισοδήματα και επιπλέον δεν φαίνεται να μπορεί να δημιουργήσει σημαντικό αριθμό θέσεων απασχόλησης για νέους ανθρώπους, εκτός του πρωτογενή τομέα. Η μικρή τάση «τριτογενοποίησης» της απασχόλησης σε θέσεις εργασίας του τοπικού αγροτοκτηνοτροφικού συνεταιρισμού, σε τουριστικές υπηρεσίες και στον τοπικό Δήμο έχει ενδιαφέρον και θα κρίνει την αναπτυξιακή προοπτική της περιοχής στο μέλλον.

Τα βασικά διαρθρωτικά προβλήματα της τοπικής οικονομίας είναι η ιδιαίτερα υψηλή εξάρτηση από τον αγροτικό τομέα, η περιορισμένη ανάπτυξη της τυποποίησης και εμπορίας αγροτικών προϊόντων, τα σχετικά παρωχημένα συστήματα της τοπικής αγροτικής παραγωγής, ο γερασμένος πληθυσμός σε συνδυασμό με το μικρό αριθμό ενεργού πληθυσμού, η περιορισμένη ανάπτυξη του τριτογενή τομέα και της οικονομίας της γνώσης, οι περιορισμοί των τοπικών κλιματικών συνθηκών και οι δυσμενείς ανταγωνιστικές συνθήκες της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Όλα τα παραπάνω αποτελούν βασικά προβλήματα που οδηγεί στην αγροτική έξοδο και την ερημοποίηση της περιοχής και αποτελούν εμπόδια στην προοπτική μιας βιώσιμης ανάπτυξης.

Από την άλλη ορισμένα χαρακτηριστικά της τοπικής οικονομίας μπορούν να αξιοποιηθούν στην προοπτική μιας βιώσιμης ανάπτυξης. Η παραγωγή μιας ποικιλίας αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων, συχνά υψηλής διατροφικής αξίας, οι προοπτικές ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών ορεινού αγροτικού τουρισμού που έχει αναπτυχθεί σε μικρό βαθμό στις δύο τελευταίες δεκαετίες, το ιδιαίτερης αξίας οικολογικό περιβάλλον και το πολιτισμικό παρελθόν μιας κοινωνίας βασισμένο στην κοινωνική οικονομία των ανεμόμυλων και της παραδοσιακής καλλιέργειας αποτελούν κάποια δυνητικά πλεονεκτήματα της τοπικής οικονομίας.

Όπως συμβαίνει και σε άλλες περιοχές της χώρας το Οροπέδιο παρουσιάζει μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα που συνδυάζεται με μια μικρή τάση «τριτογενοποίηση» της οικονομικής βάσης του σε δραστηριότητες τουρισμού. Η νεολαία που μένει στο Οροπέδιο ως επί το πλείστον είναι αγρότες και κτηνοτρόφοι. Οι περισσότεροι δεν έχουν σπουδάσει. Υπάρχουν, ωστόσο, και περιπτώσεις νέων που έχουν σπουδάσει και έχουν επιστρέψει στο Οροπέδιο και αναπτύσσουν αξιόλογη εργασιακή δραστηριότητα κυρίως στους τομείς του

τουρισμού και της γεωργίας, στη οποία προσπαθούν να αναπτύξουν σύγχρονες μεθόδους καλλιέργειας μεγαλύτερης κλίμακας παραγωγής και δραστηριότητες οικοτουρισμού. Ειδικά σεμινάρια για την ανάπτυξη σύγχρονων μεθόδων καλλιέργειας που θα είναι φιλικές προς το περιβάλλον και θα σέβονται τις οικολογικές αξίες της περιοχής, διάχυση παραδείγματα καλών πρακτικών π.χ. βιοκαλλιέργειας στην περιοχή, ανάπτυξη συνεταιριστικών πρωτοβουλιών θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ενισχυτικά στην κινητοποίηση και ενεργοποίηση των νέων και εμπλοκής τους σε οικονομικές πρωτοβουλίες με αναπτυξιακό χαρακτήρα.

Αθλητισμός

Το Οροπέδιο Λασιθίου έχει περιορισμένες αθλητικές υποδομές. Στο παρελθόν είχε λειτουργήσει δημοτικό γυμναστήριο που έχει αδρανοποιηθεί. Μια σημαντική υποδομή διαμορφώθηκε πρόσφατα με τη δημιουργία σύγχρονου γηπέδου ποδοσφαίρου στο Αβρακόντε. Στην περιοχή δημιουργήθηκε πρόσφατα ο αθλητικός σύλλογος Δίας που φαίνεται να αποτελεί ένα σημαντικό πόλο αθλητικής δραστηριότητας και κοινωνικής συναναστροφής για το Οροπέδιο και απετέλεσε μετεξέλιξη παλαιότερου συλλόγου που λειτουργούσε στο παρελθόν αλλά στα χρόνια της οικονομικής κρίσης είχε ατονήσει τις λειτουργίες του. Επιπλέον, στο Οροπέδιο έχει ξεκινήσει η προσπάθεια για τη δημιουργία σύγχρονου αθλητικού κέντρου με αθλητικές εγκαταστάσεις ποδοσφαίρου, μπάσκετ, βόλεϊ, τένις, πισίνα, στάδιο ολυμπιακών διαστάσεων, τεχνητό ποτάμι για κωπηλασία και κολύμβηση, χώρους για πάλη, τζούντο και άρση βαρών. Στο αθλητικό αυτό κέντρο προβλεπόταν και η διαμόρφωση χώρων για συνέδρια καθώς επίσης και η λειτουργία 57 κλινών για διαμονή των επισκεπτών. Για την υλοποίηση αυτού του φιλόδοξου αυτού σχεδίου είχε δημιουργηθεί Ανώνυμη Εταιρεία με τη συμμετοχή και του Δήμου στις αρχές της δεκαετίας 2010. Το έργο όμως δεν προχώρησε εξ αιτίας έλλειψης χρηματοδότησης και ποικίλων γραφειοκρατικών προβλημάτων.

Κοινωνικές υποδομές, κοινωνική οργάνωση και συλλογική δράση

Ο Δήμος έχει στο οργανόγραμμα του Κοινωφελή επιχείρηση με έδρα το Ψυχρό αλλά δεν διαθέτει Κοινωνική Υπηρεσία. Στο Δήμο λειτουργεί το Πρόγραμμα Βοήθειας στο Σπίτι που στελεχώνεται από μια Κοινωνική Λειτουργό, μόνιμη υπάλληλο και συνεπικουρείται περιοδικά εργαζόμενους με συμβάσεις εργασίας στο πρόγραμμα Κοινωφελούς εργασίας. Με βάση τα στοιχεία του Προγράμματος Βοήθειας στο Σπίτι οι ωφελούμενοι του προγράμματος ΤΕΒΑ ανέρχονται στους 27, κυρίως πολύτεκνες οικογένειες. Επίσης, υπάρχει Κέντρο Φροντίδας Ηλικιωμένων της Ιεράς Μητροπόλεως. Σε σχέση με τις υπηρεσίες υγείας υπάρχει Κέντρο Υγείας στο Τζερμιάδο που βρίσκεται σε σχετικά καλή κατάσταση και διαθέτει ασθενοφόρο του ΕΚΑΒ και ακόμη δύο περιφερειακά ιατρεία στον Άγιο Γεώργιο και στο Ψυχρό. Το Κέντρο Υγείας παρέχει φροντίδα υγείας στους κατοίκους του Οροπεδίου ενώ όταν έχει εφημερία εξυπηρετεί και κατοίκους από γύρω οικισμούς (Κερά, Κράσι και Ποτάμους). και Αστυνομικό Σταθμό στο Τζερμιάδο.

Στην περιοχή δραστηριοποιούνται σύλλογοι στους τομείς της οικονομίας, του πολιτισμού και της αναψυχής. Σε επίπεδο οικονομικό, σημαντική δράση έχουν ο Εμποριοβιοτεχνικός και Βιοτεχνικός Σύλλογος και ο Αγροτικός Συνεταιρισμός Οροπεδίου Λασιθίου που εδρεύουν στο Τζερμιάδο. Ο Αγροτικός Συνεταιρισμός έχει 300 εγγεγραμμένα μέλη (εκ των οποίων περίπου τα 130 είναι ενεργά) και παράγει εξαιρετικά τυροκομικά προϊόντα (καφαλοτύρι, γραβιέρα, γιαούρτι, μυζήθρα κ.α.) που διακινούνται στις αγορές με την επωνυμία Δίκτη. Σημαντική δραστηριότητα έχουν αναπτύξει κατά καιρούς ο Σύλλογος Γυναικών Οροπεδίου Λασιθίου «Η Ρέα», ο Σύλλογος Λασιθιωτών Αττικής «ο Δικταίος», ο Εκπολιτιστικός Σύλλογος Οροπεδίου με έδρα τον Άγιο Γεώργιο, ο κυνηγητικός Σύλλογος Λασιθίου στο Τζερμιάδο, ο Ελληνικός Ορειβατικός Σύλλογος Λασιθίου στον Άγιο Γεώργιο.

Ο Σύλλογος Γυναικών Οροπεδίου Λασιθίου «ΡΕΑ» ιδρύθηκε στις 30/3/2014 θέλοντας να καλύψει ένα κενό επικοινωνίας που υπήρχε ανάμεσα στις γυναίκες-κατοίκους των χωριών του Οροπεδίου Λασιθίου. Σκοπός του Συλλόγου είναι η ανάπτυξη του πνευματικού και πολιτιστικού επιπέδου των μελών του και η οικονομική και κοινωνική στήριξη όσες οικογένειες βρίσκονται σε δυσχερή οικονομική κατάσταση. Επίσης, αποσκοπεί στην προστασία του περιβάλλοντος, την

προφύλαξη και ανάδειξη του πολιτιστικού πλούτου της περιοχής, στη δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου των μελών του.⁴² Ο Σύλλογος έχει πραγματοποιήσει σειρά εκδηλώσεων, ομιλιών με επιστήμονες με θέματα για την υγεία, την οικογένεια, το μέγιστο των παιδιών, την ψυχολογία και έχει διεξάγει σεμινάρια για εκμάθηση κατασκευών και τεχνοτροπιών, παραδοσιακών οργάνων και παραδοσιακών χορών, παραδοσιακής μαγειρικής και έκθεσης ζωγραφικής και βιβλίου.

Σημαντική δραστηριότητα στο πεδίο της ορειβασίας και της φυσιολατρίας επιτελεί ο Ελληνικός Ορειβατικός Σύλλογος Λασιθίου που έχει έδρα τον Άγιο Γεώργιο. Ο Σύλλογος ιδρύθηκε το έτος 1989 ως σύλλογος Ορειβασίας και Χιονοδρομίας Οροπεδίου Λασιθίου και το 2000 άλλαξε ονομασία σε Ελληνικό Ορειβατικό Σύλλογος Λασιθίου. Είναι μέλος της Ελληνικής Ομοσπονδίας Ορειβασίας-Αναρρίχησης και διαθέτει Ορειβατικό Καταφύγιο σε υψόμετρο 1533μ στη θέση Στροβίλι πάνω από το Οροπέδιο Λιμνακάρου , κτισμένο σε έκταση που παραχωρήθηκε από την Κοινότητα Αβρακόντε το έτος 1992. Σκοπός του συλλόγου σύμφωνα με το καταστατικό του είναι η συστηματική καλλιέργεια της ορειβασίας (αναβάσεις, αναρριχήσεις, κ.λπ.) των χειμερινών αθλημάτων, η διοργάνωση αθλητικών αγώνων και η διάδοση της αγάπης και του σεβασμού προς την ορεινή φύση.⁴³

Οι οικισμοί διαθέτουν πολιτιστικούς συλλόγους που δραστηριοποιούνται κυρίως στην καλοκαιρινή περίοδο με σποραδικές εκδηλώσεις που συνήθως έχουν μεγάλη συμμετοχή. Ο αριθμός των ατόμων που ενεργοποιούνται για την διεξαγωγή των εκδηλώσεων των συλλόγων, ιδίως των πιο μικρών οικισμών, είναι μικρός και η ύπαρξη λιγοστών νέων που είναι μόνιμοι κάτοικοι στην περιοχή δυσκολεύει τη λειτουργία των συλλόγων. Έτσι, οι συλλογικές δράσεις στο Οροπέδιο Λασιθίου περιορίζονται κυρίως στη θερινή περίοδο κάτοικοι της περιοχής επιστρέφουν από

⁴² Αναπτυξιακή Λασιθίου, (2017) «Πρόταση στην Πρόσκληση για την υποβολή προτάσεων Στρατηγικών Τοπικής ανάπτυξης με πρωτοβουλία τοπικών κοινοτήτων (ΤΑΠΤοΚ), στο πλαίσιο του άξονα 5 (ΕΚΤ) του ΕΠ «Κρήτη» 2014-2020», Άγιος Νικόλαος, σ. 18-19.

⁴³ Οι πληροφορίες αντλήθηκαν από την ιστοσελίδα του Συλλόγου (<https://eoslasithiou.gr>)

αστικές περιοχές στις οποίες διαμένουν τη χειμερινή περίοδο και αυξάνεται και ο αριθμός των επισκεπτών, τουριστών και εγχώριων παραθεριστών.

Αξιόλογη πολιτιστική δραστηριότητα έχει αναπτύξει ο Εκπολιτιστικός Λαογραφικός Σύλλογος Λασιθίου που εδρεύει στον Άγιο Γεώργιο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη διάσωση της πολιτισμικής κληρονομιάς του Οροπεδίου και της παράδοσης των ανεμόμυλων και στην προσπάθεια αναστήλωσης τους. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται και μια αξιοσημείωτη δραστηριότητα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης που αντανακλά το ενδιαφέρον που παρατηρείται για το Οροπέδιο όχι μόνο από κατοίκους του Οροπεδίου αλλά και από Λασιθιώτες που ζουν σε άλλες περιοχές του νησιού ή και εκτός Κρήτης. Στα δίκτυα αυτά υπάρχει ένας ζωηρός διάλογος για θέματα που απασχολούν την περιοχή που συχνά συνοδεύεται και από φωτογραφικό υλικό για το Λασίθι και ενημερώσεις για ποικίλες πολιτιστικές και κοινωνικές δράσεις στο νησί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η συλλογικότητα των Οροπεδίστας μιας εθελοντική ομάδα χωρίς ιεραρχικές δομές που έχει κινητοποιηθεί στη διαμόρφωση ενός δικτύου ατόμων που ασχολούνται με τον πολιτισμό της καθημερινότητας, την αισθητική και πολιτισμική αναβάθμιση της περιοχής και χρησιμοποιεί ως βασικό εργαλείο την ιστοσελίδα του στο Facebook. Στον παρακάτω πίνακα παραθέτουμε στοιχεία για αυτές τις δικτυακές κοινότητες που έχει συλλέξει η ερευνήτρια Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου:

Πίνακας 5

Κατάλογος ιστοσελίδων συλλογικοτήτων που συνδέονται με το Οροπέδιο Λασιθίου .

Συλλογή υλικού Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου

Ονομασίες Ομάδων / Συλλόγων	Πληροφορίες	Ιστοσελίδα
"Oropedistas" FB Page	Εθελοντική ομάδα που εστιάζεται σε θέματα που αφορούν τον πολιτισμό, την αισθητική, την καθαριότητα, τη νομιμότητα.	https://sites.google.com/site/oropedistas/home
"Οροπέδιο Λασιθίου Lasithi Plateau" FB Page	Προβάλλει το φυσικό περιβάλλον και τον πολιτισμό του Οροπεδίου του Σήμερα και του Χθες.	https://www.facebook.com/visitlasithiplateau/?ref=page_internal
"ΟΡΟΠΕΔΙΟ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ - (LASSITHI PLATEAU CRETE)" FB Group	Η ομάδα προσπαθεί να αναδείξει την ιστορία και πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής, τα ήθη & έθιμα.	https://www.facebook.com/groups/nikolas.papazidis/about
"Λιξίδι ... Cretan Tastes" FB Page	Γευστικές μνήμες και κρητική κουζίνα.	https://www.facebook.com/cretantasty
ΕΛΣΟΛ Εκπολιτιστικός & Λαογραφικός Σύλλογος Οροπεδίου Λασιθίου	Ένας από τους κύριους στόχους του συλλόγου, η διάσωση και διάδοση της πολιτιστικής κληρονομιάς (έδρα Άγιος Γεώργιος).	https://elsolas.gr
Ελληνικός Ορειβατικός Σύλλογος Λασιθίου	Εκδηλώσεις, αναβάσεις, εξορμήσεις, έκδοση περιοδικών (έδρα Άγιος Γεώργιος) .	https://eoslasithiou.gr https://www.facebook.com/eoslasithi/
Λασιθιώτικο φαί/Nourriture de Lassithi/Lassithi' food	Ομάδα συνταγών με Λασιθιώτικα προϊόντα. Λασιθιώτες κάτοικοι και καταγόμενοι από το Οροπέδιο Λασιθίου.	https://www.facebook.com/groups/57587758385/about
KAMINAKI ΛΑΣΙΘΙΟΥ on line	Ομάδα στο FB στην οποία δημοσιεύονται πληροφορίες καθώς και διάφορες φωτογραφίες χρηστών για τον οικισμό Καμινάκι	https://www.facebook.com/groups/kaminaki

	γενικώς με το Λασιθί.	
<i>Οροπέδιο Λασιθίου: Το Αιολικό Πάρκο των Θεών / Wind Park of the God's</i>	Η ιστοσελίδα προβάλλει εικόνες του Οροπεδίου προς το ευρύ κοινό.	https://www.facebook.com/aiolikoparko/
<i>Αθυβολές ΤΗΣ ΠΟΠΗΣ Σπανάκη</i>	Η ιστοσελίδα που διαχειρίζεται η δασκάλα Πόπη Σπανάκη αποτελεί άβήμα που μοιράζεται βιώματα, εμπειρίες, αναμνήσεις, φωτογραφικό υλικό και έθιμα από το Οροπέδιο.	https://www.facebook.com/LASITHIOTIKESATHIVOLES/?ref=page_internal
<i>Άγιος Γεώργιος, Οροπεδίου Λασιθίου</i>	Σελίδα στην οποία αναρτώνται νέα, φωτογραφίες από το Οροπέδιο Λασιθίου γενικά και από τον Άγιο Γεώργιο ειδικά.	https://www.facebook.com/AgiosGeorgiosOropedioLasithiou/

ΜΕΡΟΣ 2^{ΟΝ}:

Η έρευνα εκτίμησης αναγκών και του τοπικού αξιακού συστήματος

Η εκτίμηση αναγκών είναι μια ερευνητική διαδικασία για την εξέταση και την διερεύνηση προβλημάτων που απασχολούν μια κοινωνία και κατ'επέκταση την αναζήτηση ευκαιριών και πρακτικών που μπορούν να αναπτυχθούν ως απάντηση σε αυτά τα προβλήματα.⁴⁴ Η διαδικασία αυτή μπορεί να αναπτυχθεί σε σχέση με ιδιαίτερες ομάδες πληθυσμού (ευπαθείς ή ευάλωτες κοινωνικές ομάδες) ή να αφορά ιδιαίτερες χωρικές ενότητες και κοινότητες που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η εκτίμηση αναγκών σε συνδυασμό με την ανθρωπολογική μελέτη του αξιακού συστήματος και της κουλτούρας της τοπικής κοινωνίας είναι βασικά εργαλεία στην στρατηγική του συμμετοχικού κοινωνικού σχεδιασμού από τα κάτω (bottom-up) για την αντιμετώπιση των αναγκών της τοπικότητας και την ανάληψη δράσης για την βιώσιμη ανάπτυξη της.

Αντικείμενο της επιτόπιας έρευνας στο Λασιίθι ήταν η εκτίμηση των αναγκών των κατοίκων της περιοχής του οροπεδίου Λασιθίου και η διερεύνηση προοπτικών διαμόρφωσης των όρων και των προϋποθέσεων ανάπτυξης εναλλακτικών μοντέλων βιώσιμης ανάπτυξης που σέβονται τις κοινωνικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και το αξιακό σύστημα της τοπικής κοινωνίας. Στην κατεύθυνση μελετήσαμε τόσο τις ανάγκες και τον ορίζοντα των προσδοκίες της εντόπιας κοινωνίας μέσα από το δικό τους λόγο όσο και το τοπικό αξιακό σύστημα, τους τρόποι σκέψης και ζωής, τις νοοτροπίες και κοσμοαντιλήψεις της τοπικής κοινωνίας.

⁴⁴ Gupta K. (updated by C. Sleezer & D. Russ-Eft), 2011. *A practical guide to Needs Assessment*, San Francisco: John Wiley & Sons. Inc.

Για την επίτευξη των στόχων της μελέτης αξιοποιήθηκε ένας συνδυασμός μεθόδων: η εθνογραφική παρατήρηση, η εκτίμηση αναγκών της κοινότητας και η πολιτισμική ανάλυση των νοηματικών και αξιακού συστήματος του τοπικού και χρησιμοποιήθηκαν αντίστοιχα μοντέλα συλλογής δεδομένων, όπως η ημι-δομημένη συνέντευξη αφηγηματικού χαρακτήρα, ομαδική συνέντευξη με τη μορφή της εστιασμένης συζήτησης και η επιτόπια παρατήρηση. Οι συνδυαστικές αυτές ερευνητικές πρακτικές μπορούν να συμβάλουν αποφασιστικά σε μια οργανωμένη προσπάθεια κοινωνικής ανάπτυξης, σχεδιασμού και παροχής υπηρεσιών και προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής. Στόχος είναι να διαμορφωθεί μια συνεχώς ανατροφοδοτούμενη διαδικασία στρατηγικού συμμετοχικού σχεδιασμού προγραμμάτων εναλλακτικών μορφών ανάπτυξης του τοπικού και εφαρμογής καινοτόμων πρακτικών. Με βάση αυτή τη στρατηγική επιδίωξη η έρευνα δίνει τη δυνατότητα να αναγνωριστούν και να περιγραφούν ιδιαίτερες περιοχές αναγκών, να ανακαλυφθούν παράγοντες που συμβάλλουν στη διαιώνιση τους, να αναδειχθούν τρόποι σκέψης, κώδικες συμπεριφοράς και τοπικές αξίες και να διαμορφωθούν κριτήρια για πλάνα αντιμετώπισης αναγκών και προβληματικών καταστάσεων.⁴⁵

Απώτερος σκοπός είναι να θέσει προτεραιότητες και να προσδιορίσει κριτήρια για λύσεις που θα βοηθήσουν σχεδιαστές να λάβουν τις κατάλληλες αποφάσεις για προγράμματα, οργανωτικές βελτιώσεις και καταμερισμό δαπανών και πόρων.⁴⁶ Η διαδικασία εκτίμησης αναγκών, δεν πρέπει να βασίζεται σε προκαθορισμένες θεωρήσεις για λύσεις προβλημάτων, οι οποίες θα επιβεβαιώνονται ή όχι στην πράξη, αλλά τα κριτήρια για τις προτεραιότητες δράσεων πρέπει να διαμορφώνονται μέσα από μια σύνθετη διεργασία καταγραφής, αξιολόγησης και ανάλυσης δεδομένων που θα εμπλέκουν την κοινότητα στις πρακτικές κοινωνικής αλλαγής και την ανάληψη παρεμβατικών δράσεων.

⁴⁵ Γ. Ζαϊμάκης (2011) *Κοινοτική εργασία και τοπική κοινωνία: ανάπτυξη, συλλογική δράση, πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα: Πλέθρον.

⁴⁶ B. R. Witkin, J. Altschuld, *Planning and Conducting Needs Assessments*, London, Sage Publications, 1995, σσ. 4, 7.

Τέτοιου είδους μελέτες διαμορφώνουν το υπέδαφος για το σχεδιασμό νέων ή τη βελτίωση προγραμμάτων υπηρεσιών ή εκπαίδευσης, βοηθούν το διάλογο και την αλληλόδραση και την καλύτερη κατανόηση των αναγκών της κοινότητας και παρέχουν ιδέες για πιθανές λύσεις που θα λαμβάνουν υπόψη τον ορίζοντα των προσδοκιών των πολιτών. Τα ευρήματα τέτοιων ερευνών μπορούν να αξιοποιηθούν από τους φορείς λήψης αποφάσεων για να αναγνωρίσουν τα προβλήματα μιας περιοχής, να αναλάβει παρεμβατικές δράσεις που θα συμβάλουν στην αντιμετώπιση των αναγκών της,⁴⁷ να καθορίσουν προτεραιότητες για τον ορθολογικό καταμερισμό πόρων σε υπηρεσίες, προγράμματα κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικές ομάδες και να βελτιώσουν το σύστημα παροχής υπηρεσιών κοινωνικής προστασίας.⁴⁸

Η εκτίμηση αναγκών μπορεί να συνδυαστεί με από τα κάτω προσεγγίσεις του τοπικού χώρου και τη συμβολή εθνογραφικών μελετών που προσεγγίζουν και μελετούν την τοπική γνώση και το αξιακό σύστημα μιας αγροτικής κοινωνίας και διαμορφώνουν προτάσεις και πολιτικές συμμετοχικού σχεδιασμού που λαμβάνει υπόψη του αυτές τις απόψεις και εμπλέκει την τοπική κοινωνία σε αυτές τις συνέργειες. Η τοπική γνώση είναι συλλογική, πρακτική και βαθιά ριζωμένη σε ένα τόπο⁴⁹, είναι ένα σώμα γνώσης βασισμένη σε μια πρακτική σοφία των απλών ανθρώπων, στις πρακτικές και τις εμπειρίες που χρησιμοποιούν οι απλοί άνθρωποι για να προσαρμοστούν στα οικοσυστήματα τους⁵⁰. Η γνώση αυτή βασίζεται σε αξίες, πεποιθήσεις, βιωμένες εμπειρίες και τις πολιτισμικές παραδόσεις που έχουν κτιστεί στο πέρασμα του χρόνου σε μια τοπική κοινωνία. Οι προσεγγίσεις της τοπικής γνώσης από τα κάτω είναι σημαντική στην άσκηση δίκαιων κοινωνικών πολιτικών αφενός γιατί επιτρέπει στους τοπικούς παράγοντες και στους απλούς πολίτες να εκφράζουν τις απόψεις τους και να διεκδικούν να έχουν φωνή στις

⁴⁷ J. Percy-Smith, "Introduction: Assessing Needs. Theory and Practice", στο, J. Percy-Smith (ed), *Needs Assessment in Social Policy*, Buckingham, Open University Press, 1996, σ. 8.

⁴⁸ Γ. Ζαϊμάκης (2011) *Κοινωνική εργασία και τοπική κοινωνία*, ο.π.

⁴⁹ C. Geertz, C., 1983. *Local Knowledge*. Basic Books, New York.

⁵⁰ Giordano, R., Liersch, S., Vurro, M., Hirsch, D., 2010. "Integrating local and technical knowledge to support soil salinity monitoring in the Amudarya river basin", *Journal of Environmental Management* 91, 1718–1729. Fischer, F., 2001. *Citizens, Experts and the Environment: the Politics of Local Knowledge*. Duke University Press, Durham.

διαδικασίες λήψης αποφάσεων και αφετέρου γιατί επιτρέπει στους σχεδιαστές κοινωνικής πολιτικής να κατανοήσουν τις τοπικές ιδιαιτερότητες και αξίες και να επιλέξουν δράσεις και πολιτικές εφικτές και αποτελεσματικές.

Εργασίες για την προετοιμασία των ερευνητικών επισκέψεων και διαμόρφωση ερευνητικού πλάνου

Η διεξαγωγή της έρευνας πεδίου περιλάμβανε τρία στάδια. Το στάδιο της προετοιμασίας και του σχεδιασμού της έρευνας και της συλλογής δευτερογενούς υλικού, το στάδιο της διεξαγωγής των συνεντεύξεων, της επιτόπιας παρατήρησης και της ομάδας εστιασμένης συζήτησης με νέους και το στάδιο της ανάλυσης και επεξεργασίας του πραγματολογικού υλικού της έρευνας.

Στο αρχικό στάδιο της έρευνας διαμορφώθηκε το ερευνητικό πλάνο της ομάδας το οποίο περιλάμβανε περιοδικές συναντήσεις της ερευνητικής ομάδας στην περιοχή, αναζήτηση προσώπων-κλειδιά για την πολιτισμική πρόσβαση στην τοπική κοινωνία μέσα από την μέθοδο της χιονοστιβάδας (snowballing) και την επιλογή σημαντικών προσώπων της εντόπιας κοινωνίας για τη διεξαγωγή συνεντεύξεων. Επιπλέον, επιλέχθηκαν από τον επιστημονικά υπεύθυνο τα πρόσωπα της ερευνητικής ομάδας που μπορούν να υποστηρίξουν τις δράσεις. Πρόκειται για 8 φοιτητές (6 προπτυχιακοί, μία μεταπτυχιακή φοιτήτρια και ένας υποψήφιος διδάκτορας), μία καθηγήτρια κοινωνικής εργασίας με εμπειρία στη μελέτη ανάπτυξης κοινοτικών μελετών, ένα μέλος ΕΔΙΠ του Τμήματος Κοινωνιολογίας με εμπειρία στην κοινωνική έρευνα, μια διδακτόρισα κοινωνικής πολιτικής με εμπειρία σε έρευνες με μειονοτικούς πληθυσμούς και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες και ένα μέλος ΕΔΙΠ με ειδίκευση στις νέες τεχνολογίες που έχει ρόλο τεχνικής υποστήριξης του έργου.

Με βάση το σχεδιασμό της έρευνας ο επιστημονικά υπεύθυνος επισκέφτηκε την περιοχή, μίλησε με γνωστούς, διερεύνησε διαθέσιμότητες και προχώρησε στο σχεδιασμό των δράσεων. Ο σχεδιασμός της έρευνας έλαβε υπόψη και την πιθανότητα επιδείνωσης των συνθηκών της κρίσης πανδημίας λόγω της ασθένειας

του Covid 19 και αποφάσισε να μεταφέρει μέρος των ερευνητικών δράσεων στο πρώτο στάδιο. Ο σχεδιασμός των δράσεων παρουσιάζεται παρακάτω:

Α' στάδιο Έρευνας: Σχεδιασμός, Μεθοδολογία- Μεταβάσεις (διάρκεια 2 μήνες):

- Σχεδιασμός έρευνας και διαμόρφωση ερευνητικού πλάνου.
- Αναζήτηση προσώπων κλειδιά για την έρευνα.
- Διαμόρφωση ερευνητικής ομάδας και συμβουλευτική εκπαίδευση συμμετεχόντων ερευνητών.
- Αναζήτηση δευτερογενών δεδομένων (αποδελτίωση υπαρχόντων πληροφοριών, αναζήτηση στατιστικών δεδομένων, ιστορικών πηγών) σε πηγές επιστημονικών κειμένων στο διαδίκτυο και σε τοπικές βιβλιοθήκες.
- Διεξαγωγή συνεντεύξεων με κατοίκους της περιοχής και επισκέψεις σε οικισμούς της

Β' στάδιο Έρευνας: Ανάπτυξη επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας και διαδικασίας εκτίμησης αναγκών (διάρκεια 3 μήνες):

- Επέκταση της διεξαγωγής της εθνογραφικής έρευνας πεδίου και της επιτόπιας παρατήρησης σε περισσότερους οικισμούς της περιοχής.
- Έρευνα εκτίμησης των αναγκών σε νέους της περιοχής με τη μορφή του *focus group* .
- Διεξαγωγή έρευνας με ημι-δομημένες συνεντεύξεις αφηγηματικού χαρακτήρα με πρόσωπα κλειδιά της τοπικής κοινωνίας.
- Έναρξη συγγραφής ερευνητικής έκθεσης

Γ' στάδιο Έρευνας: Ερευνητική έκθεση (διάρκεια 2 μήνες):

- Συγκέντρωση, αποδελτίωση, ψηφιοποίηση και κωδικοποίηση του πρωτογενούς υλικού της έρευνας.

- Ερμηνευτική ανάλυση και θεωρητικοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας, σύνδεση ευρημάτων με θεωρητικά ζητήματα π.χ. βιώσιμης κοινοτικής ανάπτυξης, κοινωνικής οικονομίας, κοινωνικής γεωργίας
- Σύνταξη ερευνητικής έκθεσης με τα αποτελέσματα της έρευνας και σχετικές προτάσεις
- Παρουσίαση των ευρημάτων της έρευνας στην τοπική κοινωνία και διερεύνηση τρόπων κάλυψης των αναγκών μέσα από στοχευμένες δράσεις και παρεμβάσεις

Η ερευνητική ομάδα μετά την έναρξη υλοποίησης του προγράμματος πραγματοποίησε τρεις τηλεδιασκέψεις στις οποίες συζητήθηκαν τα βήματα και οι διαδικασίες υλοποίησης της πρώτης φάσης του ερευνητικού προγράμματος. Η πρώτη έγινε στις 19/7/2020 και κράτησε περίπου δύομιση ώρες. Ακολούθησε η επόμενη συνάντηση στις 2/8/2020 στην οποία έγινε ο απολογισμός της πρώτης ερευνητικής επίσκεψης στο πεδίο και σχεδιάστηκε η δεύτερη ερευνητική επίσκεψη. Στις επισκέψεις συνέβαλαν οι επικοινωνίες που είχαν γίνει προηγουμένως με ανθρώπους-κλειδιά της περιοχής που λειτούργησαν ως πυλωροί για την επικοινωνία με ντόπιους κατοίκους που είχαν σημαντική παρουσία στην εντόπιο κοινωνική ζωή. Για την οργάνωση των επισκέψεων και τον προγραμματισμό των συνεντεύξεων είχαν προηγηθεί συναντήσεις και τηλεφωνικές επικοινωνίες του επιστημονικά υπεύθυνου με την Νικολέτα Ράτσικα.

Στις 27 Ιουλίου 2020 έγινε η πρώτη ερευνητική επίσκεψη στο Οροπέδιο Λασιθίου στην οποία συμμετείχε ο επιστημονικός υπεύθυνος του προγράμματος Γιάννης Ζαϊμάκης με την επίκουρη καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας Νικολέτα Ράτσικα, την φοιτήτρια του ίδιου Τμήματος Παρασκευή Ευθυμίου και τον φοιτητή του Τμήματος Κοινωνιολογίας Ασημάκη Χρονιάρη. Στη διάρκεια αυτής της επίσκεψης έγινε συνάντηση της ερευνητικής ομάδας με εκπροσώπους του Δήμου και την υπεύθυνη του Προγράμματος Κοινωνικής Υπηρεσίας Κατερίνα του Δήμου Οροπεδίου (10:00 έως 12:00). Στη συνέχεια η ερευνητική ομάδα χωρίστηκε σε δύο υπο-ομάδες και έγιναν πέντε συνεντεύξεις στους οικισμούς Τζερμιάδο, Μαρμακέτο, Άγιος Κωνσταντίνος και Ψυχρό. Παράλληλα έγινε επιτόπια παρατήρηση στους

οικισμούς και άτυπες συναντήσεις με κατοίκους τους. Στη διάρκεια της πρώτης ερευνητικής συνάντησης έγιναν φωτογραφήσεις τοπίων και χώρων ενώ το γεύμα σε ταβέρνα της περιοχής έδωσε την ευκαιρία στην ερευνητική ομάδα να παρατηρήσει όψεις της καθημερινότητας των πολιτών στο χώρο.

Στις 6 Αυγούστου 2020 έγινε η δεύτερη ερευνητική επίσκεψη στο Οροπέδιο Λασιθίου στην οποία συμμετείχε ο επιστημονικός υπεύθυνος του προγράμματος Γιάννης Ζαϊμάκης με άλλους επτά ερευνητές (τη Νικολέτα Ράτσικα και τη φοιτήτρια του Τμήματος Κοινωνική Εργασίας Παρασκευή Ευθυμίου και τους φοιτητές/τριες του Τμήματος Κοινωνιολογίας Ασημάκη Χρονιάρη, Μαρία Ταμβάκη, Σοφία Κιλίμη, Νίκο Σφυράκη και Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου). Στη διάρκεια αυτής της επίσκεψης πραγματοποιήθηκαν εννέα συνεντεύξεις στους οικισμούς Τζερμιάδο και Ψυχρό, κάποιες εκ των οποίων έγιναν σε καταστήματα της περιοχής (καφενείο και ταβέρνα) και αποτέλεσαν αφορμή για άτυπες συνομιλίες με κατοίκους του Οροπεδίου. Η ομάδα έκανε επιτόπια παρατήρηση σε οικισμούς της περιοχής και έγιναν φωτογραφήσεις χώρων από τη Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου. Η ομάδα γευμάτισε το μεσημέρι σε ταβέρνα του Τζερμιάδο.

Στις αρχές Σεπτεμβρίου η ερευνητική ομάδα αναζήτησε υλικό ερευνητικών και ιστορικών μελετών για το Οροπέδιο Λασιθίου και θεωρητικό υλικό για ζητήματα ανάπτυξης υποβαθμισμένων αγροτικών περιοχών. Μέρος αυτού του έργου συγκεντρώθηκε από τον επιστημονικά υπεύθυνο με αναζήτηση σε πηγές επιστημονικών κειμένων που είναι διαθέσιμα στο διαδίκτυο. Επιπλέον, έγινε επίσκεψη στη Βικελαία Βιβλιοθήκη Ηρακλείου από την ερευνήτρια Γεωργία Μπαγιουρούκη η οποία σύλλεξε εργασίες σε έντυπη μορφή για το Οροπέδιο Λασιθίου.

Για τον συντονισμό των δραστηριοτήτων της ερευνητικής ομάδας πριν από την τρίτη επίσκεψη έγινε τηλεδιάσκεψη όλων των μελών της ομάδας μέσω της ηλεκτρονικής πλατφόρμας Zoom. Στην τηλεδιάσκεψη αποφασίστηκε η συμμετοχή 10 μελών της στην τρίτη επίσκεψη, καθορίστηκαν οι χώροι που θα γινόταν οι προγραμματισμένες επισκέψεις και συναντήσεις και συζητήθηκαν ποικίλα μεθοδολογικά και ερευνητικά ζητήματα.

Η τρίτη οργανωμένη επίσκεψη έγινε το διήμερο (9/10/2020-10-10-2020). Η επίσκεψη ξεκίνησε στις 9 Οκτωβρίου 2020. Συμμετείχε ο επιστημονικός υπεύθυνος του του έργου Γιάννης Ζαϊμάκης, το μέλος ΕΔΙΠ του Τμήματος Κοινωνιολογίας Μαρίνα Παπαδάκη, η επίκουρη καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας Νικολέτα Ράτσικα, η φοιτήτρια του ίδιου Τμήματος Παρασκευή Ευθυμίου, η μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Τμήματος Κοινωνιολογίας Ζωή Νταϊφώτη και οι φοιτητές του Τμήματος Κοινωνιολογίας Ασημάκη Χρονιάρη, Μαρία Ταμβάκη, Σοφία Κιλίμη, Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου και Νίκος Σφυράκης. Στη διάρκεια της επίσκεψης έγινε συνάντηση του επιστημονικά υπεύθυνου με το Δήμαρχο Οροπεδίου κ. Στεφανάκη και εκπροσώπους του Δήμου. Στη συνέχεια η ερευνητική ομάδα χωρίστηκε σε τρεις υποομάδες με το συντονισμό, αντίστοιχα, των Ζαϊμάκη, Ράτσικα και Παπαδάκη και έγιναν ένδεκα συνεντεύξεις σε όλη τη διάρκεια της ημέρας. Δύο από τις εννέα συνεντεύξεις ήταν ομαδικές με δύο συνεντευξιαζόμενους κάθε φορά. Παράλληλα, έγινε επιτόπια παρατήρηση στους οικισμούς Τζερμιάδο, Άγιο Γεώργιο, Αβρακόντε, Καμινάκι και Μέσα Λασιθί. Η πρώτη ημέρα της επίσκεψης ολοκληρώθηκε με τη διεξαγωγή εστιασμένης συζήτησης της ερευνητικής ομάδας με ομάδα επτά νέων οικισμών του Οροπεδίου στο Πολιτιστικό Κέντρο Μαρμακέτου. Η ομάδα προηγουμένως γευμάτισε σε ταβέρνα του Τζερμιάδου όπου δόθηκε η δυνατότητα για ανταλλαγή απόψεων και προβληματισμών για την έρευνα και για συζητήσεις με τους ντόπιους. Την επόμενη ημέρα το μέλος της ερευνητικής ομάδας επισκέφτηκε τον οικισμό Άγιο Κωνσταντίνο όπου έγινε συνέντευξη με γυναίκα επιχειρηματία και επιτόπια παρατήρηση. Ακολούθησε επίσκεψη στους οικισμούς Άγιο Γεώργιο, Καμινάκι και Ψυχρό και άτυπες συζητήσεις με κατοίκους της περιοχής.

Μετά την τρίτη ερευνητική επίσκεψη έγιναν διερευνητικές επαφές και συνομιλίες του επιστημονικά υπεύθυνου τις Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στο Οροπέδιο Λασιθίου και στο Δημοτικό Σχολείο του Αγίου Γεωργίου. Έπειτα από σχετική αλληλογραφία συγκεντρώθηκαν στοιχεία με στατιστικά δεδομένα που αφορούν την εξέλιξη του μαθητικού δυναμικού στις σχολικές μονάδες πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του Νομού Λασιθίου.

Στις 28/11/2020 έγινε τηλεδιάσκεψη στην οποία συζητήθηκαν ζητήματα που αφορούσαν τη συνέχιση της έρευνας μέσω συνεντεύξεων με χρήση των σύγχρονων τεχνολογιών και πλατφόρμων τηλεδιασκέψεων (Skype και Zoom) αφού η συνθήκη της καραντίνας λόγω της πανδημίας του COVID-19 δεν επέτρεπε νέες επισκέψεις με φυσική παρουσία στην περιοχή. Αποφασίστηκε η επιλεκτική χρήση συνεντεύξεων με τηλεσυνάντηση και συζητήθηκαν ζητήματα επεξεργασίας και ανάλυσης του παραχθέντος υλικού. Στη βάση αυτή διεξήχθησαν άλλες επτά συνεντεύξεις με τηλεδιάσκεψη και χρήση του Skype στο χρονικό διάστημα από 25-11-2020 έως 12-12-2020

Συνολικά πραγματοποιήθηκαν 32 συνεντεύξεις με 34 κατοίκους. Οι δεκατέσσερις συνεντεύξεις έγιναν με γυναίκες (η μία συνέντευξη ήταν με δύο γυναίκες-συνεντευξιαζόμενες) και οι δεκαεννιά με άνδρες (η μία εξ αυτών έγινε με δύο πληροφορητές). Η έρευνα προσπάθησε να προσεγγίσει πρόσωπα –κλειδιά που έχουν σημαντική θέση στη τοπική κοινωνία (και στην οποία έχει ηγεμονική θέση ο ανδρικός λόγος αλλά να δώσει βήμα και σε καθημερινούς πολίτες και έμφαση στη γυναικεία συμμετοχή επιλέγοντας γυναίκες με επιτυχημένη επαγγελματική δραστηριότητα στην τοπική κοινωνία είτε γυναίκες της καθημερινότητας (συνταξιούχες και οικοκυρές που αποτελούν και το μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών στην περιοχή).

Σε σχέση με την αντιπροσώπευση των τοπικών οικισμών οι μισοί περίπου συνεντευξιαζόμενοι προέρχονται από τους τρεις μεγαλύτερους οικισμούς της περιοχής (Τζερμιάδο, Άγιος Γεώργιος και Ψυχρό) που αποτελούν και την συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων του Οροπεδίου. Οι υπόλοιποι προέρχονται από μικρότερους οικισμούς (Άγιος Κωνσταντίνος, Καμινάκι, Αβρακόντε, Μέσα Λασίθι, Μέσα Λασιθάκι, Μαρμακέτο). Ακόμη έγιναν συνεντεύξεις με πολίτες που έχουν οικονομικές ή επαγγελματικές δραστηριότητες στο Λασίθι αλλά μένουν εκτός του Οροπεδίου και η παρουσία τους στην κοινωνική ζωή της εντοπιότητας κρίθηκε σημαντική. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα εκπροσωπούν όλες τις επαγγελματικές ομάδες του τοπικού πληθυσμού: αγρότες, εργαζόμενοι στην τοπική αυτοδιοίκηση, συνταξιούχοι, οικοκυρές, φοιτητές, επιστήμονες, ελεύθεροι επαγγελματίες και έμποροι. Εκτός από αυτές τις συνεντεύξεις έγινε και focus group με ομάδα νέων από οικισμούς της περιοχής στο οποίο συμμετείχαν πέντε άνδρες και δύο γυναίκες.

Στις 6-12-2020 έγινε τηλεδιασκέψη μεταξύ μελών της ερευνητικής ομάδας (Ζαϊμάκης, Ράτσικα, Παπαδάκη και Μπαγιουρούκη) και συζητήθηκαν ζητήματα που αφορούσαν την θεματική ανάλυση λόγου του υλικού των συνεντεύξεων και της αρχειοθέτησης και μεταγραφής των συνεντεύξεων. Σε όλο το χρονικό διάστημα της διεξαγωγής της έρευνας τα μέλη της ερευνητικής ομάδας, ιδιαίτερα οι φοιτητές-ερευνητές, ανέλαβαν το έργο της μεταγραφής των ψηφιακών αρχείων των συνεντεύξεων. Επιπλέον, σε συνεργασία με την ερευνήτρια της ομάδας Κωνσταντίνας Αντωνοπούλου συγκεντρώθηκε φωτογραφικό υλικό από τις ερευνητικές επισκέψεις της ομάδας αλλά και από τη αναζήτηση σχετικών φωτογραφιών σε ψηφιακές πηγές και αρχεία. Συζητήθηκε επίσης το ζήτημα της ερευνητικής αξιοποίησης αυτού του υλικού.

Στο τελευταίο στάδιο της έρευνας έγινε με τη βοήθεια του Αλέξανδρου Τσιριντάνη έγινε η τεχνική επεξεργασία των ποιοτικών δεδομένων της έρευνας με τη χρήση λογισμικού υποβοήθησης ποιοτικής ανάλυσης δεδομένων με ηλεκτρονικό υπολογιστή (Computer-assisted qualitative data analysis software, CAQDAS) και ακολούθησε η ανάλυση λόγου με τη συμβολή των ερευνητριών Νικολέτας Ράτσικα, Γεωργίας Μπαγιουρούκη, Μαρίνας Παπαδάκη και Βίβιαν Ευθυμίου.

Ανάλυση λόγου του πραγματολογικού υλικού συνεντεύξεων

Ο δυισμός της καθημερινής ζωής ανάμεσα σε χειμερινή και θερινή περίοδο: αμφισημία και νοσταλγία

Για άλλους εδώ είναι η γη της επαγγελίας και για άλλους καταραμένος τόπος (Συνέντευξη 7).

Η καθημερινή ζωή χαρακτηρίζεται από σχετικά αργούς ρυθμούς και σε σημαντικό βαθμό καθορίζεται από τις εργασιακές δραστηριότητες της γεωργίας και της κτηνοτροφίας και δευτερευόντως του τουρισμού και του τομέα των υπηρεσιών. Η κοινωνική ζωή επηρεάζεται σημαντικά από τις φυσικές εναλλαγές του κύκλου της ζωής. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των αφηγήσεων των Οροπεδιτών είναι η αμφισημία για τον τόπο τους. Το Λασίθι για ορισμένους είναι ένας τόπος που από μικροί μάθαιναν πως θα έπρεπε να τον εγκαταλείψουν για τη «μεγάλη ζωή στην πολιτεία», το Ηράκλειο, αλλά επιστρέφοντας μετά τη διασκέδαση στο τόπο τους συνειδητοποιούσαν πως «σαν το Λασίθι πουθενά, τόπος των θεών και των θρύλων, Συνέντευξη 7)». Στις αφηγήσεις των κατοίκων αναπλάθονται αμφίσημες εικόνες της καθημερινότητας ενός χώρου που χαρακτηρίζεται από τη μια από τον «πλούτο της φύσης» και την ηρεμία της καθημερινής (Συνέντευξη 15) και από την άλλη από τις περιορισμένες επιλογές, κυρίως των νέων ανθρώπων, την αίσθηση της κοινωνικής απομόνωσης και τις δυσκολίες της καθημερινής ζωής λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών που επικρατούν (Συνέντευξη 4).

Παρόμοιες αμφίσημες στάσεις συναντάμε και σε άλλες αφηγήσεις όπου σχολιάζεται από τη μια πλευρά «ο βαρύς χειμώνας» και οι αντίξοες συνθήκες και από την άλλη «ο καθαρός αέρας και τα αγνά προϊόντα» (Συνέντευξη 22) ή η εξαιρετική ομορφιά της περιοχής της οποίας δεν μπορέσαν να πάρουν τα κάλλη και έτσι «γίνονται βήματα άλλοτε προς τα μπρος άλλωστε προς τα πίσω» (Συνέντευξη 31). Οι αφηγήσεις για τους χαλαρούς ρυθμούς της ζωής, τα κάλλη της φύσης, την ιστορικότητα και το πολιτισμό του Οροπεδίου συχνά εναλλάσσονται με

σχολιασμούς που διαποτίζονται από διάθεση κοινωνικής διαμαρτυρίας και σε κάποιες περιπτώσεις από στάσεις απαισιοδοξίας ή και μοιρολατρίας.

Η καθημερινότητα και ο τρόπος ζωής της τοπικότητας σε σημαντικό βαθμό επηρεάζεται από τις εποχιακές οικονομικές δραστηριότητες, τις καιρικές συνθήκες και τον αέναο κύκλο εναλλαγής των εποχών. Έτσι η χειμερινή περίοδος έχει περιορισμένη αγροτική και τουριστική δραστηριότητα, ένας «χρόνος που είναι, σχεδόν, όλος ελεύθερος». Στο διάστημα αυτό η ζωή κυλά γύρω από δραστηριότητες στον οικιακό χώρο. Αρκετές αφηγήσεις τονίζουν τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, λόγω των ιδιαίτερων κλιματικών συνθηκών που επικρατούν τον χειμώνα και των συνηθισμένων αποκλεισμών των δρόμων καθώς επίσης και την έλλειψη εξωσχολικών δραστηριοτήτων και φροντιστηρίων που αναγκάζουν τους νέους γονείς να κινούνται διαρκώς προς αστικά περιβάλλοντα για να καλύψουν βασικές ανάγκες. Ωστόσο, σε άλλες αφηγήσεις τονίζεται η ιδιαιτερότητα του φυσικού περιβάλλοντος τη χειμερινή περίοδο και ο τρόπος ζωής που επιλέγουν ορισμένοι μόνιμοι κάτοικοι για να γεμίσουν και να απολαύσουν το χρόνο τους σε μια κοινότητα αλληλογνωριμίας (Συνέντευξη 8 & 28).

Τη θερινή περίοδο, αντίθετα, παρατηρείται αυξημένη δραστηριότητα στον τομέα του τουρισμού και της αγροτικής παραγωγής, ενισχύεται η κοινωνική κινητικότητα προς το Λασιίθι κατοίκων των πόλεων με καταγωγή από το Λασιίθι που επιστρέφουν στον τόπο τους όπου διατηρούν, συνήθως γονεϊκές, κατοικίες και παρατηρείται πύκνωση των πολιτιστικών και ψυχαγωγικών εκδηλώσεων τοπικών συλλόγων κυρίως γύρω από θρησκευτικές εορτές και πανηγύρια. Επιπλέον, η ανθρώπινη κινητικότητα στο χώρο ενισχύεται λόγω της αυξημένης τουριστικής δραστηριότητας τη θερινή περίοδο (Συνεντεύξεις 7 & 22). Κάτοικοι αστικών κέντρων που επισκέπτονται συχνά την περιοχή στην οποία διαμένουν οι γονείς τους συχνά προσλαμβάνουν αυτές τις μετακινήσεις ως μια απολαυστική εμπειρία απόδρασης από την ρουτίνα της εργασιακής δραστηριότητας της πόλης και επαφής με την φύση (Συνέντευξη 26):

Η νοσταλγία και η ρομαντικοποίηση του παρελθόντος είναι μια άλλη στάση που παρατηρούμε στις αφηγήσεις του παρελθόντος που συχνά διαμεσολαβείται και από αναπλάσεις των σκληρών συνθηκών διαβίωσης. Στις αφηγήσεις ηλικιωμένων

Οροπεδιτών αναπλάθονται ζωηρές μνήμες από παιδικά παιχνίδια όπως η τυφλόμυγα και οι παραστάσεις των πλανόδιων κινηματογραφιστών και του θεάτρου Σκιών (Συνεντεύξεις 12 & 20). Αλλά και σε νέωτερος αφηγητές παρατηρούμε μια ενατένηση στον ανέμελο και αθώο κόσμο της παιδικής ηλικίας και στα παιχνίδια στις γειτονιές και στην παιδική χαρά όπου παίζαμε τραμπάλα γύρω-γύρω όλοι. (Συνέντευξη 26). Ιδιαίτερη σημασία έχει η σχέση των ντόπιων με τη γη και η ενασχόληση με τις αγροτικές ασχολίες που συνιστά μια πολιτισμική πρακτική που δεν εξαντλείται στην οικονομική διάσταση της επιβίωσης και των ανταλλακτικών αξιών αλλά αποτελεί μια αξία καθαυτή. Από αυτήν την οπτική δεν είναι τυχαίο πως οι κάτοικοι συνεχίζουν να ασχολούνται με την αγροτική καλλιέργεια ακόμη και σε προχωρημένη ηλικία και να παραμένουν μέλη του ευρύτερου δικτύων της οικιακής οικονομίας οικογένειας με αποτέλεσμα τα παιδιά τους να τους κρατούν κοντά τους και να μην τους «πάνε στα γηροκομεία».

Ελεύθερος χρόνος, αθλητισμός και εξωσχολικές δραστηριότητες

Οι περιορισμένες δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, ιδίως στη χειμερινή περίοδο τονίζεται από όλους τους αφηγητές, αλλά κυρίως από νέους γονείς που εκφράζουν τη δυσαρέσκεια τους για την αδυναμία κάλυψης βασικών αναγκών κοινωνικοποίησης των παιδιών και των νέων της περιοχής. Από τις αφηγήσεις διαφαίνεται πως οι κάτοικοι στον ελεύθερο χρόνο τους απασχολούνται με δραστηριότητες στον κήπο, περνούν πολλές ώρες στο σπίτι με την οικογένεια, βλέπουν τηλεόραση. Οι έξοδοι για καφέ και παρέα με φίλους γίνεται σε σπίτια. Ακόμη αναφέρονται νυκτερινοί έξοδοι των νέων, κυρίως Σαββατοκύριακα, στα αστικά της περιοχής για να ψυχαγωγηθούν και να διασκεδάσουν. Εκτός από την τηλεόραση οι κάτοικοι ενημερώνονται από εφημερίδων που φέρνουν συνήθως συγγενείς και φίλοι που επισκέπτονται το Λασίθι το Σαββατοκύριακο (Συνέντευξη 22 & 30).

Οι νέοι γονείς επισημαίνουν οι ελλείψεις εξωσχολικών δραστηριοτήτων για τα παιδιά, τα προβλήματα των αθλητικών υποδομών και την έλλειψη δημόσιων

χώρων επικοινωνίας και συναναστροφής. Δεν λείπουν και οι μελαγχολικές συγκρίσεις με το παρελθόν τονίζοντας πως στα χρόνια αυτά, τουλάχιστον υπήρχαν πολλά καφενεία που ήταν συνυφασμένα με μια ανδρική κοινωνικότητα στο δημόσιο χώρο. Η έλλειψη ψυχαγωγικών ευκαιριών στο δημόσιο χώρο οδηγεί στη διαμόρφωση ενός ελεύθερου χρόνου που είναι επικεντρωμένο στον οικιακό χώρο με κάποιες πρόσκαιρες αναλαμπές που αφορούν περιστασιακές ψυχαγωγικές εκδηλώσεις της κοινότητας σε γάμους και πανηγύρια (Συνεντεύξεις 4,7 & 22) αλλά και σε χαλαρούς περιπάτους στη φύση με ποδήλατο για άθληση (Συνέντευξη 27). Τονίζεται ακόμη πως η έλλειψη υποδομών ψυχαγωγίας και αναψυχής δεν επιτρέπει τη διαμόρφωση διαφόρων habitus στους νέους ανθρώπους («δεν υπάρχουν χόμπι» και την ανάπτυξη κοινωνικότητας και δεξιοτήτων στο χώρο του αθλητισμού και των εξωσχολικών δραστηριοτήτων (Συνέντευξη 1). Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην περιορισμένη ανάπτυξη οργανωμένης αθλητικής και πολιτισμικής δραστηριότητας και η επαναληπτικότητα των όποιων δράσεων γίνονται π.χ από τους πολιτιστικούς συλλόγους (Συνέντευξη 27).

Από την άλλη τονίζεται η σημασία που έχει ο αθλητισμός στη διαμόρφωση κυττάρων νεανικής δραστηριότητας. Από αυτή τη σκοπιά έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι θετικοί σχολιασμοί για την πρωτοβουλία (ίδρυσης) του ποδοσφαιρικού σωματείου Δίας που έχει ενεργοποιήσει αρκετούς νέους (Συνέντευξη 6) και έχει αποτελέσει ένα παράγοντα κοινωνικής συνοχής και υπέρβασης παραδοσιακών αντιπαλοτήτων που υποβόσκουν στην περιοχή. Ήταν μια 'ωραία' προσπάθεια που έγινε 'συλλογικά και επηρέαζε ο ένας τον άλλο' δημιουργώντας «ισχυρούς δεσμούς» που είχαν εξασθενήσει (Συνέντευξη 6 & 26:

Η κοινωνική οικονομία του παρελθόντος

Μια βασική θεματική στις αφηγήσεις ζωής των κατοίκων είναι οι αναφορές σε μια παραδοσιακή οικονομία σχετικής αυτάρκειας και αυτοκατανάλωσης του παρελθόντος που κατόρθωνε κάτω από δύσκολες οικονομικές συνθήκες σε ένα ορεινό περιβάλλον. Στις αφηγήσεις ηλικιωμένων Οροπεδιτών αναπλάθονται

γλαφυρές εικόνες αυτής της οικονομίας επιβίωσης στην οποία το κάθε νοικοκυριό μπορούσε να παράγει το μεγαλύτερο μέρος των προϊόντων που είχε ανάγκη για την επιβίωσή του από ψωμί, γάλα, κηπευτικά και φρούτα μέχρι κοτόπουλα, αυγά, κατσίκια και γουρούνια (Συνέντευξη 2).

Η οικογένεια λειτουργούσε ως μια μικρή παραγωγική μονάδα που «είχε την πρόβλεψη να έχει τα δικά της προϊόντα» (Συνέντευξη 30) και οι ελλείψεις βασικών αναγκών καλυπτόταν μέσα από ένα δίκτυο «ανταλλαγής προϊόντων» μέσα στην οικονομία της κοινότητας και μόνο ελάχιστα προϊόντα προμηθεύονταν μέσω του συστήματος της εγχρήματης συναλλαγής από τα τοπικά μπακάλικα, κυρίως σπέρτα, ρύζι, μακαρόνια, ζάχαρη, φρίσες, παστές σαρδέλες, σπανιότερα φρέσκα ψάρια και πετρέλαιο) (Συνεντεύξεις 2, 16 & 22). Στις αφηγήσεις Λασιθιωτών αναδεικνύονται οι δυσκολίες της καθημερινής επιβίωσης και οι πρακτικές των κοινών που αξιοποιούσαν για να ανταπεξέλθουν στις καθημερινές ανάγκες. Ηλικιωμένος κάτοικος της περιοχής αναπλάθει τις εργασίες με εθελούσια αγγαρεία με φτυάρια και παλάμες για να ξεχιονίσουνε τον δρόμο και να δημιουργήσουν μονοπάτια επικοινωνίας, τις πρακτικές παραγωγής ψωμιού με ανακάτεμα σιταριού και κριθαριού με το οποίο έκαναν ψωμί, προζύμι και παξιμάδι, τις πρακτικές διατήρησης του κρέατος με φυσικούς τρόπους, τη δημιουργία σπιτικών προϊόντων που μπορούσαν εύκολα να διατηρηθούν, όπως ο χόντρος και τα όσπρια (Συνέντευξη 22). Η έλλειψη λαδιού ήταν ένα βασικό πρόβλημα της τοπικής οικονομίας που καλυπτόταν είτε με την αγορά γης για καλλιέργεια σε γειτονικές περιοχές είτε με εργασία που εξασφάλιζε ως αντάλλαγμα την αγορά λαδιού.

Η οικονομία του Οροπεδίου προϋποθέτει χειρωνακτική εργασία στον κάμπο και δίκτυα συνεργαζόμενων ατόμων που θα αναλαμβάνουν υποστηρικτικές υπηρεσίες στην οικογένεια (Συνέντευξη 18). Σε αυτήν την οικονομία σημαντικό ρόλο έπαιζε η οικόσιτη κτηνοτροφία που είχε πολλαπλές λειτουργίες. Η συντήρηση και η αξιοποίηση των ζώων ήταν σημαντική αφενός για την εξασφάλιση των αναγκών κατανάλωσης κρέατος και γαλακτοκομικών προϊόντων της οικογένειας και αφετέρου για τις εργασίες των κατοίκων στον κάμπο. Ιδιαίτερη αξία για την τοπική οικονομία είχαν τα γαϊδούρια και τα μουλάρια που αποτελούσαν βασικά μέσα μεταφοράς των κατοίκων σε αγροτικές δουλειές αλλά και οι αγελάδες με τις οποίες

γινόνταν το όργωμα στο χωράφι. Οι οικογένειες αξιοποιούσαν τις αγελάδες και τις κατσίκες για να εξασφαλίζουν το γάλα και οι αγελάδες, λόγω των πολλαπλών υπηρεσιών στην οικονομία του σπιτιού, αποτελούσαν απαραίτητο στοιχείο της κάθε οικογενειακής μονάδας («τα περισσότερα σπίτια είχαν δύο ή και παραπάνω αγελάδες (Συνέντευξη 12)». Άλλα οικόσιτα ζώα στους στάβλους των κατοίκων ήταν τα κουνέλια, οι κότες και τα γουρουνόπουλα (Συνέντευξη 20). Η καλλιέργεια στον κάμπο απαιτούσε κοπιαστικής χειρωνακτικής εργασίας με τα σκαπέτι και άλλα σύνεργα με τα οποία οι αγρότες «όλη μέρα βολοκοπούσανε» (Συνέντευξη 6) γύρω από σχετικά μικρούς κλήρους σε μια πυκνοκατοικημένη περιοχή.

Στην τοπική οικονομία της μεταπολεμικής περιόδου σημαντικό ρόλο έπαιξε και μια τοπική οικοτεχνία παραδοσιακών προϊόντων, όπως τα χειροποίητα υφαντά γύρω από ομάδες παραδοσιακά επαγγέλματα, όπως μυλωνάδες, ράφτες, υφαντούδες, τσαγκάρηδες, στιβανάδες, καλαθάδες γανωτήδες κλπ,⁵¹ ενώ σημαντικό ρόλο στην κάλυψη βασικών αναγκών της τοπικής κοινωνίας έπαιζαν οι περιφερόμενοι πωλητές (αγωγιάτες) που επισκεπτόταν την περιοχή (Συνέντευξη 22). Η αγροτική παραγωγή απαιτούσε εργατικά χέρια που είτε με την εργασία όλης της οικογένειας είτε μέσα από ένα σύστημα ανταλλαγής εργασίας ανάμεσα σε οικογένειες, συνήθως συγγενικές, που «έκαναν δανεικούς» και εξασφάλιζαν την απαραίτητη εργασία για την καλλιέργεια των χωραφιών χωρίς τη μεσολάβηση του χρήματος (Συνέντευξη 7). Τέτοιες πρακτικές αλληλεγγύης φαίνεται να επιβιώνουν στην καθημερινή ζωή σε περιστάσεις σημαντικών προβλημάτων (Συνεντεύξεις 6,25,27) αλλά και σε πρακτικές ψυχαγωγίας και φαγητού (π.χ. γυναίκες που μαγειρεύουν και παρέχουν φαγητό σε φίλους και γείτονες). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι αφηγήσεις για ένα δίκτυο σύνδεσης της τοπικής κοινωνίας με εταιρίες υποδήσεως και βυρσοδεψίας με τους έμπορους δερμάτων ζώων, ερχόντουσαν να παίρνουν τα δέρματα, τα οποία δέρματα τα προωθούσαν στο βυρσοδεψείο στην Μυτιλήνη (Συνέντευξη 12).

⁵¹ Για τα παραδοσιακά επαγγέλματα στο Λασιθί βλ. Γ. Καράβελας, «Τα παλιά επαγγέλματα στο Οροπέδιο Λασιθίου, Λασιθί τεύχος 25.

Η κληρονομία των ανεμόμυλων και η σημασία τους στην τοπική οικονομία

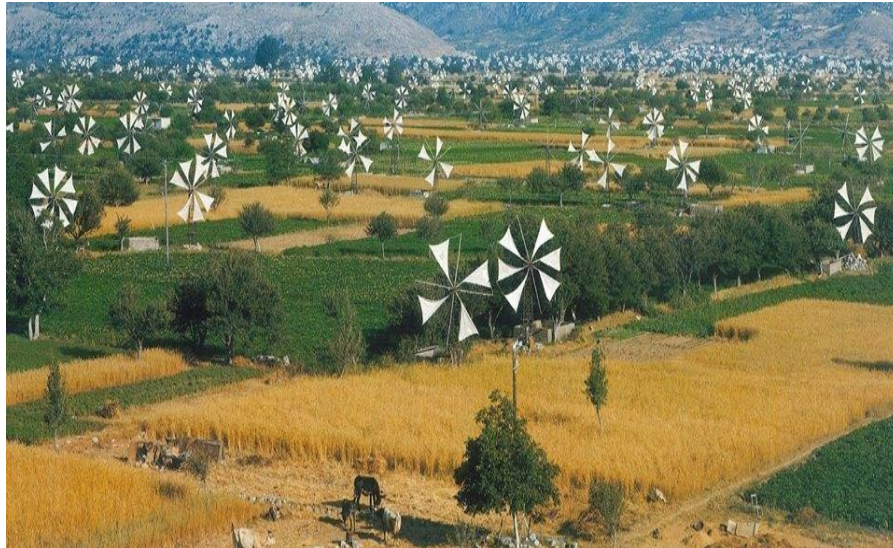
13.000 μύλοι ήταν στον κάμπο. Τους έβλεπες από ψηλά και ήταν όλοι και άλεθαν και ήταν πεταλούδες τα πανιά. Αλλά ήταν η ανάγκη τότε, γιατί δεν ποτίζονται αλλιώς, μόνο με τον μύλο. Τώρα ποτίζουν με το ρεύμα. Θα κοιτάξεις τον μύλο; Τον έχεις εκεί να τον βλέπουν οι τουρίστες; (Συνέντευξη 23).

Η μνήμη των ανεμόμυλων είναι βασικό σημείο αναφοράς των κατοίκων, ιδίως των ηλικιωμένων. Στις αφηγήσεις τονίζεται η σημασία τους ως στοιχεία της πολιτισμικής ταυτότητας της περιοχής, οι σημαντικές λειτουργίες που επιτελούσαν στην οικονομία του κάθε νοικοκυριού και η συμβολή όλων των μελών της οικογένειας στην φροντίδα της λειτουργίας του νερόμυλων (συνέντευξη 1 & 31). Στις μνήμες των κατοίκων αναπλάθονται οι πρακτικές που χρησιμοποιούσαν οι ντόπιοι για να διατηρήσουν τους νερόμυλους για παράδειγμα το μάζεμα των πανιών του ανεμόμυλου το χειμώνα και το άνοιγμα την άνοιξη για να προφυλαχτούν από τους ισχυρούς ανέμους και οι σύνθετες πρακτικές παραγωγής και εμπορίας των αναγκαίων υλικών για τη συντήρηση τους που έφερναν κοντά την τοπική κοινωνία με εμπορικούς οίκους υφασμάτων (Συνέντευξη 12).

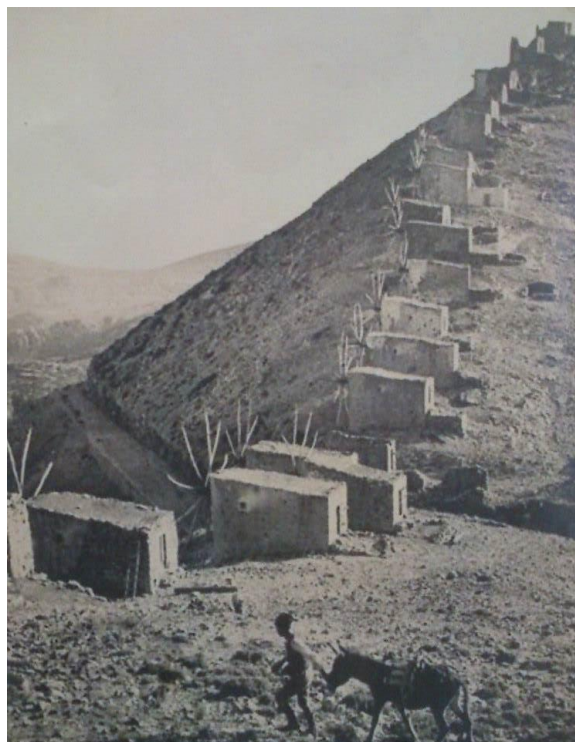
Ακόμη, σχολιάζεται ο καινοτόμος χαρακτήρας της οικονομικής πρακτικής των ανεμόμυλων που χαρακτηρίζεται «η βιομηχανική επανάσταση», ο «πολιτισμός και η ταυτότητα» του Οροπεδίου, το «αρχαιότερο και μεγαλύτερο αιολικό πάρκο» της Ευρώπης συνυφασμένο με την λογική των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (Συνεντεύξεις 6, 9 & 31). Σε αυτήν την κατεύθυνση τονίζεται και η σημασία της αξιοποίησης της κοινωνικής ιστορίας των ανεμόμυλων ως δείγμα της πολιτισμικής κληρονομιάς του Οροπεδίου (Συνέντευξη 6).

Η αγωνία για τη διάσωση και την αναπαλαίωση των ανεμόμυλων και των νερόμυλων της περιοχής, που αποτελούν μέρος της κληρονομιάς των κοινωνικών πρακτικών του Οροπεδίου του Λασιθίου διαπερνά πολλές μαρτυρίες. Την ίδια ώρα εκφράζεται προβληματισμός για τις ανολοκλήρωτες προσπάθειες αναπαλαίωσης ανεμόμυλων. Γύρω από αυτό το ζήτημα υπάρχει ένα πλούσιο ρεπερτόριο λόγων. Υπάρχουν σχολιασμοί που υπερθεματίζουν την αξιοποίηση των ανεμόμυλων, αφού αυτοί είναι η ιστορία του τόπου είτε από παραδοσιακούς καλλιεργητές ή από τις

τοπικές αρχές σε συνδυασμό με άλλες φιλικές στο περιβάλλον οικονομικές δραστηριότητες (όπως οι βιολογικές καλλιέργειες) ακόμη και αν αυτό το εγχείρημα δεν θα έχει άμεσα οικονομικό κέρδος (Συνέντευξη 6).

Εικόνα 5: Οι νερόμυλοι του Οροπεδίου στη μεταπολεμική περίοδο (Πηγή: Oropedistas Facebook page, <https://www.facebook.com/Oropedistas-%CE%9F%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%9B%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B8%CE%AF%CE%BF%CF%85-151790738212694>)

Εικόνα 6: Το μυλοτόπι της Αμπέλου στην είσοδο του Οροπεδίου. Πηγή: Oropedistas Facebook page, <https://www.facebook.com/Oropedistas-%CE%9F%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%9B%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B8%CE%AF%CE%BF%CF%85-151790738212694>)

Ορισμένοι συνεντευξιαζόμενοι εκφράζουν ενδιαφέρον για την προοπτική της χρήσης των ανεμόμυλων για την παραγωγή επαρκούς αιολικής ενέργειας για τις ανάγκες κάλυψης των αναγκών οικιών και επιχειρήσεων στην περιοχή χωρίς να αλλοιώνετε το περιβάλλον (7 και 9). Ακόμη, εξετάζεται ο δυνητικός ρόλος τοπικών φορέων και συλλόγων (Συν. 13) αλλά και η αξιοποίηση Ευρωπαϊκών προγραμμάτων από την Περιφέρεια Κρήτης και την Δημοτική Αρχή (Συνέντευξη 31). Δεν λείπουν και οι προτροπές για την αξιοποίηση των ανεμόμυλων από παραδοσιακούς καλλιεργητές σε ατομική βάση και η πλαισίωση τους από μια λαϊκή αγορά που θα λειτουργεί ως μια οικονομική και τουριστική δραστηριότητα (Συνέντευξη 31).

Επιπλέον, επικρίνονται οι πρακτικές πολιτικής εκμετάλλευσης των προγραμμάτων και οι επικοινωνιακές πρακτικές τοπικών παραγόντων (Συνέντευξη 6) και τονίζονται οι προσπάθειες που έχουν γίνει για την αναπαλαίωση ανεμόμυλων με μολόπετρα και φτερωτή αλλά και τα σύνθετα προβλήματα με το ιδιοκτησιακό καθεστώς των ανεμόμυλων (Συνέντευξη 15). Η τοπική κοινωνία φαίνεται πως απορρίπτει την ιδέα της εγκατάστασης ανεμογεννητριών βιομηχανικού τύπου στις κορυφογραμμές του Οροπεδίου, μια πρόταση που τους φαίνεται ασύμβατη με το πολιτισμό της οικονομίας του παρελθόντος και αποτελεί μια πρακτική που θα περιφράξει την περιοχή «σε μία φυλακή με τεράστια κάγκελα» (Συνέντευξη 9).

Σε άλλες αφηγήσεις η προοπτική της ανάπλασης σχολιάζεται ως «ουτοπία» της σε μια εποχή με διαφορετικές παραγωγικές πρακτικές και ανάγκες. Ακόμη, σχολιάζεται «η τεράστια καταστροφή της πολιτιστικής μας κληρονομιάς» και η αδιαφορία για το πλιάτσικο στους ανεμόμυλους όταν τα κουφάρια και τα σύνεργα τους πουλιόνταν στους παλιατζήδες και τονίζεται η σημασία που θα είχε η δημιουργία μιας ομάδας ή ενός φορέα ή ομάδα που να μπορούσε να το στηρίξει το εγχείρημα της διάσωσης των ανεμόμυλων (Συνέντευξη 25). Τέλος εκφράζονται προβληματισμοί για τη λειτουργία αιολικού πάρκου με σωστές προδιαγραφές στη θέση των παλιών νερόμυλων.

Η μετάβαση στη νέα εποχή

Ο εκχρηματισμός και ο εκσυγχρονισμός της τοπικής οικονομίας οδήγησε στην σταδιακή απόσυρση των ανεμόμυλων που απαιτούσαν κοπιώδη εργασία και εργατικά χέρια από σύγχρονα συστήματα άρδευσης με μπεκάκια και τεχνητή βροχή κάτι που επικρίνεται από πολίτες ως «έγκλημα» ενάντια στη βιοποικιλότητα του Λασιθίου που διαβρώνει το μικροκλίμα της περιοχής παράγει μια τεχνητή υγρασία στη γη και περιορίζει τις δυνατότητες παραγωγής ιδιαίτερων ποικιλιών σταφυλιών καθώς επίσης οσπρίων, κουκιών, ρεβιθιών, φακών κλπ. (Συνέντευξη 6). Στις αφηγήσεις σχολιάζονται οι κίνδυνοι μιας ανεξέλεγκτης ανάπτυξης βιομηχανικού τύπου προκειμένου η τοπική οικονομία να γίνει περισσότερο ανταγωνιστική μέσα από το άνοιγμα δρόμων, αλλά και η σημασία των αναδασμών στην προοπτική διαμόρφωση συνθηκών εκτατικής καλλιέργειας.

Στις συνεντεύξεις υπάρχουν ενδιαφέρουσες αναφορές για τη διαδικασία εκσυγχρονισμού και εκμηχάνισης της τοπικής οικονομίας στη μεταπολεμική περίοδο, ιδίως στη μετεμφυλιακά χρόνια της εφαρμογής του Σχεδίου Μάρσαλ για την ανοικοδόμηση της χώρας. Έτσι αναφέρεται η χρήση της αλωνιστικής μηχανής και η αξιοποίηση της από τον τοπικό συνεταιρισμό που είχε ιδρυθεί προπολεμικά αλλά και τη σταδιακή έλευση στην περιοχή μηχανών, αυτοκινήτων και λεωφορείων που αντικατέστησαν στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα τις παραδοσιακές μετακινήσεις των κατοίκων με γαϊδούρια και μουλάρια (Συνέντευξη 12). Επιπλέον, σχολιάζονται οι περιστασιακές οικονομικές ανταλλαγές μέσα από την πώληση προϊόντων της περιοχής, όπως οσπρίων, κρέατος, πατάτας και βίκου που τους εξασφάλιζαν λίγα χρήματα για να εξοφλήσουν το «βιβλιάριο του καφετζή» και να «μπαλώσουν» όπως-όπως τα έξοδα της επιβίωσης (Συνέντευξη 22).

Στις αφηγήσεις αναδεικνύονται ορισμένα διαρθρωτικά προβλήματα της τοπικής οικονομίας: οι αδυναμίες της εμπορίας και διακίνησης των αγροτικών προϊόντων ή και η απουσία συνεταιριστικού πνεύματος (Συνέντευξη 13)· η χαμηλή παραγωγικότητα της αγροτικής παραγωγής και η ανάγκη εφαρμογής πολιτικών αναδασμών, διάνοιξης αγροτικών δρόμων, διαμόρφωσης υποδομών αρδευτικών

συστημάτων προκειμένου να διαμορφωθούν συνθήκες αποδοτικής εκτατικής καλλιέργειας (Συνέντευξη 31). Ενώ υπάρχουν φωνές που υποστηρίζουν πως οι πρακτικές των αναδασμών του εκσυγχρονισμού της αγροτικής παραγωγής και της εκτατικής καλλιέργειας μπορούν να αποτελέσουν βασικά εργαλείο για την ενίσχυση της αποδοτικότητας και της βιωσιμότητας της αγροτικής παραγωγής (Συνέντευξη 13, 30, & 31), άλλοι αφηγητές εκφράζουν επιφυλάξεις τονίζοντας πως αυτού του τύπου η ανάπτυξη μπορεί να αλλοιώσει τα ιδιαίτερα οικολογικά χαρακτηριστικά του χώρου και την πολιτισμική ταυτότητα του Οροπεδίου (Συνέντευξη 15).

Σε άλλους σχολιασμούς επικρίνεται η εκτεταμένη χρήση σύγχρονων μεθόδων άρδευσης, κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά σε πολίτες που δεν είναι κατ' επάγγελμα αγρότες και έχουν οδηγήσει σε σπατάλη των υδάτινων πόρων (Συνέντευξη 17). Επιπλέον, επισημαίνεται πως η αλλαγή των παραδοσιακών μορφών αγροτικής παραγωγής με την εκμηχάνιση και την εντατικοποίηση της καλλιέργειας προκειμένου να αυξηθεί η παραγωγικότητα δεν μπόρεσε να ανακάμψει το ρεύμα της μείωσης του πληθυσμού (Συνέντευξη 8). Σε ορισμένες συνεντεύξεις προβάλλονται και οι βασικές μεταβολές της εργασίας και των εργασιακών σχέσεων στο Οροπέδιο. Εάν η οικονομία του παρελθόντος προϋπέθετε εργατικά χέρια που εξασφάλιζε η κοινότητα είτε με την οικογενειακή εργασία είτε με τη συνδρομή της κοινότητας με το σύστημα των «δανεικών» τώρα η εργασία είναι αμειβόμενη με την αξιοποίηση μηχανών (κυρίως τρακτέρ) και εργατών γης, μεταναστών που έρχονται εποχιακά στο Λασιθί ή, σπανιότερα που έχουν εγκατασταθεί στο Λασιθί.

Η ερήμωση του τόπου, η αγροτική έξοδος και η εκπαίδευση ως μηχανισμός κοινωνικής κινητικότητας

έχουμε πράγματι πάρα πολλούς διανοούμενους και μορφωμένους από το Οροπέδιο αλλά δυστυχώς το Οροπέδιο είναι τώρα άδειο (Συνέντευξη 30).

Οι σκληρές συνθήκες επιβίωσης οδηγούσαν στην σταδιακή αγροτική έξοδο και στην συρρίκνωση του ενεργού παραγωγικού πληθυσμού της περιοχής καθόλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα και συνεχίζεται ως τις ημέρες μας. Όλες αυτές οι

πληθυσμιακές κινήσεις αναπλάθονται στις αφηγήσεις των Οροπεδίων. Η έξοδος από την εντόπια κοινωνία γίνεται προς διάφορες κατευθύνσεις και έχει μια ιστορία που πάει στα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας, όταν είχε ξεκινήσει ένα μικρό ρεύμα μετεγκαταστάσεων προς εύφορες πεδινές περιοχές, ιδίως σε οικισμούς που κατοικούσε Μουσουλμανικό στοιχείο και το οποίο είχε αρχίσει να μετακινείται στην Τουρκία. Η διαδικασία αυτή κορυφώθηκε και ολοκληρώθηκε με τη μαζική έξοδο των Μουσουλμάνων το 1923, έτος της ανταλλαγής των πληθυσμών Ελλάδας και Τουρκίας γεγονός που μας εξηγεί και τη μικρή μείωση του πληθυσμού της περιοχής στα χρόνια που προηγήθηκαν την ανταλλαγή των πληθυσμών.

Στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες η κοινωνική κινητικότητα των κατοίκων του Οροπεδίου ήταν στραμμένη προς γειτονικές πεδινές περιοχές όπου οι κλιματικές συνθήκες ήταν καλύτερες και ευνοούσαν την αγροτική καλλιέργεια και την αποφυγή των κινδύνων των φυσικών καταστροφών. Στα χρόνια αυτά παρατηρείται μετεγκατάσταση Λασιθιωτών κυρίως στην ανατολική Μεσσαρά και στις παρυφές των Λασιθιώτων Ορών όπου οι γεωγραφικές και οι κλιματολογικές συνθήκες ήταν ευνοϊκότερες για αγροτική καλλιέργεια και οι ευκαιρίες απασχόλησης μεγαλύτερες (Συνέντευξη 9 & 12). Σε ορισμένες περιπτώσεις το αποτέλεσμα ήταν η αγορά περιουσιών και η μόνιμη μετοίκηση Οροπεδίων σε γειτονικές πεδινές περιοχές ενώ σε άλλες οι μετακινήσεις σε πεδινές περιοχές, όπως ο μεγάλος κάμπος της Μεσσαράς, γινόταν σε εποχιακή βάση για εργασιακούς λόγους αφού έβρισκαν εργασία στη συγκομιδή των ελιών (ή αργότερα των σταφυλιών) και ενίσχυαν με αυτόν τον τρόπο τα χαμηλά οικογενειακά εισοδήματα (Συνέντευξη 20).

Σταδιακά, η μετακίνηση του πληθυσμού εναρμονίστηκε με το ρεύμα της αστυφιλίας και της αστικοποίησης και στράφηκε προς αστικά κέντρα όπου οι ευκαιρίες για κοινωνική ένταξη και απασχόληση ήταν μεγαλύτερες όπως και οι προσδοκίες για μια ανοδική κοινωνική κινητικότητα. Τέλος, με το ρεύμα της τουριστικής ανάπτυξης παρατηρείται μια τάση μετακίνησης σε κοντινές τουριστικές περιοχές, όπως ο Άγιος Νικόλαος, η Χερσόνησος και τα Μάλια όπου οι ευκαιρίες απασχόλησης είναι πολύ μεγαλύτερες.

Εικόνα 7: Σοκάκι στο Ψυχρό (Φωτογραφία Νίκος Φουκαράκης)

Σύμφωνα με αφηγήσεις οι γονείς παρακινούσαν τα παιδιά τους να φύγουν από τη σκλαβιά του τόπου και αυτοί που έμεναν βίωναν αυτήν την κατάσταση ως μια «έσχατη λύση (Συνέντευξη 1 & 21). Ένα βασικό μέσο ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας και αγροτικής εξόδου υπήρξαν οι διορισμοί στο δημόσιο και σε διάφορες θέσεις σε σώματα ασφαλείας αλλά και η εκπαίδευση (Συνέντευξη 1 & 6). Από τις τελευταίες δεκαετίες του 2ου αιώνα η εκπαίδευση αποτελούσε ένα μηχανισμό ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας και προσπάθεια απόδρασης από τις δύσκολες καθημερινές συνθήκες της περιοχής του Οροπεδίου. Στο παρελθόν ακόμη και η ολοκλήρωση της φοίτησης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μπορούσε να αποτελέσει ένα αξιόλογο εφόδιο για να μπορέσει κάποιος να αποκτήσει μια πιο εύπορη ζωή και ευκαιρίες απασχόλησης σε υπηρεσίες του δημόσιου τομέα. Η στροφή των νέων να πάνε στα γράμματα συνέβαλε στη διαμόρφωση ενός πολιτισμικού κεφαλαίου γνώσης και τεχνογνωσίας μορφωμένων Λασιθιωτών που στην συντριπτική του πλειοψηφία έφυγε από το Λασίθι τονίζεται στις συνεντεύξεις, όπως και το ενδιαφέρον που εξακολουθεί να έχει για το γενέθλιο τόπο μέρος των απόδημων Λασιθιωτών (Συνεντεύξεις 2,25 & 30).

Οι αφηγήσεις αναπλάθουν στις μνήμες τους τις συνθήκες που έζησαν οι παππούδες τους «που είχαν κουραστεί στα χωράφια και στα βουνά και δεν ήθελαν τα παιδιά τους να έχουν την ίδια τύχη, οπότε όλοι οι γονείς εκείνη την δεκαετία σπρώχναμε τα παιδιά τους να φύγουν από το οροπέδιο του Λασιθίου με αποτέλεσμα να χαθεί «η πιο παραγωγική ηλικία» (Συνέντευξη 18). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και το ρεπερτόριο των αφηγήσεων για τις «τάσεις φυγής» που επικρατούσαν από τη δεκαετία του 1960 για αναζήτηση άλλων τόπων, αφού ο δικός τους απαιτούσε πολύ δουλειά, μόχθο και στέρση (Συνέντευξη 6), είχε αντίξοες κλιματολογικές και γεωγραφικές συνθήκες που αύξαναν το κόστος της διαμονής («Μια οικογένεια για να ζήσει μπορεί να χρειάζεται περίπου δύο τόνους πετρέλαιο») και των αναγκαστικών μετακινήσεων προς αστικές περιοχές για κάλυψη βασικών αναγκών (Συνέντευξη 31).

Στους λόγους της δημογραφικής συρρίκνωσης του πληθυσμού της περιοχής έχουν προστεθεί τα τελευταία χρόνια η κρίση του αγροτικού τομέα και η αδυναμία προσαρμογής της τοπικής οικονομίας στους ανταγωνισμούς της ελεύθερης αγοράς στην διεθνοποιημένη οικονομία της εντατικής και μαζικής καλλιέργειας της ενοποιημένης ευρωπαϊκής αγοράς⁵² μετά την είσοδο της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Συνέντευξη 11).

Μια άλλη ενδιαφέρουσα θεματική ενότητα σε αυτές τις αφηγήσεις αφορούν μια αξιοσημείωτη τάση φυγής νέων κοριτσιών σε άλλα μέρη για σπουδές ή για εργασία κάτι που συμβαίνει σε μικρότερο βαθμό στα αγόρια που έχουν μεγαλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης στη γεωργία και την κτηνοτροφία. Στους σχολιασμούς των εντόπιων κατοίκων τονίζεται πως τα νέα αγόρια που παραμένουν (κυρίως γεωργοί και κτηνοτρόφοι) έχουν περιορισμένες ευκαιρίες για σύναψη ερωτικών ή και γαμήλιων σχέσεων και η τάση των νέων κοριτσιών να φύγουν από την τοπική κοινωνία και να παντρευτούν αλλού (Συνέντευξη 8).

⁵² Όπως ανέφερε πατέρας συνεντευξιαζόμενης σε άτυπη συνομιλία μετά το τέλος της συνέντευξης «όλα άλλαξαν με την έλευση του ευρώ, καθώς μπορούν πλέον να αγοράσουν φθηνά προϊόντα χαμηλής ποιότητας, καταστράφηκαν λοιπόν οι δυνατότητες για ανταγωνισμό των Λασιθιώτικων προϊόντων.

Επιπλέον, σε συνεντεύξεις νέων σχολιάζεται η απουσία κινήτρων για να μείνουν οι νέοι στον τόπο τους εξ αιτίας των προβληματικών μετακινήσεων, η έλλειψη υποστηρικτικών εκπαιδευτικών υπηρεσιών και ψυχαγωγικών λειτουργιών και των αναγκαστικών συχνών μετακινήσεων στο Ηράκλειο για υποχρεώσεις που προκαλούν οικονομική επιβάρυνση (Συνέντευξη 4, 11, 15 & 28). Πρόκειται για καταστάσεις που διαμορφώνουν μια αίσθηση απομόνωσης, ιδίως τους χειμερινούς μήνες. Ακόμη σχολιάζεται η πρώιμη ενηλικίωση των παιδιών στο Λασίθι που αναλαμβάνουν από πολύ νωρίς εργασιακούς ρόλους (Συνέντευξη 4).

Το προβληματικό οδικό δίκτυο με τις πολλές στροφές σε συνδυασμό με τις ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή, ιδίως στη χειμερινή περίοδο θεωρούνται ως σημαντικά προβλήματα από τους κατοίκους. Η ανάγκη για συχνές μετακινήσεις των γονιών στην πόλη για ψώνια, οι μεταφορές των παιδιών για εξωσχολικές δραστηριότητες και φροντιστήρια σχολιάζονται σε συνεντεύξεις νέων γονέων ως σημαντικό εμπόδιο στην κοινωνικοποίηση και την πρόοδο των παιδιών τους και ως ένα από τους παράγοντες μετεγκατάστασης των κατοίκων από τον «κάμπο» στην «πόλη». Σε αυτή τη συζήτηση δεν λείπουν και οι μάλλον επιφυλακτικές στάσεις κατοίκων της περιοχής για τα «εμπόδια» που θέτουν οικολογικές οργανώσεις για την διάνοιξη των δρόμων και αναβάθμιση του κεντρικού οδικού δικτύου που οδηγεί στο Λασίθι στο τμήμα που αφορά στις παρυφές του Οροπεδίου και τις επιπτώσεις της στην πανίδα της περιοχής (Συνέντευξη 13).

Το κλείσιμο μικρών επιχειρήσεων εμπορίας και ψυχαγωγίας στα χρόνια της πρόσφατης οικονομικής κρίσης φαίνεται που επιδείνωσαν τις ήδη περιορισμένες ευκαιρίες επαγγελματικής απασχόλησης σε τομείς πέραν του αγροτικής παραγωγής και της κτηνοτροφίας. Οι συνθήκες αυτές περιορίζουν τις πιθανότητες για επανακατοίκηση φιλόδοξων νέων που βιώνουν μια βαθιά αμφισημία: την αγάπη τους για τον τόπο που μεγάλωσαν και τις «μηδαμινές ευκαιρίες» για απασχόληση σε επιστημονικές θέσεις. (Συνέντευξη 26). Από την άλλη σε άλλες αφηγήσεις μόνιμων κατοίκων της περιοχής εκφράζεται μια διαφορετική άποψη που υποστηρίζει πως υπάρχουν δυνατότητες εργασίας, αλλά δεν υπάρχει διάθεση να

έρθουν και να δουλέψουν με αποτέλεσμα μεγαλύτερο μέρος της εργασιακής δραστηριότητας να αναλαμβάνεται από αλλοδαπούς εργάτες γης (Συνέντευξη 1).

Οι δυσμενείς δημογραφικοί δείκτες έχουν συμβάλει στη διάβρωση και μια παραδοσιακής ανδρικής κοινωνικότητας γύρω από το χώρο του καφενείου. Τα καφενεία των οικισμών αποτελούσαν σύμβολα αναφοράς για τον κάθε οικισμό, βασικό χώρο συνάντησης, συναναστροφής και υποδοχής των ξένων αλλά και των τεχνολογικών αλλαγών. Σε αφήγηση σχολιάζεται εγκατάλειψη των καφενείων στη σύγχρονη κοινωνία και η σημασία που είχε στην αυτορυθμιζόμενη καθημερινότητα των ανθρώπων των περασμένων δεκαετιών ο θεσμός του καφενείου όπου ερχόταν ο ταχυδρόμος, το πρώτο ράδιο και η πρώτη τηλεόραση και οι ξένοι περιηγητές και ταξιδιώτες (Συνεντεύξεις 6 & 8). Οι ντόπιοι αναγνωρίζουν τη σημασία της ανάπτυξης έργων υποδομής αλλά θεωρούν σημαντική πρόκληση την παροχή κινήτρων για την επανακατοίκηση των οικισμών, επισημαίνοντας πως στο παρελθόν έχουν γίνει έργα που σταδιακά αχρηστεύθηκαν εξ αιτίας της αχρησίας και της παραμέλησης τους.

Το όραμα της επανακατοίκησης

Τα όνειρα υπάρχουν. Απλά όταν δεν υπάρχει ένα έναυσμα μια ευκαιρία να ονειρευτείς πάνω σε αυτό, ουσιαστικά σταματά το όνειρο και κινείσαι όπου μπορείς πλέον να πας [μόνος σου] (Συνέντευξη 26)

Το θέμα της επανακατοίκησης φαίνεται να απασχολεί την εντόπια κατοικία. Στις αφηγήσεις αναγνωρίζεται πως οι σκληρές συνθήκες και το υψηλό κόστος επιβίωσης σε συνδυασμό με την γεωγραφική και κοινωνική απομόνωση της περιοχής και τις ελλείψεις δραστηριοτήτων αναψυχής, ψυχαγωγίας και νεανικής κοινωνικότητας είναι βασικοί ανασταλτικοί παράγοντες σε αυτήν την προοπτική. Οι συνθήκες ζωής στο Οροπέδιο ενδεχομένως ευνοεί την επανακατοίκηση συνταξιούχων που μπορούν να ασκήσουν περιστασιακή γεωργική και αγροτική δραστηριότητα ή για όσους μπορούν να εκτιμήσουν τη σημασία ενός υγιούς περιβάλλοντος με φυσική ομορφιά σε μια περίοδο κρίσεων (Συνέντευξη 8) αλλά καθιστούν δύσκολο τον

επαναπατρισμό όσων θα ήθελαν να επενδύσουν επιχειρηματικά στην περιοχή (Συνέντευξη 31) ή να ασκήσουν επιστημονικά επαγγέλματα (Συνέντευξη 26).

Παρά τις δυσκολίες που παρουσιάζει το εγχείρημα της επιστροφής, είναι αξιοσημείωτο, ότι στη διάρκεια της παρατεταμένης οικονομικής κρίσης που ακολουθήθηκε από την κρίση πανδημίας, εμφανίζεται μια μικρή κινητικότητα επανακατοίκησης του Οροπεδίου από νέους που κατάγονται ή μεγάλωσαν στο Λασιίθι που σπούδασαν ή και εργάστηκαν μακριά από τον τόπο τους («εμείς τώρα που επιστρέψαμε, είμαστε τα παιδιά των παιδιών που έδιωξαν[οι παππούδες]», Συνέντευξη 18]. Η διαδικασία αυτή είναι υπαρκτή αλλά η δυναμική της είναι μικρή και είναι αμφίβολο αν μπορέσει να ισοσκελίσει την διαρροή αγροτικού πληθυσμού.

Ένας σημαντικός παράγοντας για τη διαδικασία επανακατοίκησης είναι το πολιτισμικό κεφάλαιο νέων ανθρώπων που έχουν σπουδάσει και έχουν επανέλθει στον τόπο τους επενδύοντας σε ποικίλες παραγωγικές δραστηριότητες. Στις αναφορές νέων συνεντευξιαζόμενων αναφέρονται παραδείγματα επιστημόνων (πολιτικών μηχανικών, γυμναστών, οικονομολόγων, γεωπόνων) που έχουν επιστρέψει στον τόπο κατοικίας τους είτε σε μόνιμη βάση είτε την χειμερινή περίοδο. Στις συνεντεύξεις τονίζεται από τη μια η σημασία των ερεθισμάτων που μπορεί να πάρει κάποιος στη διάρκεια των σπουδών του και πως μπορεί να κεφαλαιοποιήσει αυτήν την εμπειρία εργαζόμενος στην εντόπια οικονομία (Συνέντευξη 13) και από την άλλη ο διάχυτος προβληματισμός νέων που έχουν επιστρέψει και βιώνουν τα προβλήματα της κοινωνικής και γεωγραφικής απομόνωσης και των περιορισμένων υποδομών της περιοχής (Συνέντευξη 1). Το όραμα της επανακατοίκησης περνά από την αντιμετώπιση των υπαρκτών κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι της περιοχής. Για το ζήτημα αυτό έχει αναπτυχθεί ένας ιδιαίτερος προβληματισμός για τη σημασία της ανάπτυξης ενός ολοκληρωμένου σχεδιασμού βιώσιμης ανάπτυξης. Στην επόμενη ενότητα παρουσιάζονται τα βασικά σημεία αυτού του προβληματισμού.

Προτάσεις για την ανάπτυξη: προς ένα μοντέλο ήπιας ανάπτυξης

Εγώ οραματίζομαι για όλα τα χωριά του Λασιθίου να υπήρχε η δυνατότητα να φτιαχτούνε όλα τα ερείπια, όλα τα χαλάσματα. Να περνάς από σοκάκι και να τα βλέπεις όμορφα και περιποιημένα με τα λουλούδια τους, με τις αυλές τους. Ακόμη και να μην κατοικείται, να μην είναι ερειπωμένο. Που σημαίνει ότι εγώ θα νοικιάσω το σπίτι μου σε ένα αλλοδαπό γιατί τον χρειάζομαι και εγώ, γιατί χρειάζεται και αυτός δουλειά, αλλά θα πρέπει με προδιαγραφές να το προσέξει και όχι να πετάει μπουκάλια και σκουπίδια δεξιά- αριστερά. Οραματίζομαι να γίνει το Λασιθί προορισμός. Δηλαδή είναι ένα περιβάλλον της Κρήτης. Είναι 850 μέτρα υψόμετρο, το μοναδικό Οροπέδιο στο Λασιθί κατοικήσιμο που προσφέρει τόσα πολλά. Όλο το καλοκαίρι σε όλη την Κρήτη και εκτός. Οραματίζομαι λοιπόν να μην ερχόμαστε να το ξεζουμίζουμε απλά αλλά να είναι προορισμός, αφετηρία και προορισμός (Συνέντευξη 25).

Το όραμα για ένα Λασιθί του μέλλοντος δεν απουσιάζει στις αφηγήσεις. Προέρχεται κυρίως από κατοίκους που εκφράζουν κριτικούς προβληματισμούς για το πώς θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ο πολιτισμός του παρελθόντος σε ένα μακροπρόθεσμο σχεδιασμό μιας ήπιας ανάπτυξης βιώσιμης, φιλικής στο περιβάλλον και με σεβασμό στη βιωμένη ιστορία των κατοίκων. Συχνά, οι αφηγητές αναπλάθουν εικόνες των κοινωνικών πρακτικών του παρελθόντος, για παράδειγμα τη χρήση ποδηλάτων στις τελευταίες δεκαετίες του 2020 (Συνεντεύξεις 8 & 13), για προτείνουν δράσεις και πολιτικές που είναι στραμμένες προς το μέλλον, όπως η δημιουργία σύγχρονου ποδηλατοδρόμου.

Οι προτάσεις για μια ήπια ανάπτυξη επισημαίνουν τη σημασία της γνώσης της ιστορίας των ανθρώπων και των πρακτικών τους (όπως η τεχνική των γυναικών να φτιάχνουν πελτέ να δημιουργούν μαρμελάδες κλπ, Συνέντευξη 26) στο σχεδιασμό ενός ολοκληρωμένου σχεδίου ανάπτυξη του Οροπεδίου που να μπορεί να οραματιστεί τη μελλοντική ζωή και να δώσει κατευθύνσεις στο πως μπορούν να προχωρήσουν βιώσιμες πολιτικές και δράσεις υπερβαίνοντας το μεγάλο πρόβλημα της περιοχής την υλοποίηση και την εφαρμογή καινοτόμων ιδεών (Συνέντευξη 31).

Σε αυτήν την προοπτική εκφράστηκαν ποικίλες προτάσεις που θα προσπαθήσουμε να κωδικοποιήσουμε στις παρακάτω γραμμές:

- αξιοποίηση των ντόπιων ποικιλιών σιτηρών, οσπρίων και κηπευτικών με στροφή στην ποιοτική καλλιέργεια (6) και την παράλληλη αξιοποίηση σύγχρονων μεθόδων προώθησης των τοπικών προϊόντων σε τοπικές και υπερτοπικές αγορές (Συνέντευξη 1)
- ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών «ορεινού» πολύμορφου τουρισμού με καλύτερη ποιότητα τουριστικών υπηρεσιών και χιονοδρομικού κέντρου (Συνέντευξη 30 & 31) με έμφαση στην ανάδειξη και αξιοποίηση σημαντικών αρχαιολογικών χώρων της περιοχής (Συνέντευξη 22).
- συγκρότηση ενός πλουραλιστικού μοντέλο ανάπτυξης που δεν θα εξαρτάται αποκλειστικά από τον αγροτικό τομέα και θα επεκτείνεται και σε άλλους τομείς της παραγωγής (υπηρεσίες, ενέργεια, βιοτεχνία (Συνέντευξη 7)
- οριοθέτηση των χρήσεων γης και των ζωνών κτηνοτροφικής βόσκησης (Συνέντευξη 6)
- ανάπτυξη της ημι-εκτακτικής κτηνοτροφίας που επιτρέπει την αξιοποίηση της χλωρίδας των ορεινών περιοχών χωρίς αυτό να οδηγεί στην υπερβόσκηση (Συνέντευξη 31).
- εφαρμογή πολιτικών αναδασμού με τη βελτίωση των σχετικών υποδομών και την συγκεντροποίηση εκτάσεων χωραφιών σε ορισμένες ζώνες του κάμπου του Οροπεδίου για την ενίσχυση της παραγωγικότητας της αγροτικής καλλιέργειας (Συνέντευξη 30)
- αξιοποίηση του φυσικού τοπίου με τις ορειβατικές διαδρομές και τα μονοπάτια και των οργανωμένων περιηγήσεων στο Οροπέδιο και διερεύνηση της προοπτικής ανάπτυξης χιονοδρομικού κέντρου.
- αξιοποίηση της κληρονομιάς των ανεμόμυλων (Συνέντευξη 8 & 15), ως δείγμα νησίδων του πολιτισμού της κοινωνικής οικονομίας του παρελθόντος και ανάδειξη των ιδιαίτερων τόπων μνήμης τους, όπως είναι το «μυλοτόπι» της Αμπέλου

- δημιουργία οικοτουριστικού πάρκου στην ευρύτερη περιοχή του Οροπεδίου με πολλαπλές λειτουργίες, όπως ψηφιακό μουσείο και συνεδριακούς χώρους (Συνέντευξη 6)
- διαμόρφωση ποδηλατοδρόμου στον οδικό άξονα που συνδέει τα χωριά της περιοχής και ενίσχυσης της κουλτούρας του ποδηλάτου (Συνέντευξη 8).
- διαφύλαξη και συντήρηση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του δομημένου περιβάλλοντος και των παραδοσιακών τεχνών του Οροπεδίου και την εφαρμογή πιλοτικών παραδειγμάτων και καινοτόμων πρωτοβουλιών και καλών πρακτικών που έχουν εφαρμοστεί αλλού και θα μπορούσαν να μεταλαμπαδευτούν στην τοπική κοινωνία λειτουργώντας ως εφαλτήρια ευρύτερων παρεμβάσεων (Συνέντευξη 26).
- ενίσχυση της κοινωνικής επιχειρηματικότητας γύρω από μικρές ομάδες νέων αγροτών και παραγωγών με τη δημιουργία ΚΟΙΝΣΕΠ. Προτείνεται η δημιουργία ΚΟΙΝΣΕΠ με αντικείμενο τη διάσωση, την αξιοποίηση και προβολή των ανεμόμυλων της περιοχής και της διαχείρισης της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της περιοχής (Συνέντευξη 6)
- ενίσχυση της κοινωνικής οργάνωσης και της συλλογικής δράσης μέσα από μικρές ομάδες και συλλογικότητες που θα λειτουργήσουν ως συνδετικοί κρίκοι ανάμεσα στους οικισμούς της περιοχής και με τη συμβολή φορέων με οργανωτικό κεφάλαιο (Περιφέρεια-Δήμος) θα ενισχύσουν το κοινωνικό κεφάλαιο και τις προοπτικές βιώσιμης ανάπτυξης (Συνεντεύξεις 17, 26 & 31).
- δημιουργία γυναικείου παραγωγικού συνεταιρισμού που θα αξιοποιήσει πρακτικές κοινωνικής οικονομίας στη δημιουργία, τη μεταποίηση και εμπορία τοπικών προϊόντων (Συνέντευξη 30)
- ενίσχυση επενδυτικών δραστηριοτήτων μέσα από την διευκόλυνση ή και την επιδότηση καινοτόμων εγχειρημάτων από υπερτοπικούς θεσμούς σε περιθωριοποιημένες ορεινές περιοχές (κράτος, τοπική αυτοδιοίκηση, Περιφέρεια, και Ευρωπαϊκή Ένωση)
- βελτίωση της ύδρευσης στην περιοχή αφού παρά το γεγονός πως το Οροπέδιο τροφοδοτεί με νερό το φράγμα του Αποσελέμη και μεγάλο μέρος του νομού Ηρακλείου έχει προβληματικό δίκτυο ύδρευσης σε ορισμένα χωριά της περιοχής.

Οι ανασταλτικοί παράγοντες στην προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης: υγεία, εκπαίδευση, υποδομές και οικονομία

Σε μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται από υψηλούς δείκτες γήρανσης το ζήτημα της υγείας είναι φυσικό να απασχολεί ιδιαίτερα τους κατοίκους. Ο αφηγητής τονίζουν το σημαντικό ρόλο του Κέντρου Υγείας στην περιοχή καθώς οι περιβαλλοντικές και κλιματικές συνθήκες που επικρατούν κάνουν την πρόσβαση σε εξωτερικές πηγές παροχής ιατρικής βοήθειας δύσκολη. ειδικά τον χειμώνα όταν η περιοχή είναι δύσβατη, ο δρόμος έχει πάγο και αναπτύσσονται επικίνδυνα καιρικά φαινόμενα που δυσχεραίνουν τις επικοινωνίες.

Οι σχολιασμοί για τις υλικές υποδομές είναι μάλλον θετικοί. Ωστόσο, τονίζονται επιμέρους προβλήματα όπως η έλλειψη προσωπικού (ιατροί, νοσοκόμοι, παρασκευαστές στο μικροβιολογικό για τις εξετάσεις). Επίσης, αναφέρονται προβλήματα που δημιουργούνται με την μεταφορά ασθενών από το οροπέδιο στο Ηράκλειο (και όχι στον Άγιο Νικόλαο που κανονικά θα έπρεπε να πάνε). Ο λόγος είναι ότι οι περισσότεροι, κυρίως ηλικιωμένοι, έχουν τους συγγενείς τους στο Ηράκλειο για να τους φροντίζουν οπότε δεν τους εξυπηρετεί να πάνε τον Άγιο Νικόλαο. Αυτό δεν είναι κατανοητό από τα νοσοκομεία του Ηρακλείου τα οποία κάποιες φορές δημιουργούν προβλήματα και πρέπει να παρέμβει η ΔΥΠΕ (διεύθυνση υγείας της περιφέρειας) για να λυθούν. Αναφέρονται ακόμη ελλείψεις σε ιατρικό εξοπλισμό.

Η απόσταση από αστικά περιβάλλοντα και κυρίως το προβληματικό οδικό δίκτυο παρουσιάζονται ως βασικοί παράγοντες για την απομόνωση της τοπικής κοινωνίας και την αδυναμία κάλυψης παροχών υπηρεσιών υγείας και εξωσχολικών δραστηριοτήτων των παιδιών. Σε αυτήν την κατεύθυνση προτείνεται η βελτίωση και ο εκσυγχρονισμός του δικτύου (25 & 7). Παράλληλα, επισημαίνεται η αναγκαιότητα της διαμόρφωση σύγχρονου δικτύου συγκοινωνίας που θα συνδέει το Οροπέδιο με το υπό κατασκευή νέο αεροδρόμιο του Καστελίου ενισχύοντας τις προοπτικές του τουρισμού και της αύξησης της επισκεψιμότητας της περιοχής (Συνέντευξη 30). Την ίδια ώρα δεν λείπουν και οι φωνές που θεωρούν πως αυτή η «απομόνωση», η

έλλειψη «πολυκοσμίας» και η επικοινωνία με απλούς ανθρώπους μπορούν να αποτελούν πλεονέκτημα της τοπικής κοινωνίας και τη συνάντηση του επισκέπτη και του ξένου με μια μορφή αυθεντικότητας που τείνει να χαθεί στον σύγχρονο κόσμο (Συνέντευξη 26).

Σε σχέση με τις εκπαιδευτικές ανάγκες, σε γενικές γραμμές εκφράζεται η ικανοποίηση από την ύπαρξη σχολικών μονάδων μολονότι υπάρχουν περιθώρια βελτίωσης. Ως βασικό πρόβλημα αναφέρεται ο μικρός αριθμός μαθητών που συνδέεται με την ευρύτερη τάση δημογραφική συρρίκνωσης του πληθυσμού. Οι νέοι γονείς τονίζουν την απουσία υποστηρικτικών δομών για φροντιστήρια ξένων γλωσσών και προπαρασκευής για τις πανελλήνιες εξετάσεις καθώς επίσης και την απουσία εξωσχολικών δραστηριοτήτων. Ακόμη, τονίζονται οι ανάγκες επαγγελματικής εκπαίδευσης των νέων της περιοχής που συχνά συνεχίζουν την εκπαίδευση τους στο επίπεδο του Λυκείου σε επαγγελματικά και τεχνικά λύκεια που εδρεύουν σε αστικά κέντρα (Ηράκλειο και Άγιο Νικόλαο) και εκφράζεται η προσδοκία της δημιουργία τοπικής δανειστικής (δημοτικής) βιβλιοθήκης .

Οι κάτοικοι εκφράζουν τη δυσaréσκεια του για την απουσία ενδιαφέροντος από το κράτος για τις απομονωμένες ορεινές περιοχές. Επιπλέον και σχολιάζεται επικριτικά το γεγονός πως πολλοί ψηφοφόροι που έχουν τα πολιτικά τους δικαιώματα στο Λασιθί αλλά δεν διαμένουν μόνιμα στην περιοχή πολλές φορές καθορίζουν τις πολιτικές εξελίξεις στο χώρο χωρίς να γνωρίζουν σε βάθος τα προβλήματα.

Στις προοπτικές ανάπτυξης μέσα από δράσεις συνεργειών, αλληλεγγύης και συνεταιριστικής δράσης διαφαίνονται μια σειρά από προβληματισμοί για νοοτροπίες εφησυχασμού, ατομικισμού που λειτουργούν ανασταλτικά στη ανάπτυξη συλλογικής δράσης και σε σχεδιασμούς και εφαρμογές αναπτυξιακών προγραμμάτων. Σε αυτή τη βάση εκφράζονται απόψεις στις οποίες

- αναφέρεται η «δυσπιστία» και η «έλλειψη εμπιστοσύνης» για τις συνεταιριστικές πρακτικές και τις συλλογικές δράσεις που οφείλονται στις αποτυχίες του συνεταιριστικού κινήματος στο παρελθόν, στην ασφυκτική κηδεμονία του από το κράτος (Συνέντευξη 31) και τα δεσμά των

πελατειακών σχέσεων με τα κομματικά πάθη που σημάδεψαν την πορεία του συνεταιριστικού κινήματος στην Ελλάδα (Συνέντευξη 15).

- εκφράζονται ανησυχίες για το πνεύμα του ατομικισμού «ο καθένας και απάνω του» (Συνέντευξη 1) και η έλλειψη συμμετοχής του κόσμου και η απουσία ενδιαφέροντος για τα κοινά» (Συνέντευξη 27).
- επισημαίνεται η «έλλειψη οράματος» και ενσυναίσθησης του άλλου και η διάβρωση του τοπικού αξιακού συστήματος από τις πρακτικές του διορισμού στο δημόσιο και τον παραγοντισμό στις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα (Συνέντευξη 6 & 27) .
- τονίζονται τα διαρθρωτικά προβλήματα της τοπικής αγροτικής παραγωγής: μικρές ιδιοκτησίες, αδυναμία εμπορίας και μεταποίησης, απουσία σταθερών εργατικών χεριών, αυξημένο κόστος παραγωγής λόγω των συχνών μετακινήσεων για την εμπορία των προϊόντων και των επιπτώσεων των άστατων καιρικών συνθηκών που επικρατούν στην περιοχή .
- αναφέρονται τα προβλήματα της ανεξέλεγκτης βόσκησης και της ανάγκης οριοθέτησης των χρήσεων γης (Συνεντεύξεις 1 & 30).
- επισημαίνεται η ανάγκη για ανάπτυξη επιχειρηματικού πνεύματος για την ενίσχυση της απασχόλησης στην περιοχή μέσα από την τυποποίηση των προϊόντων, την οικοτεχνία και τον τουρισμό (Συνέντευξη 15).
- εκφράζονται ανησυχίες για τους κινδύνους του μαζικού τουρισμού που θα οδηγήσουν σε μια ανάπτυξη παρόμοια με αυτή που έχει λάβει χώρα σε κοντινές τουριστικές περιοχές στα βόρεια του νησιού και επισημαίνονται οι κίνδυνοι περιβαλλοντικής υποβάθμισης και αλλοίωσης των οικολογικών χαρακτηριστικών του τοπίου
- τονίζεται η αδυναμία του κεντρικού κράτους να στηρίξει τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν κοινωνικά περιθωριοποιημένες και γεωγραφικά απομονωμένες ορεινές περιοχές (Συνεντεύξεις 4,7 & 11) .
- Αναφέρονται προβλήματα μικροκλοπών σε αγροτικές καλλιέργειες και η παράνομη βόσκηση (Συνεντεύξεις 1,9,15 & 22).

Κοινωνικές σχέσεις και έμφυλες διακρίσεις

ο άντρας και καλά είχε τον πρώτο λόγο αλλά βασικά η γυναίκα έκανε το κουμάντο πάντα από πίσω (Συνέντευξη 7)

Πρέπει να σκέφτεσαι πάντα τι λες και πως φέρεις γιατί δεν μπορείς να ντροπιάσεις την οικογένειά σου. Λίγο αυτολογοκρίνεσαι (Συνέντευξη 28)

Η κοινωνία του Λασιθίου έχει τα χαρακτηριστικά ενός μικρόκοσμου αλληλογνωριμίας όπου τα νέα διαδίδονται από στόμα σε στόμα και οι πυκνές διαπροσωπικές σχέσεις που είναι ορατές μπορούν να γίνουν αντικείμενο κοινωνικού σχολιασμού. Οι αποκλίσεις από τους παραδοσιακούς κώδικες συμπεριφοράς οδηγούν στον κοινωνικό στιγματισμό ιδίως από την πλευρά των ηλικιωμένων και των μεσήλικων κατοίκων (Συνέντευξη 4 και 28).

Την ίδια ώρα οι συνθήκες της νεωτερικότητας δεν αφήνουν ανέγγιχτη την τοπική κοινωνία. Οι νέες ιδέες και πρακτικές πολλές φορές προκαλούν το ενδιαφέρον των κατοίκων ενώ οι έμφυλες σχέσεις σταδιακά αλλάζουν καθώς οι γυναίκες αποκτούν εργασία και έχουν μεγαλύτερη ανεξαρτησία. Οι νοοτροπίες που αναπαράγουν τις έμφυλες διακρίσεις και τα στερεότυπα για τους παραδοσιακούς ρόλους ανδρών γυναικών γίνονται αντικείμενο κοινωνικού σχολιασμού και αμφισβήτησης ανάμεσα σε νέα κορίτσια που έχουν φύγει από το Οροπέδιο. Μέσα στις αφηγήσεις τους αναπλάθεται και το μωσαϊκό παραδοσιακών αντιλήψεων για τη γυναικεία δραστηριότητα στο πλαίσιο του καταμερισμού των εργασιακών ρόλων μιας οικιακής οικονομίας στην οποία τα ανδρικά εργατικά χέρια είχαν σημαντική αξία στην καλλιέργεια του κάμπου των μεγάλων χωραφιών και στην κτηνοτροφική παραγωγή και οι γυναίκες είχαν την ευθύνη στο σπίτι, στη φροντίδα των οικόσιτων ζώων και του κήπου ενώ συχνά είχαν σημαντική παρουσία στο αλώνισμα στις εργασίες του βολόσυρου και σε χειροτεχνικές δραστηριότητες (Συνέντευξη 26 & 30).

Εικόνα 8: Εργασία στο χωράφι τη δεκαετία του 1980 (Φωτογραφία Πόπη Σπανάκη)

Αυτή ακριβώς η αναγνωρισμένη σημαίνουσα παρουσία της γυναίκας στην οικογενειακή και οικονομική ζωή συνδέεται και με αμφίσημες αξιολογήσεις. Αρκετές αφηγήσεις δείχνουν το ανάγλυφο των πατριαρχικών λογικών που κυριαρχούν στην περιοχή και τονίζουν το πατριαρχικό σύστημα κοινωνικών σχέσεων (21, 26 & 30) σχολιάζοντας μάλιστα αυτή την εξουσιαστική δομή ως βασικό λόγο της φυγής από το Λασίθι. Από αυτή την σκοπιά αποκαλυπτική είναι η κοινωνική διαμαρτυρία στην αφήγηση ηλικιωμένης η οποία παρά την αγάπη της για τα γράμματα και τις παροτρύνσεις του δασκάλου του χωριού να προχωρήσει το σχολείο και να γίνει δασκάλα, οι γονείς της απέρριψαν την ιδέα (‘έξι αρσενικούς έχω και θα την κάνω δασκάλα’). Μολονότι, κανένα από τα αγόρια δεν είχε κλίσεις για σπουδές υποχρεώθηκε να ακολουθήσει την κανονικότητα του χώρου όπου «αν είναι ο άνδρας σου γεωργός θα γίνεις και εσύ γεωργίνα» (Συνέντευξη 21).

Ωστόσο, σε άλλες συνεντεύξεις τονίζεται ο πρωταγωνιστικός ρόλος της γυναίκας στην εντόπιο οικονομική δραστηριότητα των οποίων η ζωή είναι δυσκολότερη σε σχέση με άλλες αγροτικές κοινωνίες, γίνεται λόγος για μια στο βάθος μητριαρχική οικογένεια κοινωνία στην οποία η γυναίκα «κάνει κουμάντο από πίσω» αλλά την ίδια ώρα δεν έχει θέση στο δημόσιο χώρο του καφενείου (Συνεντεύξεις 1 & 7).

Στην καθημερινότητα της τοπικής κοινωνίας, η παρουσία των γυναικών στο δημόσιο χώρο είναι σχετικά περιορισμένη και η ενασχόληση με τους πολιτιστικούς συλλόγους και ιδιαίτερα το Σύλλογο Γυναικών μπορεί να αποτελεί μια διέξοδο κοινωνικότητας στο Λασιίθι, αλλά από μια άλλη σκοπιά μπορεί να αποτελέσει αφορμή για κουτσομπολιό και στιγματισμό (Συνέντευξη 26). Την ίδια ώρα η τοπική κοινωνία αναγνωρίζει την ανάπτυξη μιας γυναικείας επιχειρηματικότητα στην περιοχή, ιδίως στους τομείς του αγροτουρισμού και της οικολογικής καλλιέργειας παρά τις αρχικές επιφυλάξεις. Μια άλλη σημαντική θεματική ενότητα για τις κοινωνικές σχέσεις στην περιοχή τη διάβρωση των διαπροσωπικών σχέσεων αλληλεγγύης που χαρακτήριζε την τοπική κοινωνία εξ αιτίας της ανάπτυξης μιας οικονομίας που βασίζεται στο ήθος της οικονομικής ανταλλαγής, του συμφέροντος και του ανταγωνισμού (Συνέντευξη 4).

Πολιτισμός/παράδοση: Γιορτές, πανηγύρια, γάμοι και πολιτιστικοί σύλλογοι

Παράδοση... είναι η ζωή, οι σχέσεις των ανθρώπων τα χρόνια εκείνα που πραγματικά ήταν πιο δεμένοι (Συνέντευξη 10).

Οι κάτοικοι αναγνωρίζουν την αξία της παράδοσης που εξακολουθεί να ζει στους ανθρώπους μεγαλύτερης ηλικίας. Στις αναφορές για τον πολιτισμό προβάλλεται η σημασία που αποδίδουν οι κάτοικοι στις παραδοσιακές καλλιέργειες της περιοχής με τη χρήση του βολόσυρου και οικόσιτων ζώων, όπως τα γαϊδούρια, οι παραδοσιακές φορεσιές και τις θρησκευτικές λατρείες (Συνέντευξη 7) οι μουσικές πρακτικές και το φαγητό (Συνέντευξη 29) και οραματίζονται ένα τρόπο διατήρησης της μέσα από την ψηφιακή καταγραφή ιστοριών του τόπου (Συνέντευξη 6). Για ορισμένους κατοίκους η παράδοση πρέπει να διατηρείται, αλλά να είναι και εκσυγχρονισμένη με το σήμερα. Σε αυτή την κατεύθυνση προτείνονται ιδέες για την καταγραφή κοινωνικών πρακτικών και συνηθειών του παρελθόντος (π.χ. πως ζυμώνανε το αλεύρι με το δικό τους σιτάρι).

Τα γλέντια στο Λασιίθι αποτελούν βασικό στοιχείο της συλλογικής ζωής των κατοίκων, της συλλογικής μνήμης και της πολιτιστικής κληρονομιά του (Συνέντευξη

29). Συχνά τα γλέντια ακολουθούν εθιμικές πρακτικές των οικισμών της περιοχής που είναι αλληλένδετα συνδεδεμένες με τις αγροτικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες της περιοχής και συνακόλουθα με τις πρακτικές μιας κοινωνικής και συνεργατικής οικονομίας στην οποία ο ρόλος των κοινών και της κοινότητας είναι σημαντικός. Οι παραδόσεις και είναι συνδεδεμένες με την τοπική οικονομία και τις πεποιθήσεις των κατοίκων για τους άγιους που προστατεύουν τον κάθε οικισμό. Το κάθε χωριό οργανώνει το πανηγύρι του σε ημερομηνία που εορτάζεται ο προστάτης του χωριού. Στις γιορτές πατάτες στο Τζερμιάδο τον Αύγουστο συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός επισκεπτών ενώ παρόμοιες γιορτές γίνονται και σε άλλους οικισμούς με τις γιορτές του κολοκυθιού στο Αβρακόντε, του βοσκού στο Καμινάκι, του Αγίου Ιωάννη του Καμπίτη κλπ. (Συνέντευξη 7). Τα πανηγύρια του παρελθόντος μνημονεύονται με μια αίσθηση θρησκευτικότητας και κατάνυξης (Συνέντευξη 11).

Εικόνα 9: Γλέντι του Αη Γιάννη του Οροπεδίτη το 1957. Φωτογραφία: Πόπη Σπανάκη

Ιδιαίτερες αναφορές γίνονται από ηλικιωμένους κατοίκους για γάμους του παρελθόντος που διαρκούσαν πολλές ημέρες και πλαισιώνονταν με ποικίλες παραδοσιακές τελετουργίες του γάμου (πρόγαμος, έκθεση των προυκιών της νύφης, δημιουργία εφτάζυμου ψωμιού, η οινοποσία με φλασκή κρασί, η συνοδεία των μουσικών οργάνων κλπ. (Συνέντευξη 22).

Στις συνεντεύξεις αναγνωρίζεται ο ρόλος των πολιτιστικών συλλόγων στην ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή της τοπικής κοινωνίας. Σε αυτή τη βάση αναφέρονται οι δράσεις τους κυρίως τη θερινή περίοδο, οι διαλέξεις και οι κοινωνικές εκδηλώσεις και σχολιάζεται η σημασία τους στην ανάπτυξη της συλλογικής ζωής και της κοινωνικότητας, ιδιαίτερα σε σχέση με ομάδες που έχουν περιορισμένες ευκαιρίες ελεύθερου χρόνου και δημιουργικής απασχόλησης, όπως είναι οι γυναίκες (Συνέντευξη 17 & 18). Σε αυτή τη βάση μνημονεύονται δραστηριότητες του Συλλόγου Γυναικών που συμβάλουν στη διαμόρφωση ενός υβριδικού δικτύου κοινωνικότητας που περιλαμβάνει από συζητήσεις και ανταλλαγές απόψεων σε θέματα κοινοτικού ενδιαφέροντος μέχρι πολιτιστικές και κοινωνικές δράσεις που λειτουργούν ως ένα δίκτυο κοινωνικής προστασίας και εθελοντικής δράσης από τα κάτω (Συνέντευξη 18).

Παράλληλα, σχολιάζονται, η σχετική αδράνεια των τοπικών πολιτιστικών συλλόγων, η περιορισμένη συμμετοχή, η περιοδική συγκέντρωση δραστηριοτήτων τους στη θερινή περίοδο στο διάστημα της έντασης της εργασιακής δραστηριότητας στην περιοχή σε αντιδιαστολή με τους χρόνους αδράνειας του χειμώνα (Συνέντευξη 7). Επίσης, ασκείται κριτική για τον κατακερματισμό της συλλογικής δράσης των συλλόγων και η ύπαρξη πολλών συλλόγων με περιορισμένη δραστηριότητα που αναλώνονται σε τοπικιστικά ζητήματα και δίνουν χώρο σε διάφορους ανθρώπους που δεν έχουν σχέση με την περιοχή και επιθυμούν να διεκδικήσουν θέσεις εξουσίας. Σε αυτή τη βάση εμφανίζονται φωνές που θεωρούν πως η λειτουργία των συλλόγων, ιδίως των πολιτιστικών με τα εποχιακά γλέντια, είναι ξεπερασμένη και υπάρχουν φωνές που προτείνουν τη δημιουργία επιτροπών για συντονισμό των δράσεων των τοπικών πολιτιστικών συλλόγων (Συνεντεύξεις 6, 10 & 15) .

Διαμάχες και κοινωνικές εντάσεις «Κατωμερίτες και πανωμερίτες», οι «μόνιμοι και οι επισκέπτες»

Μια άλλη διάσταση που αναφέρεται στις αφηγήσεις αφορά τις κοινωνικές εντάσεις και τις τοπικές αντιπαραθέσεις στο Οροπέδιο. Έτσι, σχολιάζεται η διαφοροποίηση

των κατοίκων του Οροπεδίου σε κατωμερίτες, αυτούς που κατοικούν στα 'κάτω' χωριά του Λασιθίου που βρίσκονται γύρω από το Τζερμιάδο με τους 'πάνωμερίτες', τους κατοίκους των πάνω χωριών που βρίσκονται κοντά στις παρυφές των Λασιθιώτικων ορών με επίκεντρο τον οικισμό του Αγίου Γεωργίου. Σε κάποιο βαθμό οι σύγχρονες εντάσεις αποτελούν συνέχεια παλαιότερων μορφών διαμάχης γύρω από ζητήματα αυτοδιοίκησης, τοπικιστικών ανταγωνισμών για την κυριαρχία σε τοπικό επίπεδο με όρους κύρους και γοήτρου αλλά και κοινωνικών αντιπαραθέσεων με διακύβευμα τις χρήσεις γης (π.χ. διενέξεις κτηνοτρόφων και αγροτών) (Συνεντεύξεις 4, 6, 13, 21, 24, 26 & 27).

Τα τελευταία χρόνια κάποιες εντάσεις έχουν αναζωπυρωθεί εξ αιτίας διοικητικών μεταβολών. Για παράδειγμα η συσσώρευση διοικητικών υπηρεσιών στο Τζερμιάδο και η απόφαση για τη λειτουργία του δημοτικού σχολείου στον Άγιο Γεώργιο έχουν αποτελέσει αντικείμενο διενέξεων και αντιπαραθέσεων των κατοίκων των δύο οικισμών. Για τους κατοίκους μικρότερων οικισμών συχνά αυτή η διαπάλη παρουσιάζεται σαν μια σύγκρουση για την ηγεμονία του Οροπεδίου (Συνέντευξη 23). Σε άλλες περιπτώσεις αναφέρονται και εντάσεις για το επιλεκτικό ενδιαφέρον τοπικών παραγόντων για το Ψυχρό, ένα οικισμό που έχει αναπτυχθεί τουριστικά λόγω του Ιδαίου Άνδρου (Συνέντευξη 21 & 26). Σε γενικές γραμμές αυτές οι διαμάχες θεωρούνται από τους περισσότερους κατοίκους ως παράγοντας κοινωνικής έντασης που πάντως δεν φαίνεται να υπερβαίνουν τα συνηθισμένα πλαίσια των τοπικών ανταγωνισμών που χαρακτηρίζουν τις τοπικές κοινωνίες. Την ίδια ώρα υπάρχουν φωνές που εκφράζουν μια διάθεση κριτικής αυτών των αντιπαραθέσεων και αναζήτησης κινήτρων για την υπέρβασή τους (Συνέντευξη 18).

Μια άλλη πηγή έντασης διαφαίνεται ανάμεσα σε αυτούς που έφυγαν κάποια στιγμή από το οροπέδιο, σπούδασαν και εξελίχθηκαν και με αυτούς που έμειναν. Οι δεύτεροι δεν δέχονται εύκολα τη γνώμη και την άποψη των πρώτων και το διαφορετικό που μπορεί να φέρνουν στην κοινότητα με την επιστροφή τους ή τις επισκέψεις τους στην περιοχή (Συνεντεύξεις 1, 6 & 24) και οι πρώτοι τονίζουν πως συχνά οι μόνιμοι κάτοικοι δεν δέχονται τη διαφορετικότητα και εκφράζουν μια μορφή κοινωνικού ρατσισμού προς τους έξω (Συνέντευξη 6 & 29). Από ότι φαίνεται ο αγώνας για επιβίωση και αυτοσυντήρηση των μόνιμων κατοίκων δημιουργεί μια

ανάγκη για διατήρηση των παραδοσιακών πρακτικών και επιφυλάξεις για το νέο (Συνέντευξη 26). Σε αυτή τη βάση εκφράζονται επιφυλάξεις ακόμη και σε νέους καλλιεργητές που προσπαθούν να επενδύσουν στη γη εφαρμόζοντας σύγχρονες μεθόδους καλλιέργειας και εκτατικής καλλιέργειας (Συνέντευξη 13). Από την άλλη υπάρχουν φωνές που θεωρούν πως οι έξω αποτελούν σημαντικό ανθρώπινο κεφάλαιο για την τοπική κοινωνία αφού μπορούν να προσφέρουν στην ζωή του τόπου με τις ιδέες και δυνητικές χρηματοδοτήσεις (Συνέντευξη 25).

Μετανάστες

Οι στάσεις απέναντι στους μετανάστες είναι συνήθως ανάμικτες. Από τη μια μεριά τονίζεται ο θετικός ρόλος των μεταναστών στην τοπική οικονομία και τη ιδιαίτερη συμβολή τους στην απαιτούμενη (χειρωνακτική) εργασία στο κάμπο, ακόμη και στη συμβολή τους στη διεξαγωγή πανηγυριών και από την άλλη εκφράζονται ανησυχίες για μορφές παραβατικότητας, για ζητήματα υγιεινής και παράνομης διακίνησης μεταναστών (Συνεντεύξεις 4, 6, 7, 9, 11, 15, 22).

Οι στάσεις αυτές διαφέρουν ανάλογα με την κατηγορία μεταναστών που υπάρχει στην περιοχή. Για τους λιγοστούς μετανάστες, κυρίως Αλβανικής καταγωγής, που ζουν μόνιμα και εργάζονται σε αγροτικές καλλιέργειες της περιοχής οι κάτοικοι τονίζουν πως έχουν αφομοιωθεί στην τοπική κοινωνία και εργάζονται είτε ως καλλιεργητές είτε ως μόνιμοι εργάτες στους μεγάλους (παραγωγούς). Σε γενικές γραμμές οι στάσεις τους είναι μάλλον θετικές.

Επιφυλάξεις ή και αρνητικά σχόλια εκφράζονται για τους εποχιακούς εργάτες από ασιατικές χώρες. Έτσι τίγονται ζητήματα της υγείας, των παράνομων κυκλωμάτων διακίνησης τους και οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης των εποχιακών μεταναστών που δεν διαθέτουν νόμιμα έγγραφα. Οι κάτοικοι επισημαίνουν την ανάγκη τήρησης κανόνων υγιεινής και προστασίας των δικαιωμάτων τους με ευθύνη της πολιτείας (Συνέντευξη 7). Την ίδια ώρα δεν λείπουν και οι φωνές που εκφράζουν τους φόβους τους από την παρουσία εποχιακών μεταναστών που ενισχύεται από το κλίμα ηθικού πανικού που διαμορφώνονται στα τηλεοπτικά

κανάλια. Σε άλλες περιπτώσεις τονίζονται ζητήματα παραβατικότητας και εκμετάλλευσης τους (Συνέντευξη 7).

Ομάδα εστιασμένης συζήτησης με νέους

Η ομάδα εστιασμένης συζήτησης (focus group) είναι μια μέθοδος ομαδικής συνέντευξης η οποία έχει εμφανιστεί από τη δεκαετία του 1950 και στις τελευταίες δεκαετίες έχει γίνει ιδιαίτερα δημοφιλής στις έρευνες εκτίμησης αναγκών. Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιεί την ομαδική αλληλεπίδραση και τη ανάπτυξη του διαλόγου και της συζήτησης γύρω από εστιασμένα θέματα για τη δημιουργία δεδομένων που ενδιαφέρουν την έρευνα. Συνήθως, μια ομάδα εστίασης αποτελείται από 7 έως 10 συμμετέχοντες που έχουν επιλεγεί τυχαία ή με επιλογή. Συνήθως συντονίζεται από ειδικευμένο συνεντευκτή που ενθαρρύνει τη συμμετοχή στη συζήτηση, τη έκφραση διαφορετικών απόψεων και τη διαμόρφωση ομαδικού πνεύματος συνεργασίας και αλληλοκατανόησης και προβληματισμού γύρω από τα ζητήματα που είναι προς διερεύνηση.⁵³

Η ομάδα εστιασμένης συζήτησης με νέους του Λασιθίου έγινε στο κτίριο του Πολιτιστικού Συλλόγου Μαρμακέτου. Είχε προηγηθεί επικοινωνία με την κοινωνική υπηρεσία του Δήμου για τη διαμεσολάβηση και την ενημέρωση των νέων. Είχε ζητηθεί να υπάρχει αντιπροσώπευση και των δύο φύλων και νέων από διαφορετικούς οικισμούς. Τελικά στη συνάντηση συμμετείχαν πέντε άνδρες και δύο γυναίκες. Η συνάντηση κράτησε περίπου μιάμιση ώρα και σε αυτήν εμπλέκθηκαν όλοι οι συμμετέχοντες που εξέφρασαν ενδιαφέροντες προβληματισμούς για την κατάσταση των νέων στο Οροπέδιο Λασιθίου. Παρακάτω παραθέτουμε τις βασικές απόψεις που εκφράστηκαν στην διάρκεια της ομαδικής συνέντευξης

Οι νέοι σχολιάζουν κυρίως τα προβλήματα της έλλειψης νεανικής κοινωνικότητας και ευκαιριών ψυχαγωγίας και συναναστροφής στην περιοχή τους τονίζοντας πως, ιδιαίτερα στη διάρκεια του χειμώνα αναγκάζονται να περιορίζονται

⁵³ J. T. Maed, 2010, "Focus Groups: A Method of Needs Assessment", *The Journal of Continuing Education in the Health Professions*, 18: 150-154· Packer-Muti B., 2010, "Conducting a Focus Group", *The Qualitative Report* 15 (4): 1023-1026· Anna Bagnoli & Andrew Clark (2010) Focus groups with young people: a participatory approach to research planning, *Journal of Youth Studies*, 13: (1): 101-119.

σε παρέες στα σπίτια ή σε τοπικά μικρά μαγαζιά όπως τα ρακάδικα. Την καλοκαιρινή περίοδο οι ευκαιρίες είναι περισσότερες καθώς υπάρχουν οι καφετέριες που λειτουργούν εποχιακά. Για μεγαλύτερες ευκαιρίες διασκέδασης οι νέοι καταφεύγουν στα αστικά κέντρα σπαταλώντας χρόνο και χρήμα στις μετακινήσεις. Επιπλέον, αναφέρθηκαν στις οικονομικές δυσκολίες που έχει ένας νέος που αποφασίζει να μείνει στο Λασίθι αφού τα εισοδήματα προέρχονται από αγροτικές καλλιέργειες κυρίως το καλοκαίρι ενώ το κόστος ζωής είναι ιδιαίτερα αυξημένο λόγω των καιρικών συνθηκών με τις χαμηλές θερμοκρασίες το χειμώνα που απαιτούν μεγάλες ποσότητες καυσίμων για θέρμανση και των αυξημένων μετακινήσεων τους.

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται για τις βιογραφικές διαδρομές των κοριτσιών, τα οποία όταν σπουδάζουν δεν επιλέγουν την επιστροφή τους στο χωριό, αφού παραμένουν για εργασία σε αστικά κέντρα ή αλλού. Αντίθετα τα αγόρια που διαθέτουν σπίτι και περιουσία έχουν τη δυνατότητα να παραμείνουν και να ασχοληθούν με τον πρωτογενή τομέα εάν δεν επιλέξουν ή δεν κατορθώσουν να σπουδάζουν. Οι συμμετέχοντες σχολίασαν αυτήν την τάση φυγής του νεανικού πληθυσμού από την περιοχή, ιδίως των κοριτσιών με αποτέλεσμα να δημιουργείται δυσαναλογία μεταξύ των δυο φύλων με τις συνέπειες που έχει στη σύναψη σχέσεων «εδώ δεν υπάρχουν νύφες».

Όσον αφορά στις σχέσεις των νέων με την πολιτική, το κράτος και την τοπική αυτοδιοίκηση φαίνεται να υπάρχει μια γενικότερη τάση προβληματοποίησης και έλλειψης εμπιστοσύνης για τους θεσμούς της πολιτείας αφού δεν είναι σε θέση να ανταποκριθούν στα αυξημένα τους καθημερινά προβλήματα των νέων και ιδιαίτερα όσων ζουν μόνιμα σε αυτές τις περιθωριοποιημένες ορεινές περιοχές. Ακόμη, υποστηρίζουν πως δεν υπάρχει ισότιμη κατανομή των πόρων, των δημόσιων επενδύσεων και των αναπτυξιακών προσπάθειών σε όλες τις περιοχές του Οροπεδίου.

Μία άλλη θεματική που απασχολεί το νεανικό πληθυσμό είναι το πεδίο της οικονομίας. Αναφέρονται στην έλλειψη ολοκληρωμένου σχεδίου ανάπτυξης και έγκαιρου προγραμματισμού για την ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας με ενημέρωση από ειδικούς σε σχέση με νέες καλλιέργειες και παροχή τεχνογνωσίας

γύρω από καινοτόμες αγροτικές πρακτικές. Τονίζουν τη ανάγκη για εκσυγχρονισμό του τοπικού συνεταιρισμού προκειμένου να ακολουθήσει στις σύγχρονες εξελίξεις. Παρόλες τις δυσκολίες που βιώνουν στην καθημερινή τους ζωή θεωρούν πως υπάρχουν δυνατότητες ανάπτυξης της περιοχής που διαθέτει ποιοτικά προϊόντα, έχει όμορφο φυσικό περιβάλλον και πλούσια πολιτισμική παράδοση. Κατά συνέπεια θεωρούν πως αξίζει να πραγματοποιηθεί μια συλλογική προσπάθεια για μια βιώσιμη ανάπτυξη.

Τους νέους της περιοχής δείχνει να απασχολεί ο αθλητισμός και ο πολιτισμός. Θεωρούν ότι υπάρχει ανεπάρκεια αθλητικών υποδομών. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται για την αξιοποίηση του εγκαταλελειμμένου γυμναστηρίου, το οποίο παραμένει κλειστό για τρία χρόνια, ως χώρο προπονήσεων. Σε σχέση με τον πολιτισμό δείχνουν υψηλό βαθμό ευαισθητοποίησης για τις παραδόσεις που κληροδότησαν οι παλαιότερες γενεές και επιδιώκουν να τις αναβιώσουν. Σχολιάζουν μάλιστα τη σημασία που έχουν ορισμένα πρόσωπα που έχουν συμβάλει στην εκμάθηση μουσικής και χορού στην περιοχή.

Η αίσθηση που συνάγεται από τις αναφορές και τους σχολιασμούς των νέων είναι πως έχει διαμορφωθεί με την πάροδο του χρόνου ένα κλίμα προβληματισμού και αποθάρρυνσης, που μερικές φορές καταλήγει σε μια αίσθηση ματαιοδοξίας και απογοήτευσης για προσπάθεια συλλογικής δράσης παρέμβασης για αλλαγής της υπάρχουσας κατάστασης. Αυτή η αίσθηση των νέων πως τα πράγματα δεν μπορούν να αλλάξουν εύκολα στον τόπο τους αποτελεί ένα ανασταλτικό παράγοντα στη διαδικασία κοινωνικής αλλαγής και θέτει ως σημαντικό διακύβευμα τη ενδυνάμωση και την κινητοποίηση τους μέσα, ίσως, από παραδειγματικές δράσεις στις οποίες οι νέοι μπορούν να έχουν σημαντικό ρόλο.

Εθνογραφικές παρατηρήσεις

Η εθνογραφική παρατήρηση του οικιστικού και κοινωνικού περιβάλλοντος του Οροπεδίου Λασιθίου υπήρξε σημαντική εμπειρία για την ερευνητική ομάδα. Η παρουσία μας στο Οροπέδιο μας έδωσε τη δυνατότητα να εντοπίσουμε στοιχεία της κοινωνικής οργάνωσης του χώρου που σε συνδυασμό με το ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον συναπαρτίζουν το ιδιαίτερο οικοσύστημα του Οροπεδίου Λασιθίου. Ο συνδυασμός της εθνογραφικής παρατήρησης με τη διερεύνηση των προφορικών μαρτυριών έδωσε τη δυνατότητα να κατανοήσουμε όψεις της εντόπιας κοινωνικής ζωής, τη στενή σχέση της φύσης με τον δομημένο περιβάλλον.

Το οικιστικό τοπίο αντανακλά τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος έχει οικειοποιηθεί το φυσικό περιβάλλον, δηλαδή τη διαδικασία της κοινωνικής και πολιτισμικής κατασκευής του περιβάλλοντος αλλά και τα σημάδια που αφήνει στο τοπίο η διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής (Νιτσιάκος 2000).⁵⁴ Οι φωτογραφίες του κοινωνικού τοπίου διαβάζονται ως «κείμενα» που επιτρέπουν μέσα από τις οπτικές μεθόδους να εξάψει την κοινωνιολογική φαντασία του εθνογράφου για να εξερευνήσει την πολιτισμική σημασία του τοπίου και τη σχέση του με την κοινωνική καθημερινότητα της τοπικότητας.⁵⁵ Η εθνογραφική περιήγηση σε οικισμούς της περιοχής μας αποκάλυψε ένα οικιστικό τοπίο που σε σημαντικό βαθμό έχει τάσεις εγκατάλειψης και ερήμωσης ως επακόλουθο της δραματικής μείωσης του πληθυσμού που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1960 και κορυφώθηκε τις τελευταίες δεκαετίες. Εγκαταλελειμμένα σπίτια και ερειπωμένοι οικισμοί στους οποίους συναντάμε στοιχεία μιας ενδιαφέρουσας λαϊκής αρχιτεκτονικής, κατεστραμμένοι ανεμόμυλοι, απομεινάρια παλιών σχολείων, καφενείων και βιοτεχνικών μονάδων του παρελθόντος παραπέμπουν σε μια ενδιαφέρουσα κοινωνία του παρελθόντος που βίωσε με ιδιαίτερο τρόπο τη διαδικασία της αστικοποίησης της ελληνικής

⁵⁴ Β. Νιτσιάκος Β. 2000, «Η ιστορικότητα του τόπου: Χρήσεις και μεταμορφώσεις του φυσικού χώρου σε δύο ορεινές κοινότητες της Βαλκανικής: συγκριτική προσέγγιση». Στο: Β. Νιτσιάκος & Χ. Κασίμης, 2000, Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής: συγκρότηση και μετασχηματισμοί, Αθήνα, Πλέθρον, 201-216

⁵⁵ Knowles C. & P. Sweetman (eds) 2004. *Picturing the social landscape: visual methods and the sociological imagination*. London and New York, Routledge.

κοινωνίας και το ρεύμα της αγροτικής εξόδου που παρατηρήθηκε σε όλη τη χώρα (βλ. Εικόνες 3 και 4).

Εικόνα 10. Η πόρτα παλαιού εγκαταλελειμμένου κτίσματος προς πώληση. (Φωτογραφία: Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου)

Εικόνα 11: Δείγματα της λαϊκής αρχιτεκτονικής των σπιτιών στον Άγιο Χαράλαμπο (Φωτογραφία Γιάννης Ορφανός)

Στα στενά σοκάκια των δρόμων των οικισμών του Λασιθίου ο επισκέπτης μπορεί να συναντήσει στοιχεία του παρελθόντος και υπολείμματα μιας αξιοσημείωτης λαϊκής αρχιτεκτονικής που συχνά αναμιγνύονται με μοντέρνα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες αγροτικές λειτουργίες της κοινότητας (κυρίως αγροτικά οχήματα και τρακτέρ) και μαρτυρούν το αργόσυρτο πέρασμα από τις παραδοσιακές στις σύγχρονες μορφές καλλιέργειας της γης (βλ. Φωτογραφίες 2 και 3).

Εικόνα 12: Σοκάκι στο Τζερμιάδο. (Φωτογραφία Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου)

Εικόνα 8. Τρακτέρ σε στρέμματα με ελιές και μηλιές. Φωτογραφία Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου

Το εξαιρετικής ομορφιάς φυσικό περιβάλλον του Οροπεδίου δείχνει να προεκτείνεται μέσα στο οικιστικό τοπίο και να συγκροτεί μια αδιάσπαστη ενότητα φύσης και πολιτισμού στο ιδιαίτερο οικοσύστημα της περιοχής που χαρακτηρίζεται από την επιβλητική κυκλική παρουσία των Λασιθιώτικων βουνών. Είναι αυτά που επηρεάζουν και διαμορφώνουν όχι μόνο τη φυσική υπόσταση αλλά και τις συνθήκες ύπαρξης των ανθρώπων. Η παρεμβολή του φυσικού τοπίου μέσα στο

οικιστικό περιβάλλον του Λασιθίου μαρτυρά και την ιδιαίτερη συμβολική και οικονομική σημασία που έχει η φύση στην εντόπια κοινωνική ζωή (Εικόνες 7 και 8).

Εικόνα 13. Φύση και περιβάλλον στο Οροπέδιο. Πίσω από την ταβέρνα “Γεύσεις Οροπεδίου” στο Τζερμιάδο, ξεπροβάλλουν μηλιές και πατατοκαλλιέργειες.
Φωτογραφία Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου

Εικόνα 14. Κτήριο στον Άγιο Κωνσταντίνο που ζευγαρώνει με τα στοιχεία της φύσης.
Φωτογραφία: Γιάννης Ζαϊμάκης

Η κοινωνική καθημερινότητα στο Λασίθι έχει περιορισμένους θύλακες ψυχαγωγίας και διασκέδασης. Υπάρχουν μικροί οικισμοί που δεν διαθέτουν ούτε καφεενείο ούτε κάποιο μίνι μάρκετ ή παντοπωλείο. Η ψυχαγωγική δραστηριότητα τις βραδινές ώρες περιορίζεται στους μεγαλύτερους οικισμούς της περιοχής, κυρίως στον Άγιο Γεώργιο και στο Τζερμιάδο σε μικρά καφέ μπαρ, καφενεία και ταβέρνες στις οποίες συχνάζουν οι νέοι της περιοχής. Η οινοποσία σε αυτούς του χώρους είναι πολύ

συνηθισμένη και οι θαμώνες είναι κατά βάση άνδρες. Σύμφωνα, με προφορικές μαρτυρίες η ψυχαγωγική δραστηριότητα των κατοίκων συμπεριλαμβάνει εξόδους σε αστικά κέντρα, κυρίως στο Ηράκλειο, οι οποίοι έχουν μεγάλη διάρκεια.

Εικόνα 15. Ταβέρνα στο Τζερμιάδο κατά την περίοδο τουριστικής σεζόν. Φωτογραφία Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου

Η ερευνητική ομάδα επισκέφτηκε πολιτιστικούς συλλόγους, χώρους επικοινωνίας και συναναστροφής νέων, στέκια της περιοχής και τους περιορισμένους αθλητικούς χώρους: το ανολοκλήρωτο αθλητικό κέντρο και το Παπατζιρίτειο γήπεδο ποδοσφαίρου του Οροπεδίου στην Κουδουλαλιά του Αβρακόντε που εγκαινιάστηκε το 2020 και αποτελεί μια σημαντική εστία νεανικής κοινωνικότητας στο Λασίθι.

Εικόνα 16. Τα μέλη της ερευνητικής ομάδας έξω από τον Πολιτιστικό Σύλλογο
Μαρμακέτου. Φωτογραφία Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου

Οι επισκέψεις σε απομακρυσμένους οικισμούς του Οροπεδίου μας έδειξαν πως στην περιοχή άκμασε στο παρελθόν μια ενδιαφέρουσα οικοτεχνική και αγροτική δραστηριότητα γύρω από τις γεωργικές καλλιέργειες και τη σημασία πολιτισμική, οικονομική και συμβολική των ανεμόμυλων η παρουσία των οποίων δεσπόζει στη θέα του τοπικού τοπίου, υπενθυμίζοντας μας τη σημαντική αγροτοβιομηχανική κληρονομιά που είναι εμφανής στα υλικά κατάλοιπα των ανεμοκίνητων αντλητικών μύλων και τα διάφορα μυλοτόπια στην περιοχή αλλά και στο εσωτερικό των οικισμών.

Την ποικιλία των ποικιλία των οικοτόπων της περιοχής με τη σχετικά πυκνή δασική βλάστηση και χαρακτηριστικά ενδημικά είδη χλωρίδας και πανίδας, τις παρεμβάσεις των Ενετών με τα αποστραγγιστικά αυλάκια, οι λεγόμενες λίνιες που χρονολογούνται από την περίοδο της βενετοκρατίας και προφυλάσσουν το πεδινό τμήμα από τις πλημμύρες. Ακόμη, συνειδητοποιήσαμε το ρόλο των κλιματολογικών συνθηκών στην καθημερινότητα των κατοίκων και τις δυσκολίες που διαμορφώνονται στην χειμερινή περίοδο (πολύ χαμηλές θερμοκρασίες, συχνά προβλήματα από φυσικές καταστροφές).

Συλλογική Μνήμη

Στις αφηγήσεις των κατοίκων οι μνήμες του παρελθόντος έχουν ιδιαίτερη αξία. Η κοινωνία του Λασιθίου συχνά ανακαλεί το παρελθόν έντονης οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας και η συλλογική μνήμη υπάρχει παντού. Στις εκφορές της προφορικής ιστορίας με ένα πλούσιο ρεπερτόριο αφηγήσεων επικεντρώνεται σημαντικές ιστορικές περιόδους, όπως είναι η κατοχή για την οποία αναφέρονται περιστατικά με τους Ιταλούς και Γερμανούς κατακτητές και ο ρόλος των δωσίλογων (Συνεντεύξεις 12 και 30), οι εργασίες διάνοιξης των δρόμων με υποχρεωτική αγγαρεία των ντόπιων προς Ηράκλειο και προς άγιο Νικόλαο που είχε ξεκινήσει πριν την κατοχή (Συνέντευξη 22).

Μια άλλη σημαντική θεματική στις αφηγήσεις τους είναι οι συνθήκες ζωής και ο αγώνας επιβίωσης των κατοίκων, η μετανάστευση και η φυγή και βεβαίως η πολιτισμική κληρονομιά των ανεμόμυλων. Παράλληλα η συλλογική μνήμη εγγράφεται στα υπολείμματα του χώρου στις φωτογραφίες που διακοσμούν τις κατοικίες στις οποίες βλέπουμε σχολεία με πολλά παιδιά (Εικόνα 9) και τις συνθήκες της αγροτικής καλλιέργειας και τον αξιοσημείωτο ρόλο των γυναικών αλλά και τις έμφυλες δομές της κοινωνίας (Εικόνες 10 και 11). Η περιπλάνηση μας στους οικισμούς μας επέτρεψε και να μπορέσουμε να εντοπίσουμε και το μεγάλο αριθμό σπιτιών της μεσοπελεμικής και κυρίως της μεταπολεμικής περιόδου που έχουν πλέον εγκαταληφθεί από τους κατοίκους του Οροπεδίου.

Εικόνα 17. Οι μαθητές του Σχολείου του Τζερμιάδου σε παλιά φωτογραφία. (Φωτογραφία Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου)

Εικόνα 18. Το φύτεμα κηπευτικών στο μεταπολεμικό Λασίθι. Ομαδική εργασία της οικογένειας στα χωράφια. Φωτογραφία: Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου

Εικόνα 19. Παλιό εγκαταλελειμμένο, ετοιμόρροπο κτίσμα που βρίσκεται ψηλά στο Τζερμιάδο.

Φωτογραφία Κωνσταντίνα Αντωνοπούλου

Ανάμεσα στο φωτογραφικό υλικό που σύλλεξε η ομάδα παρατηρήσαμε την εμφατική παρουσία της γυναίκας στις οικονομικές δραστηριότητες της τοπικής κοινωνίας σε συνδυασμό με ενδιαφέρουσες αφηγήσεις ζωής που ανιστορούν το ρόλο της γυναίκας και τη συμβολή της σε μια οικονομία επιβίωσης. Το κεφάλαιο της γυναικείας παρουσίας αποτελεί ξεχωριστό ζήτημα που αξίζει την περαιτέρω διερεύνηση και ενδεχομένως με σειρά συλλογικών δράσεων και παρεμβάσεων που θα συμβάλλουν στην γυναικεία ενδυνάμωση.

Εικόνα 20: Εργασίες αλωνίσματος με τη συνδρομή βοδιών που καθοδηγούνται από γυναίκα στο Λασίθι. Φωτογραφία: Πόπη

Σπανάκη

Εικόνα 21: Η Πόπη Σπανάκη μαζί με οικόσιτα ζώα που αποτελούσαν αναπόσπαστο στοιχείο της κοινωνικής καθημερινότητας και της αγροτικής οικονομίας στο Λασίθι της μεταπολεμικής εποχής.

Ανάλυση πλεονεκτημάτων, μειονεκτημάτων, προκλήσεων και κινδύνων των αναπτυξιακών προοπτικών της τοπικής κοινωνίας (SWOT ανάλυση)

Η μεθοδολογία SWOT ανάλυσης (Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats) έχει αξιοποιηθεί στη μελέτη της υφιστάμενης κατάστασης οργανισμών, ιδιαίτερων κοινοτήτων και ομάδων ενδιαφέροντος καθώς και στη διερεύνηση των προκλήσεων, των προοπτικών και των κινδύνων που διαμορφώνονται στη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής.⁵⁶ Σε επίπεδο τοπικών κοινωνιών που βρίσκονται σε συνθήκες κοινωνικής αποστέρησης δίνει τη δυνατότητα να συγκεντρώσει και να αναλύσει δεδομένα και πληροφορίες που θα συμβάλλουν στη συστηματική ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης· των προοπτικών και των προκλήσεων που ανοίγονται προς την κατεύθυνση της αειφόρου και βιώσιμης ανάπτυξης αλλά και των βασικών εμποδίων και των κινδύνων που υπάρχουν στην τοπικότητα και πρέπει να ληφθούν υπόψη στις στρατηγικές επιλογές αναπτυξιακών προγραμμάτων.

Σε αυτήν τη μελέτη έχουμε εφαρμόσει τη μεθοδολογία SWOT για να εξετάσουμε όλους αυτούς τους παράγοντες και τα ζητήματα που απασχολούν την τοπική κοινωνία λαμβάνοντας υπόψη τις αντιλήψεις, τους προβληματισμούς και τους οραματισμούς των Οροπεδιτών. Στον παρακάτω πίνακα απεικονίζονται συνοπτικά αυτές οι τάσεις που μπορούν να ληφθούν υπόψη από τοπικούς φορείς και οργανώσεις και σχεδιαστές αναπτυξιακών προγραμμάτων και κοινωνικών πολιτικών.

⁵⁶ Για την SWOT ανάλυση σε μελέτες με επίκεντρο ιδιαίτερες χωρικές κοινότητες βλ. Margles Σ., Masozera M., Rugyerinyange L., Kaplin B. (2010) Participatory Planning: Using SWOT-AHP Analysis in Buffer Zone Management Planning, *Journal of Sustainable Forestry*, 29:6-8, 613-637· Singh N. 2009, "SWOT analysis; a useful tool for community vision, A concept paper of central Himalayan village", *Researcher*, 1(3), 2009, 25-27.

ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	➤ Εξαιρετικό φυσικό και υγιεινό περιβάλλον με πλούσια χλωρίδα και πανίδα μέρος του οποίου έχει συμπεριληφθεί στις προστατευόμενες περιοχές (Natura) ➤ Πλούσια πολιτισμική κληρονομιά και ιστορία ➤ Σημαντική παράδοση μιας οικιακής οικονομίας αυτάρκειας και αυτοκατανάλωσης με επίκεντρο τους ανεμόμυλους στον κάμπο του Οροπεδίου ➤ Υψηλοί δείκτες απασχόλησης και χαμηλή ανεργία ➤ Σημαντική παράδοση χειροτεχνίας και παραδοσιακών επαγγελμάτων ➤ Ύπαρξη σημαντικού τοπίου μνήμης και άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς στο «μυλοτόπι της Αμπέλου» ➤ Σημαντικοί αρχαιολογικοί χώροι με επίκεντρο το Δικταίο Άντρο ➤ Ύπαρξη σημαντικών ορειβατικών μονοπατιών ➤ Εξαιρετικής ποιότητας τοπικά αγροτικά και γαλακτοκομικά προϊόντα ➤ Το τοπίο και οι τρόποι ζωής δεν έχουν διαβρωθεί σημαντικά από το μαζικό τουρισμό ➤ Η γεωγραφική θέση του Οροπεδίου ευνοεί το χειμερινό αθλητισμό
-----------------------------	--

ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	➤ Το δημογραφικό πρόβλημα με τη συνεχή μείωση του πληθυσμού και τους δυσμενείς δημογραφικούς δείκτες, νεανικότητας, εξάρτησης και γήρανσης ➤ Η γεωγραφική απομόνωση και η κοινωνική περιθωριοποίηση της περιοχής ➤ η περιορισμένη ανάπτυξη του τριτογενή τομέα και της οικονομίας της γνώσης ➤ οι περιορισμοί των τοπικών κλιματικών συνθηκών ➤ η απουσία εξωσχολικών δραστηριοτήτων, επαρκών μηχανισμών κοινωνικοποίησης των παιδιών, νεανικής κοινωνικότητας και δικτύων ψυχαγωγίας ➤ Ο μονοθεματικός τουρισμός στραμμένος προς το Δικταίο Άντρο ➤ Η απουσία ενός ολοκληρωμένου σχεδιασμού παρεμβάσεων για την ποιοτική αναβάθμιση της περιοχής και οι δυσκολίες εφαρμογής αναπτυξιακών παρεμβάσεων ➤ Η εξάρτηση της οικονομίας της περιοχής από τον πρωτογενή τομέα και τον εποχιακό τουρισμό ➤ Η απουσία ιδιωτικών και κρατικών επενδύσεων ➤ Η χαμηλή αποδοτικότητα των κατακερματισμένων αγροτικών κλήρων ➤ Η απουσία συνεταιριστικής κουλτούρας και μορφών συλλογικής δράσης
-----------------------------	--

**ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ
ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ**

- Ενίσχυση της μικρής τάσης επανεγκατάστασης των κατοίκων του Οροπεδίου
- Ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού (ορεινός, θρησκευτικός, οικοτουρισμός κ.ά.) για την προσέλκυση περισσότερων επισκεπτών και την παράταση της τουριστικής περιόδου.
- Προσέλκυση του ενδιαφέροντος επισκεπτών και προβολή φυσιολατρικών δραστηριοτήτων (π.χ. πεζοπορία, σπηλαιολογία, κ.α.).
- Συμβουλευτική για την ανάπτυξη δραστηριοτήτων κοινωνικής οικονομίας
- Δημιουργία Παραγωγικού Συνεταιρισμού Γυναικών με πρακτικές κοινωνικής οικονομίας στη δημιουργία, μεταποίηση και εμπορία τοπικών προϊόντων αξιοποιώντας το πολιτισμικό κεφάλαιο της εργασιακής κληρονομιάς των γυναικών
- Αναβάθμιση και αξιοποίηση του Καμπάνειου Ιδρύματος και δημιουργία Κοινωνικού Ξενώνα και υποδομών για θερινά σχολεία σε συνεργασία με πανεπιστήμια και ερευνητικούς φορείς
- Ειδικά σεμινάρια για την ανάπτυξη σύγχρονων μεθόδων καλλιέργειας που θα είναι φιλικές προς το περιβάλλον και θα σέβονται τις οικολογικές αξίες της περιοχής
- Ανάπτυξη, αποπεράτωση και αξιοποίηση του αθλητικού κέντρου

ΚΙΝΔΥΝΟΙ

- Περαιτέρω συρρίκνωση του πληθυσμού
- Η συνέχιση της μείωσης του παραγωγικού δυναμικού της περιοχής και επιδείνωσης των δεικτών εξάρτησης και γήρανσης του πληθυσμού
- η ερήμωση της περιοχής, ιδίως των μικρότερων οικισμών και η σταδιακή μετατροπή του Οροπεδίου σε χώρο επίσκεψης και παραθερισμού με ελάχιστους μόνιμους κατοίκους
- η περαιτέρω υποβάθμιση του οικιστικού περιβάλλοντος και παραμέλησης των κατοικιών
- η αλλοίωση της πολιτισμικής ταυτότητας της περιοχής από την ενίσχυση του μαζικού τουρισμού
- η διάβρωση των παραδοσιακών τρόπων ζωής
- η περαιτέρω εγκατάλειψη αγροτικών περιουσιών
- η ενίσχυση τοπικιστικών εντάσεων και των στάσεων μοιρολατρίας
- η σπατάλη πόρων και η αναποτελεσματικότητα στην εφαρμογή προγραμμάτων μπορεί να ενισχύσουν την αίσθηση της αδράνειας και της αδυναμίας
- αντιμετώπιση φυσικών καταστροφών λόγω της κλιματικής αλλαγής και της απουσίας σημαντικών έργων υποδομών για την προστασία του φυσικού και οικιστικού περιβάλλοντος

Επίλογος

Η μελέτη της κοινωνίας του Λασιθίου αποτέλεσε για την ερευνητική ομάδα μια ενδιαφέρουσα εμπειρία. Μια πολιτισμική διείσδυση σε ένα ιδιαίτερο κοινωνικό κόσμο που έχει πολλά προβλήματα και ανάγκες να διαχειριστεί αλλά και πολλές δυνατότητες για να μετατρέψει τα μειονεκτήματα της κοινωνικής και γεωγραφικής απομόνωσης του σε πλεονεκτήματα.

Σε ένα κόσμο που αλλάζει και απειλείται από την κλιματική αλλαγή, τη μόλυνση του περιβάλλοντος, τις κρίσεις πανδημίας και τα υπαρξιακά αδιέξοδα της αστικής κοινωνίας, η στροφή σε κοινωνικές αξίες της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, της συνεργασίας, της συλλογικότητας, της αυτάρκειας και της κοινωνικής δικαιοσύνης που έχουν υποτιμηθεί στο κυνήγι του οικονομικού ανταγωνισμού, του ατομικισμού και της καταναλωτικής μανίας είναι μια πράξη αναστοχαστική. Αυτή η υπαρξιακή αναζήτηση του νοήματος σε ένα κόσμο συνεχών κρίσεων μπορεί να είναι μια αφετηρία για να σκεφτούμε διαφορετικά για το Οροπέδιο του μέλλοντος.

Το Οροπέδιο Λασιθίου έχει πλούσιο παρελθόν, ένα φυσικό περιβάλλον εξαιρετικής ομορφιάς και μια μοναδική οικονομική ιστορία συνδεδεμένη με την κοινωνική πρακτική του ανεμόμυλου. Ένα μοντέλο βιώσιμης ανάπτυξης που θα αξιοποιεί τα πλεονεκτήματα της περιοχής, θα λαμβάνει υπόψη του τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των κατοίκων και τη βιωμένη ιστορία τους και θα τους εμπλέκει στη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής μπορεί να συμβάλει στην αλλαγή των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων. Θα ήταν ανεδαφικό να υποστηρίζαμε ότι το όραμα της επανακατοίκησης, είναι εφικτό στο εγγύς μέλλον. Ωστόσο μπορούν να διαμορφωθούν οι προϋποθέσεις για ένα μακροπρόθεσμο οραματικό σχεδιασμό που θα περιλαμβάνει ρεαλιστικούς στόχους και οργανωμένες παρεμβάσεις και θα συμβάλει στην ανακοπή της ραγδαίας τάσης δημογραφικής συρρίκνωσης της περιοχής και να δημιουργήσει όρους βιώσιμης ανάπτυξης και προοπτικές επανακατοίκησης.

Σε αυτήν την κατεύθυνση μπορούν να βοηθήσουν οργανωμένες παρεμβάσεις, τα κίνητρα των καλών παραδειγμάτων, το πνεύμα συνέργειας, αλληλεγγύης και

αλληλοκατανόησης και βέβαια εθνικές πολιτικές και προγράμματα που θα δίνουν κίνητρα και ευκαιρίες σε απομονωμένες ορεινές περιοχές, όπως το Οροπέδιο Λασιθίου να αναπτυχθούν και να προοδεύσουν. Στη διάρκεια της έρευνας μας συναντήσαμε ανθρώπους που έχουν οράματα, ιδέες και προσδοκίες για το Οροπέδιο. Αυτό είναι ένα ενθαρρυντικό μήνυμα....